

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ»

**Κοινωνιο-ψυχολογικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην έξαρση της
«Ισλαμοφοβίας»: Διαφοροποίηση ανάλογα με την ομάδα – στόχο
(Οικονομικοί μετανάστες - Πρόσφυγες)**

ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ανδριάνα Α.Μ. 0614Μ012

Αθήνα, Ιανουάριος 2017

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Χαντζή, Α., Αν. Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Προδρομίτης, Γ., Αν. Καθηγητής Πειραματικής Κοινωνικής Ψυχολογίας

Χαντζή, Α., Αν. Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας

Χρυσόχου, Ξ., Καθηγήτρια Κοινωνικής και Πολιτικής Ψυχολογίας

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	3
Εισαγωγή.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
1. Η μετανάστευση στην Ελλάδα και η περίπτωση των Μουσουλμάνων	5
2. Θεωρητικό πλαίσιο	10
2.1. Θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, ορισμοί για το έθνος και εθνική/ Ευρωπαϊκή ταύτιση.....	11
2.2. Ενοποιημένη θεωρία απειλής.....	17
2.3. Θρησκευτική ορθοδοξία.....	21
3. Ισλαμοφοβία	25
4. Ερευνητικές υποθέσεις	26
Μέθοδος	31
1. Συμμετέχοντες	31
2. Διαδικασία	33
3. Μετρήσεις	33
Αποτελέσματα	42
1. Συσχετίσεις.....	42
2. Έλεγχος T-test.....	42
3. Ανάλυση διαδρομών.....	42
3.1. Μετανάστες	43
3.1.1. Πρώτο μοντέλο: Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	43
3.1.2. Δεύτερο μοντέλο: Κριτική απέναντι στο Ισλάμ	47
Πρόσφυγες	49
3.1.3. Τρίτο μοντέλο: Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ.....	49
3.1.4. Τέταρτο μοντέλο: Κριτική απέναντι στο Ισλάμ	54
Συζήτηση.....	57
1. Ταύτιση με την Ελλάδα/ Ευρώπη και η σχέση της με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ.....	57
2. Θρησκευτικά στοιχεί και προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	58
3. Ορισμός για το έθνος και προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	59
4. Διαχωρίζοντας την κριτική στο Ισλάμ από την έννοια της προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ.....	61
5. Μουσουλμάνοι μετανάστες και πρόσφυγες: Οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος	65
6. Γενικά συμπεράσματα	65

7. Περιορισμοί και μελλοντική έρευνα	68
Βιβλιογραφία.....	69
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1:ΠΙΝΑΚΕΣ	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	96

Περίληψη

Η έξαρση του πολέμου στη Συρία σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση σε πολλές χώρες της Ασίας έχουν δημιουργήσει ένα μεγάλο κύμα Μουσουλμάνων οικονομικών μεταναστών και προσφύγων. Η Ελλάδα αποτελεί έναν πρώτο αλλά όχι τελικό προορισμό των ανθρώπων αυτών, οι οποίοι τελικά όμως εγκλωβίζονται στη χώρα. Η έκρυθμη αυτή κατάσταση σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες τρομοκρατικές επιθέσεις παγκοσμίως έχουν οδηγήσει στην ανάπτυξη έντονης προκατάληψης απέναντι στις δύο αυτές ομάδες, δηλαδή τους Μουσουλμάνους οικονομικούς μετανάστες και τους πρόσφυγες. Ο όρος που χρησιμοποιείται για την προκατάληψη αυτή είναι Ισλαμοφοβία, η οποία και αποτελείται από δυο διαστάσεις: την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και την κριτική προς αυτό. Στην εργασία αυτή θα μελετηθούν οι παράγοντες που συμβάλλουν στην έξαρση της Ισλαμοφοβίας και για τις δύο ομάδες – στόχους. Η μελέτη θα γίνει υπό το πρίσμα τριών θεωρητικών προσεγγίσεων της κοινωνικής ψυχολογίας: της θεωρίας κοινωνικής ταυτότητας σε συνδυασμό με τον ορισμό για το έθνος και την εθνική κι ευρωπαϊκή ταύτιση, την ενοποιημένη θεωρία απειλής και τη σημασία της θρησκευτικής ορθοδοξίας για την ανάπτυξη της Ισλαμοφοβίας απέναντι στην εκάστοτε ομάδα στόχο. Η μελέτη γίνεται μέσω σταθμισμένων ερευνητικών εργαλείων κι η ανάλυση μέσω αναλύσεων διαδρομών του προγράμματος AMOS. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι κεντρικό ρόλο και για τις δύο ομάδες – στόχους για τη διαμόρφωση της προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ (αλλά όχι της κριτικής) έπαιζαν οι τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική). Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικός εμφανίστηκε και ο ρόλος του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος, ενώ τα θρησκευτικά στοιχεία εμφανίστηκαν

να εμπλέκονται μόνο στην προκατάληψη απέναντι στην ομάδα – στόχο των μεταναστών.

Εισαγωγή

1. Η μετανάστευση στην Ελλάδα και η περίπτωση των Μουσουλμάνων

Η Ελλάδα έχει εμπειρία ως χώρα υποδοχής μεταναστών τα τελευταία είκοσι χρόνια, γεγονός το οποίο όμως δεν έχει συμβάλει στη βελτίωση των πολιτικών ενσωμάτωσης των μεταναστών, οι οποίες βρίσκονται ακόμα σε πρώιμο στάδιο. Ενώ η χώρα είναι αντιμέτωπη με μία έντονη οικονομική κρίση και η παράτυπη μετανάστευση παρουσιάζει αυξητικούς ρυθμούς, το μεταναστευτικό ζήτημα έχει βρεθεί στο επίκεντρο της πολιτικής ζωής με συχνά ξενοφοβικά και ρατσιστικά επεισόδια εναντίον μεταναστών.

Οι πρώτοι μετανάστες των προηγούμενων είκοσι ετών προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις βαλκανικές (κυρίως Αλβανία) και ανατολικές χώρες (Triandafyllidou & Kouki, 2013), και φαίνεται να έχουν ήδη αφομοιωθεί στην ελληνική κοινωνία. Αυτό που αλλάζει στο μεταναστευτικό σκηνικό στην Ελλάδα είναι η αύξηση της παράτυπης μετανάστευσης και της αίτησης ασύλου από άτομα από τις ασιατικές και αφρικανικές χώρες. Μεγάλος αριθμός ατόμων καταφθάνει στην Ελλάδα από χώρες όπως το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές, το Αφγανιστάν, αλλά και τη Σομαλία, το Ιράκ, κι άλλες βόρειες αφρικανικές χώρες (Triandafyllidou & Maroukis, 2012). Αυτή η αύξηση των μουσουλμάνων μεταναστών και προσφύγων στην Ευρώπη, και στην Ελλάδα ειδικότερα, έχει συνοδευτεί από μία αύξηση των αντι-μουσουλμανικών στάσεων μεταξύ των Ευρωπαίων - και των Ελλήνων στη συγκεκριμένη περίπτωση - πολιτών.

Καθώς η σύγκρουση των δύο πολιτισμών, Χριστιανισμού και Ισλάμ, τοποθετείται 1400 περίπου χρόνια πριν, το φαινόμενο της εχθρότητας κατά των Μουσουλμάνων και η έννοια της Ισλαμοφοβίας δεν είναι κάτι καινούργιο (Taras,

2013). Σήμερα, το Ισλάμ αποτελεί τη δεύτερη μεγαλύτερη θρησκεία στην Ευρώπη και οι περισσότεροι ακόλουθοί του αποτελούν μετανάστες πρώτης ή δεύτερη γενιάς (Muslims in Europe, 2005). Ωστόσο, συχνά θεωρείται ότι ο πολιτισμός και ο τρόπος ζωής των Μουσουλμάνων δεν συνάδει με τα Δυτικά ιδανικά της ισότητας των φύλων και της μη διάκρισης προς τους άλλους - όπως για παράδειγμα οι ομοφυλόφιλοι - και γι' αυτό υπάρχει ένας ευρύτερος σκεπτικισμός προς το Ισλάμ γενικότερα, και προς τις θρησκευτικές πρακτικές των μουσουλμάνων ειδικότερα (Alexander & Welzel, 2011; Sniderman & Hagendoorn, 2007). Παρά τον όποιο σκεπτικισμό, η εθνική, πολιτισμική και θρησκευτική ποικιλία αποτελεί αναπόφευκτο χαρακτηριστικό των Δυτικών κοινωνιών, κι αυτή η ποικιλία θα πρέπει να γίνεται δεκτή εφόσον δεν έρχεται σε σύγκρουση με τη δημόσια ασφάλεια, τη δημόσια τάξη, την υγεία ή την ηθική, και δεν παρεμποδίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων (Dobbernack & Modood, 2011; Parekh, 2000).

Συγκριτικά με την υπόλοιπη Ευρώπη που δέχθηκε την πλειοψηφία των μουσουλμάνων μεταναστών κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1980, η Ελλάδα μόλις πρόσφατα αναδείχθηκε ως σημαντικός προορισμός των μουσουλμάνων μεταναστών. Οι νέοι μετανάστες - συγκριτικά με τους προηγούμενους ήδη εγκατεστημένους μετανάστες των προηγούμενων δεκαετιών - έχουν αλλάξει σημαντικά το μεταναστευτικό τοπίο λόγω των διακριτών τους χαρακτηριστικών που τους κάνουν να ξεχωρίζουν (Triandafyllidou & Kouki, 2013). Κατά κύριο λόγο μιλάμε για νεαρούς άνδρες (όχι γυναίκες μετανάστευση ή οικογενειακή μετανάστευση όπως συνέβη με τους παλαιότερους μετανάστες), έχουν πιο σκούρο χρώμα, είναι στην πλειοψηφία τους μουσουλμάνοι, και είναι παγιδευμένοι σε μία κατάσταση παράνομης διαμονής στη χώρα, καθώς δεν έχει υπάρξει νομοθετικό

πλαίσιο για τη νομιμοποίηση τους. Οι νέοι αυτοί μετανάστες έχουν συγκεντρωθεί στη μεγάλη τους πλειονότητα στο κέντρο της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα να γίνονται ιδιαίτερα διακριτοί. Η αύξηση αυτή των μουσουλμάνων μεταναστών έχει δημιουργήσει νέα θρησκευτικά αστικά τοπία που αλλάζουν τη χριστιανική φυσιογνωμία των πόλεων της χώρας.

Στην Ελλάδα οι μουσουλμάνοι αντιμετωπίζονται κατά κύριο λόγο ως μια ομοιογενής ομάδα και στοχοποιούνται ως ένας εχθρός για τη πολιτισμική επιβίωση του έθνους και την «εθνική του αγνότητα». Μεταξύ των Ελλήνων και των μουσουλμάνων μεταναστών υπάρχει μια σημαντική διχοτομία ως «Εμείς» και οι «Άλλοι». Χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι από το 2009 στην Ελλάδα εμφανίζεται μία αξιοσημείωτη αύξηση των ακραίων δεξιών πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες στις εκλογές του Ιουνίου το 2012 συγκέντρωσαν το 8%, και στις τελευταίες εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015 συγκέντρωσαν 6, 99%, με αποτέλεσμα να αποτελούν το τρίτο κόμμα στην ελληνική βουλή. Ανάλογες αυξήσεις σε ποσοστά ακροδεξιών κομμάτων, καθώς και στη σχέση τους με αντι-μουσουλμανικές και αντι-μεταναστευτικές στάσεις έχουν παρατηρηθεί και στην υπόλοιπη Ευρώπη (Langenbacher & Schellenberg, 2011). Η ξеноφοβία και η αντι-μεταναστευτική ρητορική έχει αναδειχθεί σε κοινότοπη λογική με φαινόμενα βίας ή καταπάτησης των δικαιωμάτων των μεταναστών (κυρίως αυτών που γίνονται διακριτοί από τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά) να έχουν σχεδόν εδραιωθεί στην κοινή γνώμη (Triandafyllidou & Kouki, 2013).

Από το καλοκαίρι του 2015 στη χώρα εμφανίζεται και μια αξιοσημείωτη αύξηση των αιτούντων άσυλο, κατά κύριο λόγο από τη Συρία. Η Ελλάδα, πλέον, έχει αντικαταστήσει την Ιταλία ως τον κύριο δρόμο εισόδου στην Ευρώπη από τη μέση

ανατολή. Πάνω από 75,000 άτομα εισήλθαν στη χώρα το πρώτο εξάμηνο του έτους, δηλαδή εφτά φορές περισσότεροι από το 2014. Συγκεκριμένα, το πρώτο εξάμηνο του 2015 στην Ελλάδα κατέφθασαν 88, 472 πρόσφυγες, εκ των οποίων οι 32,101 έφθασαν στην Λέσβο (Council of the European Union- UNCHR). Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες δεν έχουν ως στόχο την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, αλλά κατευθύνονται προς την Γερμανία ή άλλα μέρη της οικονομικά ανεπτυγμένης δυτικής Ευρώπης (The Economist, 2015). Καθώς τα άτομα αυτά προέρχονται από τη Συρία, μιλάμε κατά κύριο λόγο για μουσουλμάνους. Οι μουσουλμάνοι αυτοί όμως δεν ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους μουσουλμάνους από τις αντίστοιχες ασιατικές χώρες που διαμένουν μόνιμα στην Ελλάδα, καθώς οι συνθήκες που τους οδήγησαν στην φυγή από την πατρίδα τους ήταν πολύ διαφορετικές. Οι άνθρωποι αυτοί έφυγαν λόγω του πολέμου κι όχι έχοντας ως στόχο να αναζητήσουν καλύτερες οικονομικές συνθήκες. Επομένως, στη δική τους περίπτωση η ανθρωπιστική διάσταση και οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν - και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν - μπορεί να ξεπερνούν σε σημαντικότητα τη διάσταση της θρησκείας.

Αναφέρουμε ότι με τον όρο οικονομικοί μετανάστες (ή μετανάστες) ορίζονται εκείνοι που εγκαταλείπουν τη χώρα τους προσπαθώντας να βρουν εργασία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, και συχνά υποχρεώνονται να φύγουν από τη χώρα τους λόγω περιβαλλοντικών συνθηκών και απόλυτης φτώχειας. Από την άλλη, ως πρόσφυγας ορίζεται αυτός που αναγκάζεται να εγκαταλείψει την πατρίδα του και να φύγει για μία ξένη χώρα λόγω πολέμου ή γενικευμένης βίας. Πρόσφυγας είναι επίσης όποιος κινδυνεύει στη χώρα του εξαιτίας πολιτικής, εθνικής, φυλετικής και θρησκευτικής δίωξης ή επειδή ανήκει σε μία ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα η οποία διώκεται. Ενώ το κοινό των δύο κατηγοριών που εξετάζονται εδώ είναι οι χώρες

προέλευσης και η θρησκεία, η διαφοροποίηση τους έγκειται στις συνθήκες που τους οδήγησαν να έρθουν στην Ελλάδα. Οι πρώτοι (δηλαδή οι μουσουλμάνοι μετανάστες που είναι τα τελευταία χρόνια εγκαταστημένοι στην Ελλάδα) ήρθαν με σκοπό την αναζήτηση καλύτερων οικονομικών συνθηκών με δική τους επιθυμία και μπορούν να επιστρέψουν στην πατρίδα όποτε θελήσουν χωρίς να κινδυνεύει η ζωή τους, ενώ οι δεύτεροι (δηλαδή οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες/ αιτούντες άσυλο) ήρθαν στην Ελλάδα εξαναγκασμένοι από την κατάσταση πολέμου που βρίσκεται η χώρα τους (Συρία κυρίως), τον φόβο και την κατάσταση απειλής που βρίσκεται η ζωή τους, και δεν επιθυμούν την μόνιμη εγκατάσταση τους εδώ.

Η επιλογή του θέματος επηρεάστηκε σε σημαντικό βαθμό από παράγοντες όπως είναι η αύξηση του αριθμού των μουσουλμάνων τόσο στη χώρα όσο και στην Ευρώπη γενικότερα από το καλοκαίρι του 2015. Ακόμη, οι νέοι αυτοί μετανάστες και αιτούντες άσυλο είναι φορείς ενός διαφορετικού συστήματος πεποιθήσεων και γενικότερου πολιτισμού, γεγονός που αυξάνει την αίσθηση της διαφορετικότητας και της προσλαμβανόμενης απειλής. Επιπλέον, η ύπαρξη ιδιαίτερα αρνητικών αντιδράσεων από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. φράχτης στα σύνορα της Ουγγαρίας) καθιστά ιδιαίτερης σημασίας τη μελέτη των στάσεων των Ελλήνων ειδικά σ' αυτήν την εποχή οικονομικής - και συνεπαγόμενης ανθρωπιστικής - κρίσης. Αξίζει να αναφερθούν και τα τελευταία τρομοκρατικά γεγονότα που έχουν λάβει χώρα στο τέλος του 2015, όπως αυτά στο Παρίσι, για τα οποία μάλιστα έχει αναλάβει ευθύνη το Ισλαμικό Κράτος. Τέτοια γεγονότα μπορούν να αποτελέσουν πηγή προκατειλημμένων στάσεων, οι οποίες οδηγούν σε ακραίες αντιδράσεις όπως η προαναφερθείσα με το χτίσιμο του φράχτη για τη περίφραξη των συνόρων των χωρών. Όπως είναι φυσικό στις χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων δεν

είναι όλοι εχθρικοί προς αυτούς, και είναι αυτές οι διαφοροποιήσεις στις στάσεις προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες που πρέπει να μελετηθούν.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Καθώς οι νέοι μετανάστες είναι τόσο διακριτοί λόγω της θρησκείας τους αυτό μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της Ισλαμοφοβίας, δηλαδή μίας ρατσιστικής και προκατειλημμένης στάσης απέναντι στους μουσουλμάνους (Islamophobia; Allen, 2007; Imnoff & Recker, 2012). Η Ισλαμοφοβία μπορεί να ερμηνευθεί μέσω μίας σειράς από θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας, όπως η θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, συμπεριλαμβάνοντας έννοιες όπως ο πατριωτισμός και οι αντιλήψεις για τον ορισμό του έθνους, η ενοποιημένη θεωρία απειλής και η ταύτιση με την θρησκευτική ορθοδοξία, όπου συμπεριλαμβάνεται κι η έννοια του θρησκευτικού φονταμενταλισμού.

Η επιλογή των θεωριών υπαγορεύτηκε από το προς διερεύνηση θέμα. Η θεωρία κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί μία από τις κεντρικές θεωρίες στην κοινωνική ψυχολογία και χρησιμοποιείται για την ερμηνεία διαφόρων φαινομένων που αφορούν τη σφαίρα των διομαδικών σχέσεων. Ακόμη, η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα με αυξημένη αίσθηση πατριωτισμού και έντονη ταύτιση με το έθνος, γεγονός που καθιστά πιθανή τη συμβολή αυτών των παραγόντων στη διαμόρφωση των στάσεων προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα αποτελεί μια χώρα με επίσημο θρήσκευμα, κι ότι η μορφή προκατάληψης που μελετάται εδώ αφορά τη θρησκεία (Ισλαμοφοβία), είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ο παράγοντας της ταύτισης με τη χριστιανική ορθοδοξία και το κατά πόσο επηρεάζει τη προκατάληψη. Τέλος, οι μετανάστες και πρόσφυγες μπορεί να

αντικατοπτρίζουν διαφορετικού τύπου απειλές για τα μέλη της ενδοομάδας, σημείο στο οποίο μπορεί να μας δώσει απαντήσεις η ενοποιημένη θεωρία απειλής.

2.1.Θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, ορισμοί για το έθνος και εθνική/ Ευρωπαϊκή ταύτιση

Σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής ταυτότητας τα άτομα αναπτύσσουν μία αυτοαντίληψη που πηγάζει από την γνώση τους ότι ανήκουν σε μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (Tajfel, 1972). Κατά συνέπεια, η κοινωνική ταυτότητα μπορεί να προέρχεται από μία ποικιλία κοινωνικών κατηγοριών, όπως η φυλή, το φύλο, και η απασχόληση. Τα άτομα γενικά προτιμούν μία θετική κοινωνική ταυτότητα παρά μία αρνητική, και για να την αποκτήσουν μπορεί είτε να αυξήσουν το κοινωνικό στάτους της ομάδας στην οποία ανήκουν είτε να μειώσουν αυτό της εξωομάδας (Tajfel & Turner, 1979). Η παραπάνω διαδικασία μπορεί να συμπτυχτεί σε μία διαδικασία τριών βημάτων: πρώτα τα άτομα αυτοκατηγοριοποιούνται σε ομάδες, αργότερα αρχίζουν να ταυτίζονται με τις ομάδες στις οποίες ανήκουν και να υιοθετούν τις νόρμες τους, με αποτέλεσμα η αυτοεκτίμησή τους να πηγάζει από την ομάδα, και στο τρίτο βήμα οι εξωομάδες γίνονται αντιληπτές ως ομάδες προς σύγκριση. Όσο περισσότερο τα άτομα ταυτίζονται με την ενδοομάδα τους, τόσο περισσότερο θα τους ενδιαφέρει το συμφέρον της ομάδας τους και θα θεωρούν σημαντικό να διατηρήσουν της κουλτούρα τους. Η κοινωνική ταυτότητα λειτουργεί σαν ένας φακός που κάνει τους ανθρώπους ευαίσθητους σε ό, τι μπορεί να βλάψει την ομάδα τους (van der Noll, Poppe & Verkuyten, 2010).

Μία μορφή ταύτισης με την ομάδα είναι η εθνική ταύτιση. Η εθνική ταύτιση μπορεί να είναι μία πιθανή αιτία του γενικού αντι-μεταναστευτικού συναισθήματος (Staerkle, Sidanius, Green & Molina, 2005). Η εθνική ταύτιση σχετίζεται με τον

τρόπο που ορίζουν τα άτομα το έθνος τους. Οι άνθρωποι δομούν μία εμπειρία ορισμού για το έθνος τους ως μία ιδεατή κοινότητα με άλλους που είναι μακριά χωρικά και χρονικά (Anderson, 1983), και κατά συνέπεια διαφορετικοί ορισμοί για το έθνος μπορεί να έχουν διαφορετικές επιδράσεις στις εθνοκεντρικές αντιλήψεις του ατόμου, για το τι σημαίνει έθνος και για τον ποιον περιλαμβάνει ή αποκλείει η έννοια του έθνους (Pakulski & Tranter, 2000; Pehrson & Green, 2010; Smith, 2001). Έτσι, οι ορισμοί για το έθνος μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις τύπους την εθνοτική (ethnic), την πολιτισμική (cultural) και την πολιτειακή (civic) (Mukherjee, Molina & Adams, 2012).

Ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος αναφέρεται σε μία σχετικά αποκλειστική μορφή της εθνικής ταυτότητας, όπου η έμφαση δίνεται σε ουσιαστικά χαρακτηριστικά όπως ο τόπος γέννησης και η εθνικότητα, τα οποία κάποιος έχει ή δεν έχει. Ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος οδηγεί σε αποκλεισμό των ατόμων από άλλες χώρες από την εθνική ομάδα, ειδικά των μεταναστών πρώτης γενιάς. Ο πολιτισμικός ορισμός για το έθνος είναι κι αυτός μία σχετικά αποκλειστική μορφή εθνικής ταυτότητα, ο οποίος επικεντρώνεται στην αφομοίωση των κυρίων χαρακτηριστικών της εθνικής κουλτούρας (όπως η γλώσσα και η θρησκεία στην Ελλάδα). Όπως και στην περίπτωση του εθνοτικού ορισμού για το έθνος έτσι και ο πολιτισμικός ορισμός αποκλείει τους μετανάστες από το να γίνουν μέρος της εθνικής ομάδας. Σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, ο αποκλεισμός επικεντρώνεται στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορεί να μην συνάδουν με τον εθνικό πολιτισμό, γεγονός που την κάνει μία ακόμα πιο αυστηρή αντίληψη εθνικής ταυτότητας, καθώς ο αποκλεισμός δεν αφορά μόνο τους μετανάστες πρώτης γενιάς, αλλά πιθανώς κι αυτούς των επόμενων γενιών που δεν αφομοιώνονται πλήρως στον

κυρίαρχο πολιτισμό. Από την άλλη, ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος αντιπροσωπεύει μία σχετικά περιεκτική κατανόηση της εθνικής ταυτότητας, όπου η έμφαση δίνεται στην επιλογή στην αυτοκατηγοριοποίηση. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα δημιουργίας μία κοινότητας με περισσότερη εθνική και πολιτισμική ποικιλία, συγκριτικά με τις άλλες δύο μορφές αντίληψης για την εθνική ταυτότητα. Όσον αφορά τη μετανάστευση, ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος παρέχει κάποια νοητά όρια τα οποία είναι περισσότερο διαπερατά, με αποτέλεσμα την συμπερίληψη των μεταναστών στο έθνος.

Σε έρευνα τους για τα δικαιώματα των μουσουλμάνων οι Verkuyten & Martinovic (2015) βρήκαν ότι η υποστήριξη των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων σχετιζόταν αρνητικά με τον εθνοτικό ορισμό για το έθνος και θετικά με τον πολιτειακό. Η ίδια σχέση φάνηκε να ισχύει και για την υποστήριξη της πολιτικής οργάνωσης των μουσουλμάνων (Verkuyten & Martinovic, 2015). Μάλιστα οι Verkuyten & Martinovic (2015) εξέτασαν και το ρόλο που παίζει το να αισθάνεται κανείς αυτόχθων ή να έχει αίσθηση κοινού ανήκειν. Τα αποτελέσματα τους έδειξαν ότι οι δύο αυτοί παράγοντες λειτουργούσαν σαν διαμεσολαβητές στις σχέσεις εθνοτικού ορισμού για το έθνος και υποστήριξης των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων, πολιτειακού ορισμού για το έθνος και υποστήριξης των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων, εθνοτικού ορισμού για το έθνος και υποστήριξης της πολιτικής οργάνωσης των μουσουλμάνων και πολιτειακού ορισμού για το έθνος και υποστήριξης της πολιτικής οργάνωσης των μουσουλμάνων. Συγκεκριμένα, ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος σχετιζόταν θετικά με την αίσθηση του να είναι κανείς αυτόχθων και αρνητικά με την αίσθηση του κοινού ανήκειν, ενώ ο πολιτειακός αρνητικά με την αίσθηση του να είναι κανείς αυτόχθων και θετικά με την αίσθηση

του κοινού ανήκειν. Με τη σειρά της η αίσθηση του να είναι κανείς αυτόχθων οδηγούσε σε λιγότερη υποστήριξη των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων και της πολιτικής τους οργάνωσης, ενώ η αίσθηση του κοινού ανήκειν σε μεγαλύτερη υποστήριξη των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων και της πολιτικής τους οργάνωσης.

Η εθνική ταύτιση μπορεί να συνδεθεί και με την έννοια του πατριωτισμού. Ο πατριωτισμός αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές μορφές εθνικής αφοσίωσης στον σύγχρονο κόσμο και αναφέρεται στην ύπαρξη μίας θετικής ταύτισης και συναισθηματικής προσκόλλησης στη χώρα κάποιου (Schatz, Staub & Lavine, 1999). Ο πατριωτισμός σε παλαιότερες έρευνες είχε ερευνηθεί ως μια μονοδιάστατη έννοια (Sullivan, Fried & Dietz, 1992), ωστόσο ο διαχωρισμός του πατριωτισμού σε διαστάσεις φαίνεται να εξυπηρετεί καλύτερα την ερμηνεία του φαινομένου. Επομένως, ο πατριωτισμός μπορεί να πάρει δύο μορφές, τον τυφλό πατριωτισμό (blind patriotism) και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό (constructive patriotism). Ο τυφλός πατριωτισμός αναφέρεται σε μία άκαμπτη και αλύγιστη προσκόλληση στη χώρα, που χαρακτηρίζεται από θετική αξιολόγηση, ένθερμη υποταγή και μη ανοχή της κριτικής (Staub, 1991, 1997). Από την άλλη, ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αναφέρεται στη προσκόλληση σε μία χώρα που χαρακτηρίζεται από «κριτική πίστη», δηλαδή κριτική στις τρέχουσες πρακτικές της ομάδας, η οποία κριτική έχει ως στόχο την θετική αλλαγή (Staub, 1989). Και οι δύο προσανατολισμοί είναι πατριωτικοί με την έννοια ότι αναφέρονται στην θετική προσκόλληση στη χώρα, όμως ο πρώτος αντιμετωπίζει την κριτική ως ένδειξη έλλειψης αφοσίωσης στη χώρα, ενώ ο δεύτερος μπορεί ακόμα και να αντιτίθεται στις πρακτικές της χώρας όταν αυτές παραβιάζουν θεμελιώδεις εθνικές αντιλήψεις ή είναι αντίθετες με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας.

Οι Mukherjee et al. (2012) βρήκαν θετική συσχέτιση των ορισμών για το έθνος με τον πατριωτισμό (χωρίς όμως να κάνουν διαχωρισμό μεταξύ τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού). Ακόμη, βρήκαν ότι ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος συνδέεται με την υποστήριξη νομοθεσιών κατά των μεταναστών. Ωστόσο, σε ερευνά τους οι Rothi, Lyons & Chryssochoou (2005) εξετάζοντας τους δύο από τους τρεις ορισμούς για το έθνος, και κάνοντας διαχωρισμό μεταξύ τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού, βρήκαν ότι ο πολιτισμικός ορισμός για το έθνος προβλέπει θετικά τον τυφλό πατριωτισμό και ο πολιτειακός αρνητικά, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός προβλέπεται θετικά από τον πολιτειακό και αρνητικά από τον πολιτισμικό.

Καθώς η Ελλάδα αποτελεί μέρος της Ευρώπης, η οποία για να λειτουργήσει χρειάζεται την ανάπτυξη μία αίσθησης κοινής ταυτότητας, είναι σημαντικό να εξεταστεί κατά πόσο η δέσμευση προς την ευρωπαϊκή ταυτότητα μπορεί να επηρεάσει τις στάσεις προς τους μουσουλμάνους οικονομικούς μετανάστες και τους μουσουλμάνους πρόσφυγες. Η άποψη μιας πολιτειακής ευρωπαϊκής ταυτότητας υπερισχύει από αυτήν της εθνοτικής, καθώς η ευρωπαϊκή ταυτότητα περιλαμβάνει την αντίληψη του να ανήκεις στην Ευρώπη ως ένα σχετικό πολιτικό σύστημα, και είναι μία ταυτότητα που στηρίζεται στην ύπαρξη μίας πολιτειακής κοινότητας εδραιωμένης σε κοινές οδηγίες, κανόνες και δικαιώματα (Brutter, 2005).

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα μπορεί να οριστεί ως ένα σύνολο από κανόνες που παρέχουν ένα κοινό νόημα στους Ευρωπαίους πολίτες, κι είναι αυτή που καθιστά εφικτό για τους πολίτες της να αισθάνονται ότι ανήκουν σε έναν ξεχωριστό ευρωπαϊκό πολιτισμό και θεσμικό σύστημα το οποίο είναι νόμιμο και άξιο (Castells, 2002). Η ευρωπαϊκή αυτή ταυτότητα βασίζεται στην ιδέα της Ευρώπης, αλλά μπορεί

ταυτόχρονα να αποτελέσει και βάση για την προσωπική ταυτότητα (Delanty, 1995). Ωστόσο, πολλοί βρίσκουν δύσκολο το να αντιληφθούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα επειδή δεν υπάρχουν αρκετές καταστάσεις στην καθημερινότητα που να την αντικατοπτρίζουν, όπως συμβαίνει με την εθνική ταυτότητα (Menendez- Alarcon, 1995). Η ύπαρξη μία κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι απαραίτητη λόγω της αυξανόμενης ετερογένειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Follesdal, 2002). Η αυξανόμενη αυτή ετερογένεια γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή από τη συνεχόμενη μετανάστευση από τις χώρες τους τρίτου κόσμου, κι ειδικότερα από τη μετανάστευση των Μουσουλμάνων, παράγοντες οι οποίοι απειλούν την κοινωνική συνοχή που είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη μίας ευρωπαϊκής ταυτότητας (Sides & Citrin, 2007). Όπως κι αν έχει η κατάσταση, η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι απαραίτητη για την αποφυγή του θρυμματισμού, του χάους και της σύγκρουσης (Santer, 1995). Χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής ταυτότητας και το πώς επιδρά στις στάσεις προς τους Μουσουλμάνους μπορεί να είναι το γεγονός ότι η Ευρώπη παραδοσιακά αντιμετωπίζεται ως ένας «αποκλειστικά χριστιανικός» χώρος, στον οποίο οι Μουσουλμάνοι, είτε μιλώντας για γεννημένους στην Ευρώπη είτε για μετανάστες ή πρόσφυγες, θεωρούνται ως ασύμβατοι «άλλοι» οι οποίοι δεν ανήκουν στην ιστορικά χριστιανική Ευρώπη (Schiller, 2005). Για παράδειγμα, οι Moore, Mason και Lewis (2008) σε έρευνα για τους για την κάλυψη των θεμάτων που αφορούν του Βρετανούς Μουσουλμάνους από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης βρήκαν ότι η πλειονότητα της ειδησεογραφικής κάλυψης επικεντρωνόταν στους Μουσουλμάνους ως απειλή (σχετικά με τη τρομοκρατία), ως πρόβλημα (σχετικά με θέματα διαφοράς στις αξίες), ή/και τα δύο (Μουσουλμανικός εξτρεμισμός γενικά). Μάλιστα, οι Moore et al. (2008) αναφέρουν μία σημαντική αύξηση στην κάλυψη τέτοιων θεμάτων συγκριτικά με το

2002, καθώς και αύξηση στην κάλυψη θεμάτων που αφορούσαν θρησκευτικά και πολιτισμικά ζητήματα των Μουσουλμάνων, συγκριτικά με ένα πολύ μικρό ποσοστό κάλυψης θεμάτων σχετικά με την μετανάστευση και το άσυλο. Καθώς όμως, όπως προαναφέρθηκε, ο ορισμός της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι περισσότερο πολιτειακός, ίσως τελικά να μην επιδρά αρνητικά στην προκατάληψη, όπως συμβαίνει με την περίπτωση της αυξημένης εθνικής ταύτισης.

2.2.Ενοποιημένη θεωρία απειλής

Η προκατάληψη αποτελείται από τις αρνητικές στάσεις και πεποιθήσεις που σχετίζονται με την έκφραση αρνητικών συναισθημάτων και εχθρότητας προς μέλη της εξωομάδας (Allport, 1954; Duckitt, 1992). Πολλοί παράγοντες μπορούν να ερμηνεύσουν την εμφάνιση προκατάληψης, όπως παράγοντες προσωπικότητας, το να είναι κανείς μέλος μίας κοινωνικής ομάδας, η υιοθέτηση συγκεκριμένων αξιών και πεποιθήσεων, και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ μελών της ενδοομάδας και της εξωομάδας (Croucher, 2013). Η ενοποιημένη θεωρία απειλής αναφέρει ότι όταν τα άτομα νιώθουν ότι οι αξίες ή οι πεποιθήσεις τους και οι κοινωνικές τους ομάδες απειλούνται, είναι πιθανό να δημιουργηθούν προκατειλημμένες αντιδράσεις (Stephan & Stephan, 1993, 1996). Σύμφωνα με τους Stephan και Stephan (1996) η απειλή δεν χρειάζεται να είναι πραγματική, αλλά μόνο η αντίληψη της απειλής είναι αρκετή να δημιουργήσει προκατάληψη. Η ενοποιημένη θεωρία απειλής υποστηρίζει ότι υπάρχουν τέσσερις βασικοί τύποι απειλής που μπορούν να οδηγήσουν σε προκατάληψη: οι ρεαλιστικές απειλές, οι συμβολικές απειλές, το διομαδικό άγχος και τα στερεότυπα (Stephan & Stephan, 1993, 1996). Οι Stephan και Renfro (2002) χρησιμοποιώντας τον διαχωρισμό μεταξύ ατομικών διαδικασιών και διαδικασιών που αφορούν το ομαδικό επίπεδο, θεωρούν ότι το διομαδικό άγχος αναφέρεται στο ίδιο το

άτομο καθώς αφορά την εμπειρία του να αισθάνεται κανείς προσωπική απειλή, ενώ τα στερεότυπα και οι ρεαλιστικές και συμβολικές απειλές επικεντρώνονται κυρίως στην ενδοομάδα.

Οι ρεαλιστικές απειλές μπορούν να γίνουν αντιληπτές υπό οικονομικούς, φυσικούς και πολιτικούς πόρους. Χρησιμοποιώντας ως βάση τη θεωρία κοινωνικής σύγκρουσης, όταν υπάρχουν περιορισμένοι οικονομικοί, φυσικοί και πολιτικοί πόροι, τα άτομα πρέπει να ανταγωνιστούν γι' αυτούς τους πόρους (Sherif, 1966). Τα άτομα αντιλαμβάνονται την ύπαρξη ανταγωνισμού για τους περιορισμένους πόρους, και αυτός ο ανταγωνισμός οδηγεί σε προκατειλημμένη συμπεριφορά και σε διάκριση. Οι ρεαλιστικές απειλές αποτελούν απειλή προς την ίδια την υπόσταση της ομάδας καθώς απειλείται το ευ-ζειν της ομάδας ή/και των μελών της, και όσο μεγαλύτερη η αίσθηση ρεαλιστικής απειλής τόσο αρνητικότερες οι στάσεις προς την εξωομάδα (Stephan, Ybarra & Bachman, 1999). Για παράδειγμα, είναι χαρακτηριστική η πολιτική ρητορική που κατηγορεί τις μειονότητες ή/και τους μετανάστες για τα οικονομικά προβλήματα, και οι μετανάστες να χρησιμοποιούνται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι για τα οικονομικά προβλήματα, με αποτέλεσμα τέτοια ρητορική να οδηγεί σε αυξημένη έλλειψη εμπιστοσύνης προς τις μειονότητες ή τις ομάδες των μεταναστών (Croucher, 2013).

Οι συμβολικές απειλές αφορούν διαφορές μεταξύ των ομάδων σχετικά με τα ήθη, τις αξίες, τις νόρμες, τις πεποιθήσεις και τις στάσεις (Stephan & Stephan, 1993). Αυτές οι απειλές οφείλονται στο γεγονός ότι η ομάδα θεωρεί την εξωομάδα ως απειλή προς το αξιακό της σύστημα, κι είναι τέτοιες πεποιθήσεις που οδηγούν σε εθνοκεντρισμό, και κατά συνέπεια σε εχθρότητα και προκατάληψη προς την εξωομάδα (Stephan et al., 1999). Συγκεκριμένα στην περίπτωση των Μουσουλμάνων

η έρευνα έχει δείξει ότι οι μουσουλμανικές κοινότητες έχουν γίνει συχνά θύματα παρεξηγήσεων για τις αξίες, τις πεποιθήσεις, τις νόρμες και τις απόψεις τους, κι αυτό ως αποτέλεσμα έχει οδηγήσει σε διάκριση, φόβο, μίσος και βία (Croucher & Cronn-Mills, 2011; Laurence & Vaisse, 2006; Love, 2009; Shaw, 2012). Μάλιστα, όταν αυτές οι ομάδες γίνονται θύματα διάκρισης, συνήθως αποστασιοποιούνται από τη χώρα φιλοξενίας και δεν προσπαθούν να προσαρμοστούν στην κυρίαρχη κουλτούρα (Croucher, 2008).

Τα στερεότυπα ενώ δεν θεωρούνται ακριβώς απειλές, είναι εκείνα που λειτουργούν ως βάση για τη δημιουργία προσδοκιών για την εξωομάδα, και είναι αυτές οι προσδοκίες που οδηγούν σε προκατάληψη (Stephan, Ybarra, Martinez Martinez, Schwarzwald & Tur-Kaspa, 1998). Όταν τα άτομα έχουν προσδοκίες σχετικά με την εξωομάδα, τότε περιμένουν αυτή να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο, και συνήθως αυτός ο τρόπος δεν είναι κοινωνικά αποδεκτός. Τα αρνητικά στερεότυπα για την εξωομάδα έχουν συνδεθεί με συναισθήματα απειλής και φόβου (Bastian & Haslam, 2008; Craig & Richeson, 2012).

Το διομαδικό άγχος αναφέρεται στην αίσθηση της προσωπικής απειλής από την αλληλεπίδραση με μέλος της εξωομάδα, διότι τα άτομα ανησυχούν για τα αρνητικά αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης, όπως για παράδειγμα να ντροπιαστούν ή να νιώσουν ότι τους απορρίπτουν. Η έρευνα έχει δείξει ότι η προκατάληψη αυξάνεται όσο αυξάνεται και το διομαδικό άγχος (Islam & Hewstone, 1993).

Σ' αυτήν την έρευνα πρόκειται όμως να ασχοληθούμε με τις ρεαλιστικές και συμβολικές απειλές. Μάλιστα ακολουθώντας το παράδειγμα των van der Noll et al. (2010) ως κομμάτι των ρεαλιστικών απειλών πρόκειται να εξεταστούν και οι απειλές

που αφορούν την ασφάλεια (safety threats). Οι van der Noll et al. (2010) θεωρούν ότι στην περίπτωση των μουσουλμάνων η συζήτηση γύρω από τις απειλές που μπορεί να δέχεται η Δύση από εκείνους επικεντρώνεται αρκετά σε θέματα σχετικά με την τρομοκρατία και την ασφάλεια, και όχι τόσο στο κομμάτι του οικονομικού ανταγωνισμού. Για το λόγο αυτό αντί για τις ρεαλιστικές απειλές καθαρά, εξέτασαν το ρόλο των απειλών σχετικά με την ασφάλεια. Οι φόβοι σχετικά με την ασφάλεια από τρομοκρατικές επιθέσεις που εκτελούνται από εξτρεμιστές στο όνομα του Ισλάμ συχνά τονίζουν στους Ευρωπαίους την αγεφύρωτη διαφορά που υπάρχει μεταξύ του δυτικού τους πολιτισμού και του «ξένου» Ισλαμικού κόσμου. Ο μουσουλμάνος μετανάστης θεωρείται πλέον ως φορέας ανταγωνιστικών αξιών: «Ο μετανάστης δεν είναι πια ένας κλασσικός ξένος, αλλά ένας εσωτερικός τρομοκράτης» (Sivanandan, 2009, pp. Viii-ix).

Οι ρεαλιστικές και συμβολικές απειλές έχει φανεί ότι λειτουργούν και ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση εθνικής ταύτισης και προκατάληψης. Οι Stephan et al. (2002) βρήκαν ότι μεταξύ Αφροαμερικανών φοιτητών η εθνική ταύτιση σχετιζόταν θετικά με τις φυλετικές διακρίσεις, κι αυτή τη σχέση διαμεσολαβούσαν οι ρεαλιστικές και οι συμβολικές απειλές. Την ίδια σχέση επιβεβαίωσαν σε μετανάλυση τους και οι Riek, Mania & Gaertner (2006). Ακόμη, οι Velasco Gonzalez, Verkyuten, Weesie & Poppe (2008) λαμβάνοντας υπόψιν ότι στην Ολλανδία οι οικονομικές συνθήκες είναι γενικά ευνοϊκές, θεώρησαν ότι ως εκ τούτου έρχονται στην επιφάνεια ιδιαίτερα οι πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές. Αυτό τους οδήγησε να εξετάσουν το διαμεσολαβητικό ρόλο μόνο των συμβολικών απειλών στη σχέση εθνικής ταύτισης και προκατάληψης προς τους μουσουλμάνους, γεγονός που τους έδωσε θετικά αποτελέσματα. Οι ρεαλιστικές και συμβολικές απειλές φαίνεται να

μειώνουν και την ανοχή προς τους μουσουλμάνους, όπως έδειξαν οι van der Noll et al. (2010) οι οποίοι βρήκαν ότι οι ρεαλιστικές και οι συμβολικές απειλές λειτουργούν ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στην αρνητική σχέση της εθνικής ταύτισης και της ανοχής προς τους μουσουλμάνους.

2.3.Θρησκευτική ορθοδοξία

Στην Ελλάδα η θρησκευτική ταυτότητα αποτελεί και ιστορικά σημαντική όψη της εθνικής ταυτότητας (μέχρι πρότινος, το θρήσκευμα αναγραφόταν στις αστυνομικές ταυτότητες). Παρά το γεγονός ότι η θρησκεία θεωρείται ένα ιδιωτικό ζήτημα, η διάκριση μεταξύ της ιδιωτικής πρακτικής της θρησκείας και της δημόσιας εικόνας είναι ασαφής (βλ. συμμετοχή κυβερνητικών στελεχών σε θρησκευτικές τελετές), όπως και η σχέση κράτους και Εκκλησίας (χαρακτηριστικό παράδειγμα το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων). Στην περίπτωση των Μουσουλμάνων, όπου κομμάτια ένδυσης όπως η μπούρκα και η μαντίλα στις γυναίκες, και οι δημόσιες προσευχές θέτουν τη θρησκεία από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα (Klausen, 2005), με αποτέλεσμα την εμφανή διάκριση σε σχέση με την ελληνική θρησκευτική παράδοση. Η ελληνική εθνική ταυτότητα βασίζεται κυρίως στην εθνικότητα και τη θρησκεία (Salvanou, 2014). Αυτό σε συνδυασμό με το γενικότερο δημόσιο άγχος και τη γενικότερη αποστροφή που υπάρχει προς κάποιες μουσουλμανικές πρακτικές, έχει τοποθετήσει θέματα σχετικά με τους Μουσουλμάνους και το Ισλάμ στο επίκεντρο των δημόσιων συζητήσεων σχετικά με την ελευθερία της θρησκείας. Μάλιστα, σε ευρωπαϊκή έρευνα βρέθηκε ότι το ποσοστό των Ελλήνων που εμφάνιζε απροθυμία να έχει μουσουλμάνους γείτονες ήταν στατιστικά μεγαλύτερο από αυτούς που εμφάνιζαν απροθυμία να έχουν γενικά μετανάστες γείτονες (Strabac & Listhaug, 2007).

Όπως επισημαίνουν οι Altemeyer & Hunsberger (1992) οι θρησκευόμενοι άνθρωποι δεν είναι απαραίτητα κακοί ή καλοί, προκατειλημμένοι ή μη προκατειλημμένοι. Ωστόσο, η έρευνα συνδέει συχνά τη θρησκεία με την ύπαρξη προκατάληψης, υποστηρίζοντας ότι άτομα με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας, ειδικά όσα υιοθετούν μία φονταμενταλιστική άποψη για τη θρησκεία είναι πιθανότερο να εκδηλώσουν προκατάληψη προς ανόμοιες ομάδες (Allport & Ross, 1967; Altemeyer & Hunsberger, 1992; Duck & Hunsberger, 1995; Hunsberger & Jackson, 2005). Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός αποτελεί μία στάση προς τη θρησκεία η οποία είναι άκαμπτη και αταλάντευτη σχετικά με τις πεποιθήσεις, την αλήθεια των διδαχών, και τη σχέση με το θείο που έχουν τα άτομα. Συγκεκριμένα, ο όρος «φονταμενταλισμός» αναφέρεται στην πεποίθηση ότι υπάρχει ένα σύστημα θρησκευτικών διδαχών που περιλαμβάνει τις θεμελιώδεις, βασικές και εσωτερικές αλήθειες σχετικά με την ανθρωπότητα και το θείο, ενώ οποιαδήποτε εχθρική δύναμη που αντιτίθεται σε αυτές τις πεποιθήσεις πρέπει να πολεμηθεί. Παρόλο που ο ορισμός του φονταμενταλισμού αναφέρεται πρωτίστως σε άτομα που πιστεύουν, ακόμα και άτομα μη θρησκευόμενα μπορεί να είναι φονταμενταλιστές, με το φονταμενταλισμό να αναφέρεται στην πεποίθηση ότι κάθε πίστη σε Θεό ή θεότητα είναι λάθος (Goldfried & Miner, 2002). Οι φονταμενταλιστές, είτε πιστεύουν στο Θεό είτε όχι, θεωρούν ότι κατέχουν την απόλυτη αλήθεια σχετικά με την ηθική και τη θρησκεία, κι είναι πιθανό να θεωρούν τους αποκλίνοντες από τις απόψεις τους ως απειλή (Powell & Clarke, 2013). Ο Altemeyer (2003) αναφέρει ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός συνδέεται με παράγοντες όπως ο δεξιός απολυταρχισμός και η χριστιανική ορθοδοξία, γεγονός που μπορεί να κάνει τις στάσεις των ατόμων απέναντι στο διαφορετικό ακόμη πιο αρνητικές.

Από την άλλη, οι μη φονταμενταλιστές, είτε είναι θρησκευόμενοι είτε όχι, έχουν μία πιο δεκτική αντιμετώπιση στη θρησκεία, θεωρώντας ότι η αλήθεια είναι σχετική κι όχι απόλυτη. Λόγω αυτής της πιο δεκτικής αντιμετώπισης στη θρησκεία, είναι πιο εύκολο για τους μη φονταμενταλιστές να έρχονται σε επαφή με άτομα των οποίων οι απόψεις, οι κοινωνικές νόρμες και τα στάνταρτ αποκλίνουν από τις δικές τους (Powell & Clarke, 2013).

Η θετική συσχέτιση της θρησκευτικότητας με τη προκατάληψη μπορεί να θεωρηθεί ως ένα παράδοξο, δεδομένου ότι οι περισσότερες θρησκείες διδάσκουν μηνύματα αγάπης και ανοχής προς τους άλλους (Brandt & Van Tongeren, 2015). Όπως σχολιάζει ο Allport (1954): «Ο ρόλος της θρησκείας είναι παράδοξος. Δημιουργεί προκατάληψη και καταργεί την προκατάληψη» (σελ. 444). Για την ερμηνεία αυτού του παράδοξου οι ερευνητές έχουν προτείνει ότι οι φονταμενταλιστές είναι επιλεκτικά προκατειλημμένοι, δηλαδή δεν είναι προκατειλημμένοι προς όλες τις ομάδες κι όλους τους ανθρώπους, αλλά μόνο σε ομάδες οι οποίες υιοθετούν πεποιθήσεις και συμπεριφορές που είναι ανόμοιες με τις αξίες των φονταμενταλιστών (Blogowska & Saroglou, 2011; Brandt & Reyna, 2014; Jackson & Esses, 1997). Έχουν προταθεί δύο βασικοί λόγοι που τα άτομα με υψηλά επίπεδα θρησκευτικού φονταμενταλισμού επιδίδονται σε αυτήν την επιλεκτική εκδήλωση προκατάληψης. Πρώτον, τα άτομα με υψηλά επίπεδα θρησκευτικού προσανατολισμού φαίνεται να έχουν χαρακτηριστικά προσωπικότητας και γνωστικά σχήματα τα οποία τους οδηγούν να είναι προκατειλημμένοι. Για παράδειγμα, τα άτομα αυτά σκοράρουν χαμηλότερα σε κλίμακες δεκτικότητας στην εμπειρία (Saroglou, 2002b), ανάγκης για γνώση (Hill, Cohen, Terrell & Nagoshi, 2010), και ολοκληρωμένης πολυπλοκότητας (integrative complexity) (ειδικά σε θρησκευτικά ζητήματα, Hunsberger, Pratt, &

Pancer, 1994). Τέτοια χαρακτηριστικά συνδέονται συχνότερα με την εμφάνιση προκατάληψης και την στερεοτυπική σκέψη (Roets & Van Hiel, 2011; Sibley & Duckitt, 2008), και έχουν βρεθεί να διαμεσολαβούν την σχέση μεταξύ φονταμενταλισμού και προκατάληψης (Brandt & Reyna, 2010; Hill et al., 2010). Δεύτερον, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός συνδέεται με αξίες οι οποίες παρέχουν δικαιολόγηση και πιθανόν παρακίνηση για την εμφάνιση προκατάληψης, καθώς όπως προαναφέρθηκε συνδέεται σημαντικά με την πίστη στις παραδοσιακές αξίες, όπως ο δεξιός απολυταρχισμός (Altemeyer & Hunsberger, 1992; Brandt & Reyna, 2014).

Σε έρευνα τους οι Rowatt, Franklin & Cotton (2005) έδειξαν ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, οι θετικότερες στάσεις προς τους χριστιανούς αλλά και η ταύτιση με την χριστιανική ορθοδοξία σχετίζονταν με αρνητικότερες στάσεις προς τους μουσουλμάνους και τους άραβες γενικά. Η μελέτη των στάσεων προς τους χριστιανούς και της ταύτισης με την χριστιανική ορθοδοξία είναι ιδιαίτερα σημαντικά στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η θρησκεία όπως προαναφέρθηκε κατέχει τόσο σημαντική θέση και είναι κομμάτι της ελληνικής ταυτότητας.

Οι Brandt & Van Tongeren (2015) προχώρησαν σε τρεις μελέτες για να ερευνήσουν τη σχέση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού με την εμφάνιση προκατάληψης. Οι δύο πρώτες μελέτες έδειξαν ότι η ύπαρξη θρησκευτικού φονταμενταλισμού συσχετίζεται με την εμφάνιση προκατάληψης προς ανόμοιες ομάδες, ενώ η τρίτη μελέτη έδειξε ότι η αίσθηση απειλής των δικαιωμάτων των ατόμων, καθώς και η αίσθηση συμβολικής απειλής λειτουργεί ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση θρησκευτικού φονταμενταλισμού και εμφάνισης προκατάληψης. Η σχέση του φονταμενταλισμού και της Ισλαμοφοβίας, αλλά και της ξενοφοβίας γενικότερα επιβεβαιώνεται κι από έρευνα των van der Noll και Saroglou

(2015), όπου βρήκαν ότι η Ισλαμοφοβία και η ξενοφοβία αυξάνουν την πιθανότητα εναντίωσης στην παροχή μουσουλμανικής εκπαίδευσης, σχέση η οποία φάνηκε να είναι ισχυρότερη στην περίπτωση των μη φονταμενταλιστών.

Σε έρευνα των Croucher, Galy- Badenas και Routsalainen (2014) για τη σχέση της θρησκευτικότητας με τις στάσεις προς τους Μουσουλμάνους στην Καθολική Ισπανία, βρέθηκε ότι υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας συνδέονται με υψηλά επίπεδα ρεαλιστικής απειλής και αρνητικά στερεότυπα για τους Μουσουλμάνους. Σ' αυτήν την περίπτωση, μπορεί οι Μουσουλμάνοι να γίνονταν αντιληπτοί ως μία απειλή στην Ισπανική Καθολική θρησκευτική ταυτότητα.

Η αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων αφορά το βαθμό στον οποίο κάποιος συμφωνεί ή διαφωνεί με τις βασικές διδαχές της Χριστιανικής εκκλησίας. Άτομα με υψηλά επίπεδα αποδοχής των χριστιανικών αντιλήψεων να είναι περισσότερο προκατειλημμένοι απέναντι στους ομοφυλόφιλους, αλλά λιγότερο φυλετικά προκατειλημμένοι καθώς η εκκλησία διδάσκει πώς είναι δικαιολογήσιμο να είναι κανείς προκατειλημμένος απέναντι στους ομοφυλόφιλους αλλά όχι απέναντι σε άλλες φυλές (Rowatt, Tsang, Kelly, La Martina, McCullers & McKinley, 2006). Ο Denney (2008) βρήκε σημαντική συσχέτιση μεταξύ δεξιού απολυταρχισμού, θρησκευτικού φονταμενταλισμού και αποδοχής των χριστιανικών πεποιθήσεων.

3. *Ισλαμοφοβία*

Η Ισλαμοφοβία, που χαρακτηρίζεται ως ο φόβος προς το Ισλάμ, θεωρείται ως μία από τις πιο επικίνδυνες μορφές προκατάληψης και διάκρισης εναντίον άλλων ατόμων με βάση τη θρησκευτική τους πίστη στο Ισλάμ (Allen, 2007; Imhoff & Recker, 2012). Η πρώτη χρήση του όρου Ισλαμοφοβία αναφερόταν σε άτομα που επιδείκνυαν προκατειλημμένες συμπεριφορές και διακρίσεις προς τους

Μουσουλμάνους και τον πολιτισμό τους, και εισήχθη το 1918 (Taras, 2013). Σύμφωνα με τον ορισμό της Ισλαμοφοβίας από την Commission on British Muslims and Islamophobia (1997), η Ισλαμοφοβία περιλαμβάνει απόψεις ότι το Ισλάμ είναι μονολιθικό, διαφορετικό και κατώτερο από τους δυτικούς πολιτισμούς, θεωρείται εχθρός και περιέχει μία ιδεολογία πολιτικής χειραγώγησης, γεγονός που καθιστά την διάκριση απέναντι στους Μουσουλμάνους δικαιολογήσιμη και φυσιολογική. Λέγοντας Ισλαμοφοβία δηλαδή καλύπτουμε όλο το φάσμα της όποιας προκατάληψης προς τους μουσουλμάνους. Η Ισλαμοφοβία σήμερα στην Ευρώπη περιλαμβάνει αντι-μεταναστευτικά, αντι-μειονοτικά και αντι-τρομοκρατικά χαρακτηριστικά, και συνδυάζει θρησκευτικές, εθνικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις (Taras, 2013).

Ακολουθώντας το παράδειγμα των Imhoff και Recker (2012) η Ισλαμοφοβία στην παρούσα έρευνα θα εξετασθεί ως αποτελούμενη από δύο συνιστώσες: την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και την κριτική προς το Ισλάμ. Η κριτική που προστίθεται ως κομμάτι της Ισλαμοφοβίας δεν αφορά τα θρησκευτικά στοιχεία, αλλά επικεντρώνεται στα κοσμικά και πολιτισμικά. Η κριτική απέναντι σε κοσμικά στοιχεία περιλαμβάνει τη σχέση θρησκείας και κράτους, τις σχέσεις των δύο φύλων, την υιοθέτηση παγκόσμιων αξιών, και την κριτική του Ισλαμικού φονταμενταλισμού. Για παράδειγμα, η κριτική απέναντι στο Ισλάμ περιλαμβάνει δηλώσεις που αντιτίθενται στην υποχρέωση των γυναικών να υποτάσσονται στους Ισλαμικού νόμους σχετικά με τη θέση τους στην κοινωνία.

4. Ερευνητικές υποθέσεις

Συνδέοντας την Ισλαμοφοβία (προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και κριτική σε αυτό) με όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω σχετικά με τις θεωρίες που μπορούν να εξηγήσουν την προκατάληψη αλλά και τη σχέση των ατόμων με την θρησκευτική

πίστη μπορούμε να διατυπώσουμε κάποιες υποθέσεις για την διερεύνηση του θέματος.

(α) Συνδέοντας την εθνική ταύτιση με την ενοποιημένη θεωρία απειλής και την Ισλαμοφοβία (van der Noll et al., 2010; Velasco Gonzalez et al., 2008) μπορούμε να αναμένουμε ότι:

Y1: Η εθνική ταύτιση θα οδηγεί σε αυξημένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

Y2: Η εθνική ταύτιση θα οδηγεί σε αυξημένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

(β) Λαμβάνοντας υπόψη όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για την πολυπολιτισμικότητα της ευρωπαϊκής ταυτότητας αναμένουμε ότι:

Y3: Η ταύτιση με την Ευρώπη θα οδηγεί σε μειωμένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

Y4: Η ταύτιση με την Ευρώπη θα οδηγεί σε μειωμένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

(γ) Λαμβάνοντας υπόψη την σημασία της χριστιανικής ορθοδοξίας για την Ελλάδα, αναμένουμε ότι:

Υ5: Η ταύτιση με τη χριστιανική ορθοδοξία (αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό, θρησκευτικός φονταμενταλισμός) θα οδηγούν σε αυξημένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

Υ6: Η ταύτιση με τη χριστιανική ορθοδοξία (αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό, θρησκευτικός φονταμενταλισμός) θα οδηγούν σε αυξημένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική).

(δ) Συνδέοντας τα προαναφερθέντα ευρήματα με τις αντιλήψεις σχετικά με την εθνική ταυτότητα και τον πατριωτισμό θα μπορούσε να διερευνηθεί εάν:

Υ7: Ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε αυξημένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό.

Υ8: Ο εθνοτικός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε αυξημένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό.

Υ9: Ο πολιτισμικός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε αυξημένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό.

Υ10: Ο πολιτισμικός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε αυξημένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό.

Y11: Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε μειωμένη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό πατριωτισμό.

Y12: Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε μειωμένη κριτική στο Ισλάμ, σχέση η οποία θα διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό πατριωτισμό.

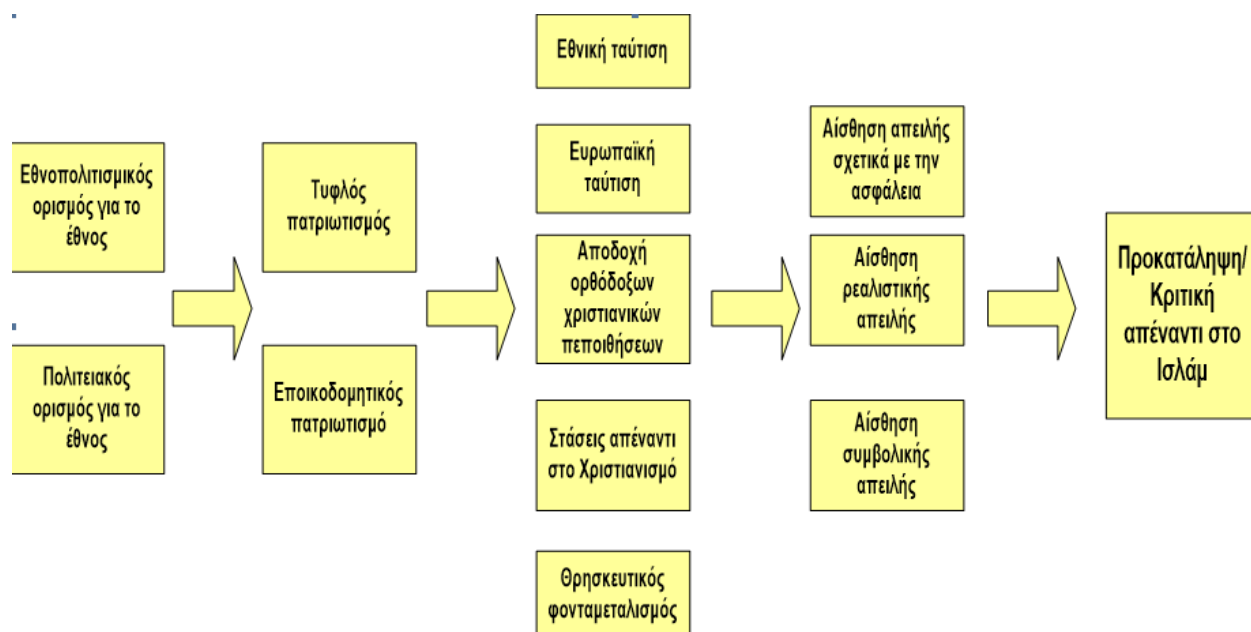
(ε) Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή ως μουσουλμάνοι από τις ασιατικές χώρες αναγνωρίζονται δύο κατηγορίες, αυτή των οικονομικών μεταναστών κι αυτή των αιτούντων άσυλο. Καθώς οι συνθήκες που περιβάλλουν τις δύο ομάδες είναι διαφορετικές, αναμένεται να υπάρχει διαφορά μεταξύ τους και ως προς τις υπό μέτρηση μεταβλητές της έρευνας αυτής. Οι Murray και Marx (2013) μελέτησαν τις διαφορές των στάσεων των Αμερικανών προς τους παράτυπους μετανάστες, τους νόμιμους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι το δείγμα εμφάνιζε υψηλότερα επίπεδα αίσθησης ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής, καθώς και υψηλότερα επίπεδα διομαδικού άγχους, για την περίπτωση των παράτυπων μεταναστών συγκριτικά με τους νόμιμους. Από την άλλη, στη μελέτη αυτή (Murray & Marx, 2013) το δείγμα εμφάνισε γενικά θετικότερες στάσεις προς τους πρόσφυγες και τα προγράμματα αποκατάστασής τους, συγκριτικά με τις στάσεις απέναντι στις μεταναστευτικές πολιτικές. Για τις ΗΠΑ, οι πρόσφυγες, και στη συνέχεια οι μετανάστες δεν αναγνωρίζονται τόσο ως πηγή απειλής όσο οι παράτυποι μετανάστες.

Αρα αναμένεται ότι:

Y13: Οι αναφερόμενες σχέσεις θα είναι πιο έντονες στην περίπτωση των μουσουλμάνων οικονομικών μεταναστών συγκριτικά με τους μουσουλμάνους πρόσφυγες, με τους μουσουλμάνους οικονομικούς μετανάστες να αποτελούν

μεγαλύτερη πηγή απειλής- ρεαλιστικής, ασφαλείας και συμβολικής- και κατά συνέπεια μεγαλύτερη πηγή προκατάληψης και κριτικής απέναντι στο Ισλάμ.

Οι παραπάνω υποθέσεις δεν θα ελεγχθούν μεμονωμένα, αλλά συνολικά με τη χρήση μοντέλων δομικών εξισώσεων (Structural Equation Model- SEM). Το γενικό προτεινόμενο θεωρητικό μοντέλο παρουσιάζεται στο Σχήμα 1, και χρησιμοποιείται για την πρόβλεψη της Ισλαμοφοβίας, η οποία αποτελείται από δυο ξεχωριστές διαστάσεις. Κατά συνέπεια, στην μία περίπτωση προβλέπει την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, και στην άλλη την κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Το μοντέλο αυτό και με τις δυο διαστάσεις της Ισλαμοφοβίας θα εξετασθεί ξεχωριστά για την ομάδα – στόχο των μεταναστών και για την ομάδα – στόχο των προσφύγων.

Σχήμα 1. Γενικό προτεινόμενο θεωρητικό μοντέλο

Μέθοδος

1. Συμμετέχοντες

Το δείγμα αποτελείται από 232 άτομα εκ των οποίων οι 110 είναι άνδρες (47.4%), ενώ οι 122 γυναίκες (52.6%) και ο μέσος όρος ηλικίας είναι 36.83 έτη (T.A.= 11.41). Όσον αφορά την απασχόληση των συμμετεχόντων, 166 είναι εργαζόμενοι (71.6%), 54 άνεργοι (23.3%) και 12 συνταξιούχοι (5.2%). Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, 3 δήλωσαν δημοτικό (1.3%), 11 γυμνάσιο (4.7%), 44 λύκειο (19%), 37 μεταλυκειακή εκπαίδευση (15.9%) και 137 δήλωσαν πώς είχαν τελειώσει κάποιο AEI- TEI (59.1%). Από το σύνολο του δείγματος, 159 κατάγονται από αστικό κέντρο (68.8%), 29 από ημιαστική περιοχή (12.6%) και 43 από αγροτική περιοχή (18.6%). Το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας για 87 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (37.5%), για 28 ήταν το γυμνάσιο (12.1%), για 68 ήταν το λύκειο (29.3%), για 12 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (5.2%) και για 37 κάποιο AEI- TEI (15.9%). Τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα για 82 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (35.3%), για 41 ήταν το γυμνάσιο (17.7%), για 38 ήταν το λύκειο (16.4%), για 25 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (10.8%) και για 46 κάποιο AEI- TEI (19.8%).

Από το σύνολο του δείγματος, οι 109 απάντησαν στο ερωτηματολόγιο που αφορούσε τους μετανάστες. Από τους 109 συμμετέχοντες που απάντησαν το ερωτηματολόγιο για τους μετανάστες, οι 51 είναι άνδρες (46.8%), ενώ οι 58 γυναίκες (53.2%) και ο μέσος όρος ηλικίας είναι M.O.= 37.4 έτη (T.A.= 12.01). Όσον αφορά την απασχόληση των συμμετεχόντων αυτών, 80 είναι εργαζόμενοι (73.4%), 24 άνεργοι (22%) και 5 συνταξιούχοι (4.6%). Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, 2 δήλωσαν δημοτικό (1.8%), 5 γυμνάσιο (4.6%), 25 λύκειο (22.9%), 13 μεταλυκειακή εκπαίδευση (11.9%) και 64 δήλωσαν πώς είχαν τελειώσει κάποιο AEI- TEI (58.7%).

Σχετικά με την καταγωγή των συμμετεχόντων αυτών, 77 κατάγονται από αστικό κέντρο (70.6%), 13 από ημιαστική περιοχή (11.9%) και 19 από αγροτική περιοχή (17.4%). Το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας για 35 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (32.1%), για 14 ήταν το γυμνάσιο (12.8%), για 29 ήταν το λύκειο (26.6%), για 7 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (6.4%) και για 24 κάποιο ΑΕΙ- ΤΕΙ (22%). Τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα για 37 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (33.9%), για 15 ήταν το γυμνάσιο (13.8%), για 18 ήταν το λύκειο (16.5%), για 12 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (11%) και για 27 κάποιοι ΑΕΙ- ΤΕΙ (24.8%).

Από το σύνολο του δείγματος, οι 123 απάντησαν στο ερωτηματολόγιο που αφορούσε τους πρόσφυγες. Από τους 123 συμμετέχοντες που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο για τους πρόσφυγες, οι 59 είναι άνδρες (48%), ενώ οι 64 γυναίκες (52%) και ο μέσος όρος ηλικίας είναι Μ.Ο.= 36.32 έτη (Τ.Α.= 10.86). Όσον αφορά την απασχόληση των συμμετεχόντων αυτών, 86 είναι εργαζόμενοι (69.9%), 30 άνεργοι (22.4%) και 7 συνταξιούχοι (5.7%). Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, 1 δήλωσαν δημοτικό (.8%), 6 γυμνάσιο (4.9%), 19 λύκειο (15.4%), 24 μεταλυκειακή εκπαίδευση (19.5%) και 73 δήλωσαν πώς είχαν τελειώσει κάποιο ΑΕΙ- ΤΕΙ (59.3%). Σχετικά με την καταγωγή των συμμετεχόντων αυτών, 82 κατάγονται από αστικό κέντρο (67.2%), 16 από ημιαστική περιοχή (13.1%) και 24 από αγροτική περιοχή (19.7%). Το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας για 52 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (42.3%), για 14 ήταν το γυμνάσιο (11.4%), για 39 ήταν το λύκειο (31.7%), για 5 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (4.1%) και για 13 κάποιο ΑΕΙ- ΤΕΙ (10.6%). Τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα για 45 συμμετέχοντες ήταν το δημοτικό (36.6%), για 26 ήταν το γυμνάσιο (21.1%), για 20 ήταν το λύκειο (16.3%), για 13 ήταν η μεταλυκειακή εκπαίδευση (10.6%) και για 19 κάποιοι ΑΕΙ- ΤΕΙ (15.4%).

2. Διαδικασία

Η δειγματοληψία ήταν ευκαιριακή με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας και έγινε είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή με ανάρτηση του ερωτηματολογίου σε σελίδες κοινωνικών δικτύων. Από το σύνολο των ερωτηματολογίων τα 175 συμπληρώθηκαν αυτοπροσώπως και τα 57 μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή.

3. Μετρήσεις

Ισλαμοφοβία. Για την μέτρηση της Ισλαμοφοβίας χρησιμοποιήθηκε η Scale for Islamophobia and Secular Critique of Islam (SIPSCI) (Imhoff & Recker, 2012), η οποία αποτελείται από 34 ερωτήσεις. Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Ο ισλαμικός κόσμος είναι οπισθοδρομικός και δεν ανταποκρίνεται στη νέα πραγματικότητα». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Έγινε παραγοντική ανάλυση με περιορισμό 2 παραγόντων για θεωρητικούς λόγους (principal component analysis, varimax rotation), οι οποίοι εξηγούν το 36.26% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας με ιδιοτιμή 7.55 εξηγεί το 22.2% της διακύμανσης, ενώ ο δεύτερος παράγοντας με ιδιοτιμή 4.78 εξηγεί το 14.05% της διακύμανσης. Οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον πρώτο παράγοντα αντανάκλουν την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον δεύτερο παράγοντα αντανάκλουν την κριτική απέναντι στο Ισλάμ που δεν σχετίζεται απαραίτητα με θρησκευτικά στοιχεία αλλά κυρίως με πολιτισμικά, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Από τον πρώτο παράγοντα αντιστράφηκαν οι ερωτήσεις 1, 4, 9, 19, 20, 24, 27, ενώ από τον δεύτερο παράγοντα όλες οι ερωτήσεις με εξαίρεση την ερώτηση 10. Οι ερωτήσεις 33

(αντιστραμμένη) και 6 (αντιστραμμένη) δεν φάνηκαν να φορτίζουν σε κάποιον από τους δύο παράγοντες. Ο τρόπος οργάνωσης των ερωτήσεων στους δύο παράγοντες ήταν σχετικά παρόμοιος με τον αναμενόμενο της βιβλιογραφίας. Εξαίρεση αποτελούσε η ερώτηση 28 η οποία φάνηκε να φορτίζει στον παράγοντα της προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ αντί γι' αυτόν της κριτικής, και η ερώτηση 13 η οποία φόρτιζε στον παράγοντα της κριτικής απέναντι στον Ισλάμ αντί γι' αυτόν της προκατάληψης. Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον πρώτο παράγοντα ($\alpha = .893$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο περισσότερη η προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Τέλος, αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον δεύτερο παράγοντα ($\alpha = .814$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε κριτική απέναντι στο Ισλάμ που δεν σχετίζεται απαραίτητα με θρησκευτικά στοιχεία (αλλά κυρίως με πολιτισμικά), δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο πιο αρνητική η εικόνα των ατόμων για τα πολιτισμικά στοιχεία του Ισλάμ.

Μορφές Απειλής. Για την μέτρηση της αίσθησης απειλής (ρεαλιστική, ασφάλειας και συμβολικής) χρησιμοποιήθηκαν ερωτήσεις από τη μελέτη των Stephan et al. (1999) (ερωτήσεις: 1, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 17, 18, 26, 27, 28, 29, 31 και 32), από τη μελέτη των van der Noll et al. (2010) (ερωτήσεις: 15 και 21) και κάποιες ήταν αυτοσχέδιες (ερωτήσεις: 2, 13, 20, 23, 25 και 30). Παράδειγμα ερώτησης που δηλώνει αίσθηση ρεαλιστικής απειλής είναι: «Οι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν γίνει λιγότερο διαθέσιμες για τους Έλληνες λόγω της εισροής των

προσφύγων/οικονομικών μεταναστών», αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια: «Φοβάμαι για τις τρομοκρατικές επιθέσεις των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα» και αίσθηση συμβολικής απειλής: «Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των προσφύγων/οικονομικών μεταναστών σχετικά με την εργασία βασικά μοιάζουν αρκετά με αυτές των Ελλήνων». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Έγινε παραγοντική ανάλυση με περιορισμό 3 παραγόντων για θεωρητικούς λόγους (principal component analysis, varimax rotation), οι οποίοι εξηγούν το 58.48% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας με ιδιοτιμή 10.67 εξηγεί το 44.45% της διακύμανσης, ο δεύτερος με ιδιοτιμή 1.85 εξηγεί το 7.71% της διακύμανσης και ο τρίτος με ιδιοτιμή 1.52 εξηγεί το 6.33% της διακύμανσης. Οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον πρώτο παράγοντα αντανακλούν την αίσθηση ρεαλιστικής απειλής, αυτές που φορτώνουν στον δεύτερο την αίσθηση απειλής που σχετίζεται με την ασφάλεια και αυτές που φορτώνουν στον τρίτο παράγοντα την αίσθηση συμβολικής απειλής, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2. Από τις ερωτήσεις του πρώτου παράγοντα αντιστράφηκαν οι 6, 20, 26, 27, 31 και 32 και από τις ερωτήσεις του τρίτου παράγοντα οι ερωτήσεις 4, 8 και 10. Η ανάλυση παραγόντων έδειξε ότι ο τρόπος οργάνωσης των ερωτήσεων σε παράγοντες εμφάνισε κάποιες διαφορές από τον αναμενόμενο. Οι ερωτήσεις 2, 13 και 20 εμφανίστηκαν να φορτίζουν στον παράγοντα της ρεαλιστικής απειλής αντί γι' αυτόν της απειλής σχετικά με την ασφάλεια, ενώ η ερώτηση 8 φόρτιζε στον παράγοντα της συμβολικής απειλής αντί γι' αυτόν της ρεαλιστικής απειλής. Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον πρώτο παράγοντα ($\alpha = .918$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε αίσθηση

ρεαλιστικής απειλής, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο μεγαλύτερη η αίσθηση ρεαλιστικής απειλής. Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον δεύτερο παράγοντα ($\alpha = .924$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο μεγαλύτερη η αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια. Τέλος, αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον τρίτο παράγοντα ($\alpha = .789$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε αίσθηση συμβολικής απειλής, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο μεγαλύτερη η αίσθηση συμβολικής απειλής.

Μορφές πατριωτισμού. Ο πατριωτισμός (τυφλός και εποικοδομητικός) μετρήθηκε μέσω προσαρμογής και σύμπτυξης των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν από τους Rothi et al. (2005) (ερωτήσεις: 4, 5, 6, 9, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 26, 27, 30, 32 και 34) και Schatz et al. (1999) (ερωτήσεις: 1, 2, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31 και 33). Συνολικά χρησιμοποιήθηκαν 34 ερωτήσεις. Παράδειγμα ερώτησης για τον τυφλό πατριωτισμό είναι «Θα υποστήριζα τη χώρα μου είτε είχε δίκιο είτε άδικο» και για τον εποικοδομητικό «Επειδή ταυτίζομαι με τη χώρα μου, κάποιες από τις αποφάσεις της με θλίβουν». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Έγινε παραγοντική ανάλυση με περιορισμό 2 παραγόντων για θεωρητικούς λόγους (principal component analysis, varimax rotation), οι οποίοι εξηγούν το 38.14% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας με ιδιοτιμή 8.44 εξηγεί το 24.83% της διακύμανσης και ο δεύτερος παράγοντας με ιδιοτιμή 4.53 εξηγεί το 13.31% της διακύμανσης. Οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον πρώτο παράγοντα

αντανακλούν τον τυφλό πατριωτισμό και οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον δεύτερο παράγοντα τον εποικοδομητικό, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 3. Από τις ερωτήσεις του πρώτου παράγοντα αντιστράφηκε η ερώτηση 23, ενώ οι ερωτήσεις 3 (αντιστραμμένη), 11 (αντιστραμμένη) και 26 δεν φάνηκαν να φορτίζουν σε κανέναν παράγοντα. Η ανάλυση παραγόντων έδειξε ότι ο τρόπος οργάνωσης των ερωτήσεων σε παράγοντες ήταν παρόμοιος με τον αναμενόμενο χωρίς να εμφανίζονται διαφορές. Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον πρώτο παράγοντα ($\alpha = .917$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε τυφλό πατριωτισμό, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης = τόσο υψηλότερος ο τυφλός πατριωτισμός. Τέλος, αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον δεύτερο παράγοντα ($\alpha = .786$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε εποικοδομητικό πατριωτισμό, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο υψηλότερος ο εποικοδομητικός πατριωτισμός.

Ορισμοί για το έθνος. Για τη μέτρηση των αντιλήψεων για τον ορισμό του έθνους χρησιμοποιήθηκαν προσαρμοσμένες ερωτήσεις από το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποίησαν οι Rothi et al. (2005) (ερωτήσεις 1 έως 20) και οι Mukherjee et al (2012) (ερωτήσεις 21 έως 27). Συνολικά συγκεντρώθηκαν 27 ερωτήσεις. Παραδείγματα ερωτήσεων είναι, «Έλληνας θεωρείται αυτός που»: «Ασπάζεται τις κοινές παραδοσιακές ελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του χριστιανισμού» και «Μοιράζεται μια αίσθηση κοινής εθνικής ευθύνης με τους άλλους Έλληνες». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Έγινε παραγοντική ανάλυση με περιορισμό 3 παραγόντων για θεωρητικούς λόγους (principal component analysis,

varimax rotation), η οποία δεν απέδωσε συνεκτικούς παράγοντες που να παραπέμπουν σε εθνοτική, πολιτισμική και πολιτειακή αντίληψη του έθνους, επομένως προχωρήσαμε σε παραγοντική ανάλυση με περιορισμό 2 παραγόντων, οι οποίοι εξηγούν το 49.28% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας με ιδιοτιμή 10.18 εξηγεί το 37.71% της διακύμανσης και ο δεύτερος παράγοντας με ιδιοτιμή 3.12 εξηγεί το 11.57%. Οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον πρώτο παράγοντα αντανακλούν τον εθνοπολιτισμικό ορισμό του έθνους και οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον δεύτερο παράγοντα τον πολιτειακό ορισμό για το έθνος, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 4. Η ερώτηση 17 φάνηκε να φορτίζει και στους δύο παράγοντες αλλά επειδή εννοιολογικά είναι περισσότερο συναφής με τον πρώτο παράγοντα, εντάχθηκε στον εθνοπολιτισμικό ορισμό για το έθνος. Η ανάλυση παραγόντων έδειξε ότι ο τρόπος οργάνωσης των ερωτήσεων σε παράγοντες εμφάνισε κάποιες διαφορές από τον αναμενόμενο. Οι ερωτήσεις 14 και 15 εμφανίστηκαν να φορτίζουν στον παράγοντα του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος αντί γι' αυτόν του πολιτειακού ορισμού για το έθνος, ενώ οι ερωτήσεις 10 και 16 εμφανίστηκαν να φορτίζουν στον παράγοντα του πολιτειακού ορισμού για το έθνος αντί γι' αυτόν του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος. Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον πρώτο παράγοντα ($\alpha = .916$), φτιάξαμε ένα συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε εθνοπολιτισμικό ορισμό για το έθνος, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο υψηλότερη εθνοπολιτισμική αντίληψη για το έθνος. Τέλος, αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον δεύτερο παράγοντα ($\alpha = .888$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των

ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε πολιτειακό ορισμό για το έθνος, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο υψηλότερη η πολιτειακή αντίληψη για το έθνος.

Θρησκευτικός φονταμενταλισμός. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός μετρήθηκε μέσω του Religious Fundamentalism Scale (Altemeyer & Hunsberger, 1992), που αποτελείται από 20 ερωτήσεις. Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Ο Θεός έχει δώσεις στην ανθρωπότητα έναν ολοκληρωμένο, αλάνθαστο «οδηγό» για την ευτυχία και τη σωτηρία που πρέπει να ακολουθούμε πιστά». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός ($\alpha = .946$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε θρησκευτικό φονταμενταλισμό, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο υψηλότερος ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός. Οι ερωτήσεις για το θρησκευτικό φονταμενταλισμό στη σελίδα 107.

Αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων. Το Christian Orthodoxy Scale- Short Form (Hunsberger 1989) είναι ένα ερωτηματολόγιο 6 ερωτήσεων που αξιολογεί τον βαθμό αποδοχής των χριστιανικών πεποιθήσεων από το άτομο. Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Ο Ιησούς Χριστός σταυρώθηκε, πέθανε και ενταφιάστηκε αλλά την Τρίτη μέρα αναστήθηκε από τους νεκρούς». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός ($\alpha = .908$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων από το άτομο, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο περισσότερο το άτομο αποδέχεται τις ορθόδοξες

χριστιανικές πεποιθήσεις. Οι ερωτήσεις για την αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων παρουσιάζονται στη σελίδα 106.

Στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό. Το Attitudes Toward Christianity Scale (Francis & Stubbs, 1987) αξιολογεί τις αντιλήψεις σχετικά με χριστιανικές συμπεριφορές κι αποτελείται από 23 ερωτήσεις. Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Το βρίσκω βαρετό να ακούω για την Αγία Γραφή». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός ($\alpha = .986$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό, και περιγράφει τις αντιλήψεις του ατόμου σχετικά με τις χριστιανικές συμπεριφορές, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο πιο αυστηρές οι αντιλήψεις του ατόμου για το ποιες αποτελούν τις ορθές χριστιανικές συμπεριφορές. Οι ερωτήσεις για τις στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό παρουσιάζονται στη σελίδα 106.

Εθνική και Ευρωπαϊκή ταύτιση. Για τη μέτρηση της ευρωπαϊκής και εθνικής ταύτισης χρησιμοποιήθηκαν προσαρμοσμένες ερωτήσεις από το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποίησε ο Cameron (2004). Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Όταν είμαι σε μία ομάδα Ελλήνων/ Ευρωπαίων, έχω πραγματικά την αίσθηση του «ανήκειν». Συνολικά οι ερωτήσεις ήταν 14 για την κάθε περίπτωση. Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα». Αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για την εθνική ταύτιση ($\alpha = .893$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε εθνική ταύτιση, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο περισσότερο το άτομο ταυτίζεται με την

Ελλάδα. Τέλος, αφού ελέγξαμε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για την ταύτιση με την ευρωπαϊκή ταύτιση ($\alpha = .885$), φτιάξαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων, τον οποίο ονομάσαμε ευρωπαϊκή ταύτιση, δηλαδή όσο υψηλότερος ο δείκτης τόσο περισσότερο το άτομο ταυτίζεται με Ευρώπη. Οι ερωτήσεις για την εθνική και ευρωπαϊκή ταύτιση παρουσιάζονται στη σελίδα 104 και 105 αντίστοιχα.

Αποτελέσματα

1. Συσχετίσεις

Οι συσχετίσεις για το σύνολο των υπό μελέτη μεταβλητών για όλο δείγμα εμφανίζονται στον Πίνακα 5.

2. Έλεγχος T-test

Για να βρεθούν οι τυχόν διαφορές μεταξύ αυτών που απάντησαν το ερωτηματολόγιο για τους μετανάστες και αυτών που απάντησαν για τους πρόσφυγες ως προς τις υπό μέτρηση μεταβλητές έγινε έλεγχος t-test. Οι δύο ομάδες δεν εμφανίστηκαν να διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό βαθμό σε καμία από τις υπό μέτρηση μεταβλητές. Τα αποτελέσματα του ελέγχου t-test παρουσιάζονται στον Πίνακα 6. Κατά συνέπεια, δεν επιβεβαιώνεται η υπόθεση που προέβλεπε στατιστικά σημαντική διαφορά στις υπό μέτρηση μεταβλητές μεταξύ μεταναστών και προσφύγων ως στόχων αντίληψης των συμμετεχόντων.

Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ των δυο φύλων ως προς τις υπό μέτρηση μεταβλητές, η μόνη μεταβλητή στην οποία εμφανίστηκε να υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι η αίσθηση απειλής ως προς την ασφάλεια. Συγκεκριμένα οι γυναίκες (M .O.= 3.41, T.A.= 1.61) εμφάνιζαν μεγαλύτερη αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια σε σχέση με τους άνδρες (M.O.= 2.91, T.A.= 1.63), $t(230) = -2.33, p < .05$.

3. Ανάλυση διαδρομών

Για τον έλεγχο των προτεινόμενων θεωρητικών μοντέλων χρησιμοποιήθηκαν αναλύσεις διαδρομών χωριστά για την κάθε ομάδα στόχο (μετανάστες και

πρόσφυγες), και χωριστά για την κάθε μορφή ισλαμοφοβίας (προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και κριτική στάση απέναντι στο Ισλάμ).

3.1. Μετανάστες

Μετανάστες: Στον Πίνακα 7 παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση διαδρομών για όλα τα μοντέλα για την ομάδα- στόχο των μεταναστών.

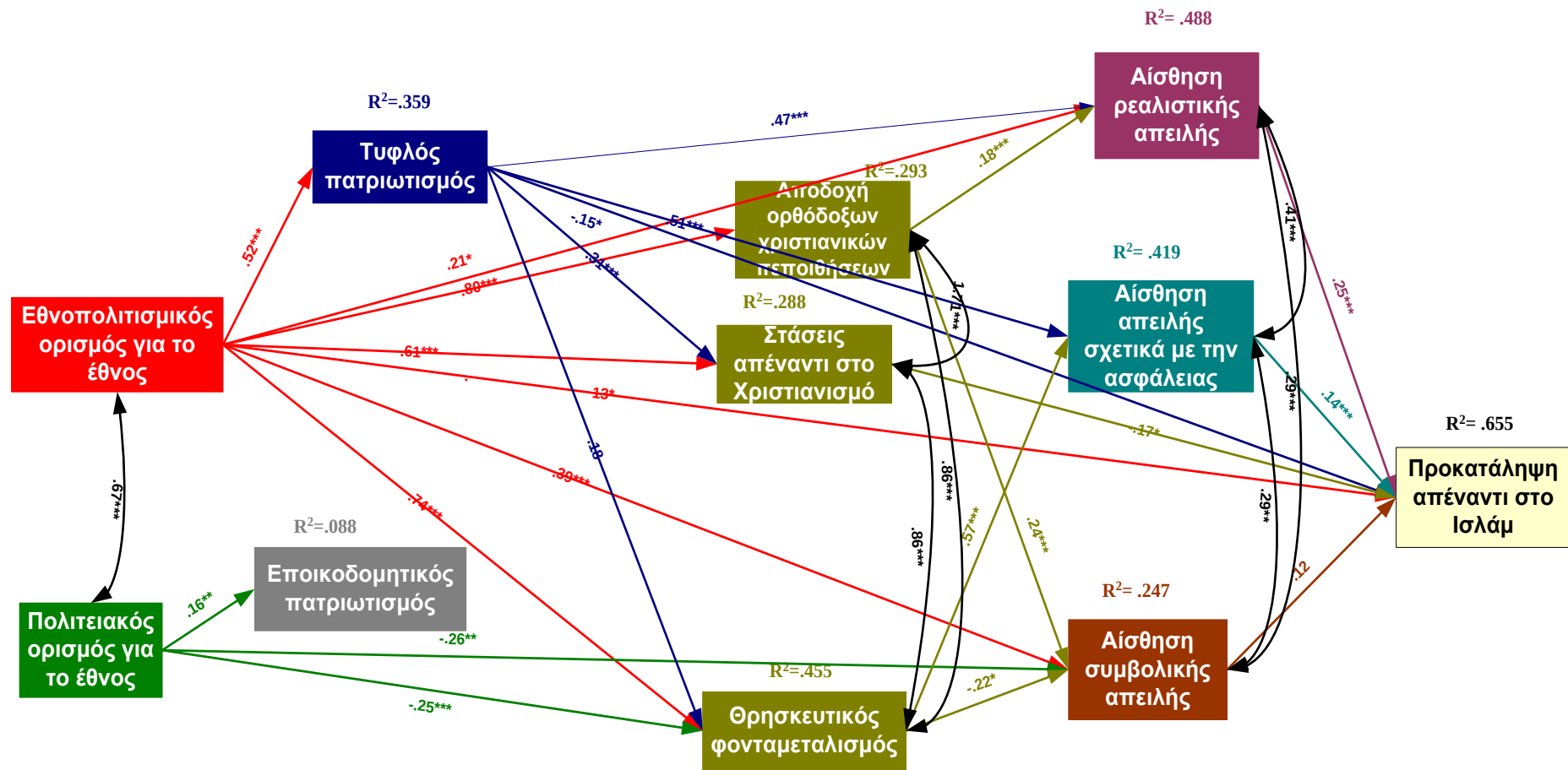
3.1.1. Πρώτο μοντέλο: Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ

Αρχικά, στο πρώτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες λάβαμε υπόψη όλες τις άμεσες επιδράσεις των «ανεξάρτητων» μεταβλητών, δηλαδή των δύο μορφών ορισμού για το έθνος (εθνοπολιτισμικός και πολιτειακός) και των «διαμεσολαβητικών» μεταβλητών, δηλ. των δύο μορφών πατριωτισμού (τυφλού και εποικοδομητικού), των μεταβλητών που αφορούσαν τα θρησκευτικά στοιχεία, δηλαδή την αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, των στάσεων απέναντι στο χριστιανισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, των δύο μορφών ταύτισης (εθνική και ευρωπαϊκή ταύτιση) και των τριών μορφών αίσθησης απειλής (ρεαλιστικής, ασφάλειας και συμβολικής) την πρώτη όψη της «εξαρτημένης» μεταβλητής, την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, αλλά και όλες τις έμμεσες επιδράσεις των «ανεξάρτητων» μεταβλητών, στην εξαρτημένη μεταβλητή, μέσω των επιδράσεων τους στις «διαμεσολαβητικές» μεταβλητές, καθώς επίσης και τις συνδιακυμάνσεις (covariances) μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών και μεταξύ των διαμεσολαβητικών μεταβλητών που βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο. Στη συνέχεια αφαιρέθηκαν οι μη στατιστικά σημαντικές συνδιακυμάνσεις και διαδρομές, καθώς και οι μεταβλητές που δεν συνεισέφεραν ούτε άμεσα ούτε έμμεσα στην εξαρτημένη

μεταβλητή. Οι τιμές που εμφανίζονται στα ευθύγραμμα βέλη (διαδρομές) είναι μη σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης (unstandardized regression coefficients), ενώ οι τιμές στα καμπυλόγραμμα βέλη είναι δείκτες συνδιακύμανσης.

Το πρώτο τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες (Σχήμα 2) είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 109$, $\chi^2 = 23.457$, $df = 24$, $p = .493$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .973$, $RFI = .937$, $CFI = 1.000$, $RMSEA = .000$, $p_{close\ fit} = .786$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευσε 65.5% της διακύμανσης της προκατάληψης στο Ισλάμ για την ομάδα – στόχο των μεταναστών.

Το μοντέλο με τις στατιστικά σημαντικές διαδρομές εμφανίζεται στο Σχήμα 2 και οι επιδράσεις (ολικές, άμεσες και έμμεσες) εμφανίζονται αναλυτικά στον Πίνακα 8. Η ταύτιση με την Ελλάδα και την Ευρώπη δεν φάνηκαν να παίζουν κάποιον στατιστικά σημαντικό ρόλο στο μοντέλο, και άρα οι υποθέσεις που προέβλεπαν ότι η σχέση της ταύτισης με την Ελλάδα και την Ευρώπη με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής δεν επιβεβαιώθηκαν. Παρατηρούμε ότι ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος έχει στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Επίσης έχει στατιστικά σημαντική άμεση θετική επίδραση τόσο στην αίσθηση ρεαλιστικής απειλής όσο και στην αίσθηση συμβολικής απειλής, αλλά και στις μεταβλητές που αφορούσαν τα θρησκευτικά στοιχεία, δηλαδή την αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, των στάσεων απέναντι στο χριστιανισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, καθώς και στον τυφλό πατριωτισμό. Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος έχει στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση στον εποικοδομητικό πατριωτισμό, και αρνητική στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και

Σχήμα 2. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ομάδα- στόχο των μεταναστών με «εξαρτημένη» μεταβλητή την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ (Πρώτο μοντέλο)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

στην αίσθηση συμβολικής απειλής. Ο τυφλός πατριωτισμός έχει στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Επίσης έχει στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση τόσο στην αίσθηση ρεαλιστικής απειλής όσο και στην αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια, καθώς και στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τις στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό. Η αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων είχε στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση στην αίσθηση ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής. Οι στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό είχαν στατιστικά σημαντική αρνητική άμεση επίδραση στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, ενώ ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση στην αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια και την αίσθηση συμβολικής απειλής. Τέλος, και οι τρεις μορφές απειλής (ρεαλιστική, ασφάλειας και συμβολική) είχαν στατιστικά σημαντική θετική άμεση επίδραση στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Όσον αφορά τις στατιστικά σημαντικές έμμεσες επιδράσεις, η επίδραση του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ είναι κυρίως έμμεση ($\beta = .307$), δηλαδή διαμεσολαβείται από την αίσθηση ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής, τον τυφλό πατριωτισμό, των στάσεων απέναντι στο Χριστιανισμό και την αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων. Η επίδραση του πολιτειακού ορισμού του έθνους στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ είναι κι αυτή έμμεση ($\beta = -.044$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό μέσω της συμβολικής απειλής. Επιπλέον, η επίδραση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ φάνηκε να είναι έμμεση ($\beta = .055$), δηλαδή διαμεσολαβείται από την αίσθηση συμβολικής απειλής και απειλής σχετικά με την ασφάλεια. Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και

έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητικών στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος ($\beta = .441$) και η αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων ($\beta = .341$), και ακολουθούν η αίσθηση ρεαλιστικής απειλής ($\beta = .247$), οι στάσεις σχετικά με το Χριστιανισμό ($\beta = -.168$), η αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια ($\beta = .142$), και η συμβολική απειλή ($\beta = .120$). Η υπόθεση που προέβλεπε ότι η σχέση θρησκευτικής ταύτισης με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής επαληθεύτηκε σε γενικές γραμμές: η σχέση αποδοχής ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων και προκατάληψης ενάντια στο Ισλάμ διαμεσολαβείται από την ρεαλιστική και συμβολική απειλή, η σχέση θρησκευτικού φονταμενταλισμού και προκατάληψης ενάντια στο Ισλάμ διαμεσολαβείται από τη συμβολική απειλή και την απειλή σχετικά με την ασφάλεια, ενώ οι στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό έχουν άμεση αρνητική επίδραση στην προκατάληψη ενάντια στο Ισλάμ. Τέλος, έχουμε μερική επαλήθευση της υπόθεσης που προέβλεπε ότι η σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό, ενώ ότι η υπόθεση ότι η σχέση πολιτειακού ορισμού και προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό πατριωτισμό δεν επιβεβαιώθηκε.

3.1.2. Δεύτερο μοντέλο: Κριτική απέναντι στο Ισλάμ

Στο δεύτερο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες σχεδιάστηκε ακριβώς όπως το προηγούμενο (πρώτο μοντέλο) με εξαρτημένη μεταβλητή την κριτική απέναντι στο Ισλάμ.

Το δεύτερο τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 109$, $\chi^2 = 4.482$, $df = 7$, $p = .723$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .981$, $RFI = .959$, $CFI = 1.000$, $RMSEA = .000$, $p_{close\ fit} = .838$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευσε 40,7% της διακύμανσης της κριτικής στο Ισλάμ για την ομάδα – στόχο των μεταναστών.

Οι τρεις μορφές απειλής, η ταύτιση με την Ελλάδα και την Ευρώπη και οι δύο εκ των τριών μεταβλητών που αφορούσαν θρησκευτικά στοιχεία (αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό) δεν φάνηκαν να παίζουν κάποιον στατιστικά σημαντικό ρόλο στο μοντέλο και επομένως οι αντίστοιχες υποθέσεις δεν επιβεβαιώθηκαν. Το μοντέλο με τις στατιστικά σημαντικές διαδρομές εμφανίζεται στο Σχήμα 3 και οι επιδράσεις (ολικές, άμεσες κι έμμεσες) εμφανίζονται αναλυτικά στον Πίνακα 9. Παρατηρούμε ότι ο εθνοπολιτισμικός ορισμός έχει άμεση θετική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, καθώς και άμεση θετική επίδραση στον τυφλό πατριωτισμό. Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος έχει άμεση αρνητική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, αλλά άμεση θετική επίδραση στον εποικοδομητικό πατριωτισμό. Ακόμη, ο τυφλός πατριωτισμός έχει άμεση θετική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός έχει άμεση αρνητική επίδραση στην κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Τέλος, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός έχει άμεση θετική επίδραση στην κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Όσον αφορά τις στατιστικά σημαντικές έμμεσες επιδράσεις, η επίδραση του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος στην κριτική στο Ισλάμ είναι κυρίως έμμεση ($\beta = .287$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό και

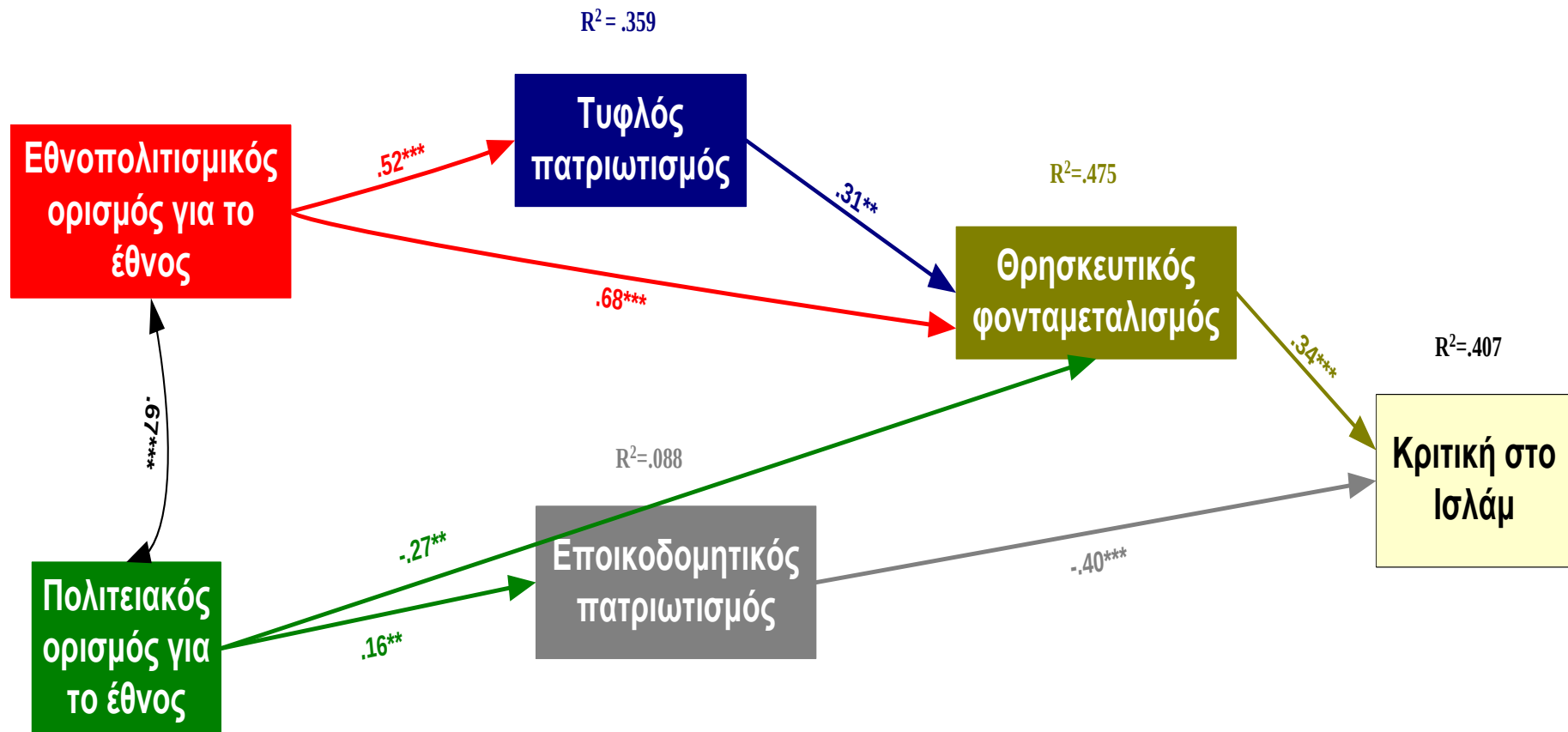
τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ενώ η επίδραση του πολιτειακού ορισμού για το έθνος στην κριτική στο Ισλάμ είναι επίσης έμμεση ($\beta = -.156$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό πατριωτισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητικών στην κριτική στο Ισλάμ δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ($\beta = -.401$) και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός ($\beta = .342$), και ακολουθεί ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος ($\beta = .287$), ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος ($\beta = -.156$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($\beta = .105$). Η υπόθεση που προέβλεπε ότι ο τυφλός πατριωτισμός θα διαμεσολαβεί τη σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και κριτικής απέναντι στο Ισλάμ δεν επιβεβαιώθηκε, ενώ έχουμε επιβεβαίωση της υπόθεσης που προέβλεπε ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός θα διαμεσολαβεί τη σχέση πολιτειακού ορισμού για το έθνος και κριτικής απέναντι στο Ισλάμ.

Πρόσφυγες

Στον Πίνακα 10 παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση διαδρομών για όλα τα μοντέλα για την ομάδα-στόχο των προσφύγων.

3.1.3. Τρίτο μοντέλο: Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ

Το τρίτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους πρόσφυγες σχεδιάστηκε ακριβώς όπως τα προηγούμενα με εξαρτημένη μεταβλητή την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ.

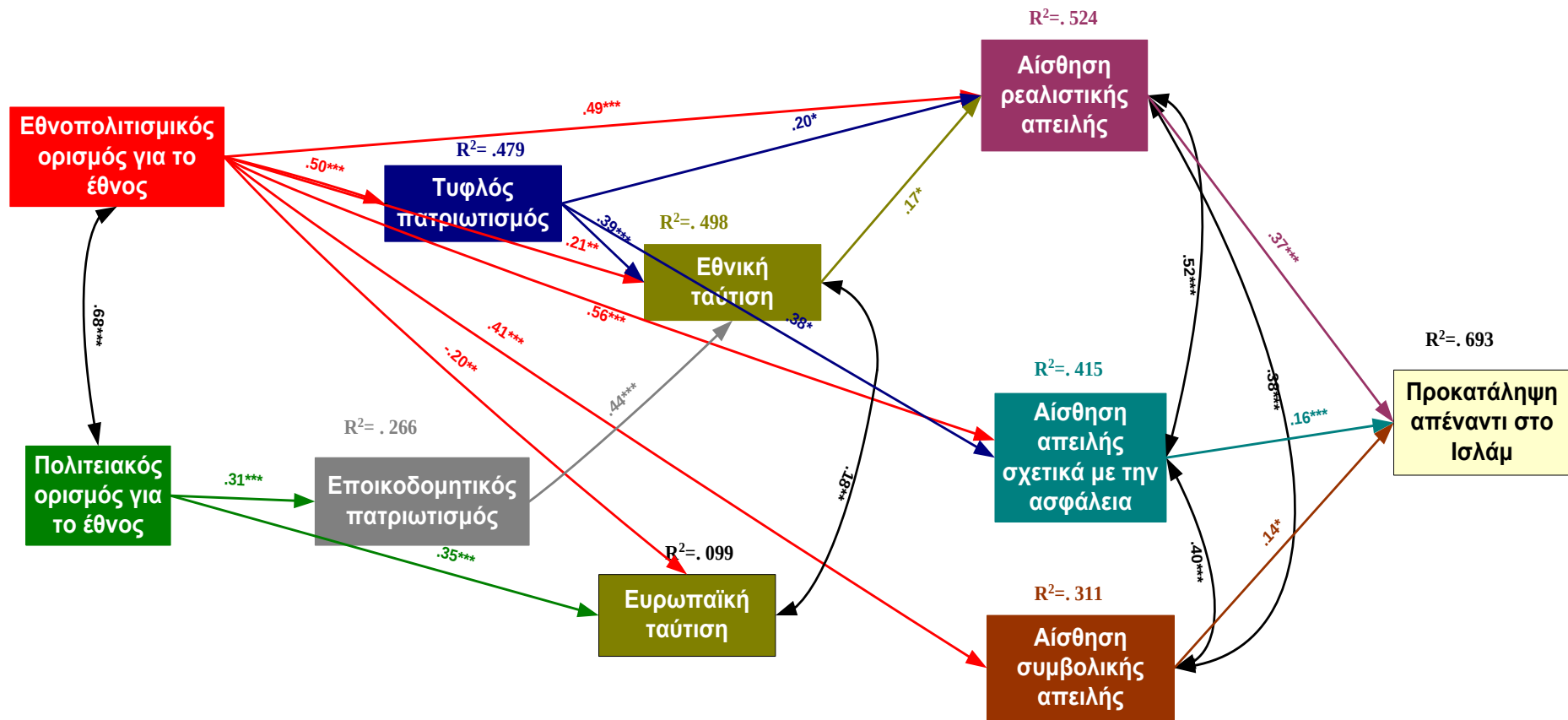
Σχήμα 3. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ομάδα- στόχο των μεταναστών με «εξαρτημένη» μεταβλητή την κριτική στο Ισλάμ (Δεύτερο μοντέλο)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Το τρίτο τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους πρόσφυγες είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 123$, $\chi^2 = 26.187$, $df = 24$, $p = .344$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .963$, $RFI = .931$, $CFI = .997$, $RMSEA = .027$, $p_{close\ fit} = .700$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευσε 69.3% της διακύμανσης της κριτικής στο Ισλάμ για την ομάδα – στόχο των μεταναστών.

Το μοντέλο με τις στατιστικά σημαντικές διαδρομές εμφανίζεται στο Σχήμα 4 και οι επιδράσεις (ολικές, άμεσες κι έμμεσες) εμφανίζονται αναλυτικά στον Πίνακα 11. Οι τρεις μεταβλητές που αφορούσαν θρησκευτικά στοιχεία (αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό, θρησκευτικός φονταμενταλισμός) δεν φάνηκαν να παίζουν κάποιον στατιστικά σημαντικό ρόλο στο μοντέλο. Παρατηρούμε ότι ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος έχει στατιστικά σημαντική άμεση θετική επίδραση στις τρεις μορφές αίσθησης απειλής, στην εθνική ταύτιση, και στον τυφλό πατριωτισμό, ενώ έχει άμεση αρνητική επίδραση στην ευρωπαϊκή ταύτιση. Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος άμεση θετική επίδραση στην ευρωπαϊκή ταύτιση και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό. Ο τυφλός πατριωτισμός έχει άμεση θετική επίδραση στην αίσθηση ρεαλιστικής απειλής, στην αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια και την εθνική ταύτιση, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός φαίνεται να έχει άμεση θετική επίδραση στην εθνική ταύτιση. Ακόμη, η εθνική ταύτιση έχει άμεση θετική επίδραση στην αίσθηση ρεαλιστικής απειλής. Σχετικά με τις τρεις μορφές αίσθησης απειλής φαίνεται να έχουν και οι τρεις άμεση θετική επίδραση στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Όσον αφορά τις στατιστικά σημαντικές έμμεσες επιδράσεις, η επίδραση του εθνοπολιτισμικού ορισμού του έθνους στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ είναι

έμμεση ($\beta = .418$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές αίσθησης απειλής (ρεαλιστικής, ασφάλειας και συμβολικής) και την ταύτιση με την Ελλάδα. Ακόμη, η επίδραση της ταύτισης με την Ελλάδα στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ είναι έμμεση ($\beta = .063$), δηλαδή διαμεσολαβείται από την αίσθηση ρεαλιστικής απειλής. Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητικών στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος ($\beta = .418$) και η αίσθηση ρεαλιστικής απειλής ($\beta = .365$), και ακολουθούν η αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια ($\beta = .163$), ο τυφλός πατριωτισμός ($\beta = .158$), η αίσθηση συμβολικής απειλής ($\beta = .139$), η εθνική ταύτιση ($\beta = .063$), ο εποικοδομητικό πατριωτισμός ($\beta = .028$) και ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος ($\beta = .009$). Από τα αποτελέσματα φαίνεται ότι η υπόθεση που προέβλεπε ότι ο τυφλός πατριωτισμός θα διαμεσολαβεί τη σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ δεν επιβεβαιώθηκε, καθώς και η υπόθεση που προέβλεπε ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός θα διαμεσολαβεί τη σχέση πολιτειακού ορισμού για το έθνος κι προκατάληψης. Σχετικά με την υπόθεση ότι η σχέση της εθνικής ταύτισης με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τις τρεις μορφές απειλής επιβεβαιώθηκε μερικώς, δηλαδή μόνο η αίσθηση ρεαλιστικής απειλής φάνηκε να διαμεσολαβεί τη σχέση.

Σχήμα 4. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ομάδα- στόχο των προσφύγων με «εξαρτημένη» μεταβλητή την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ (Τρίτο μοντέλο)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

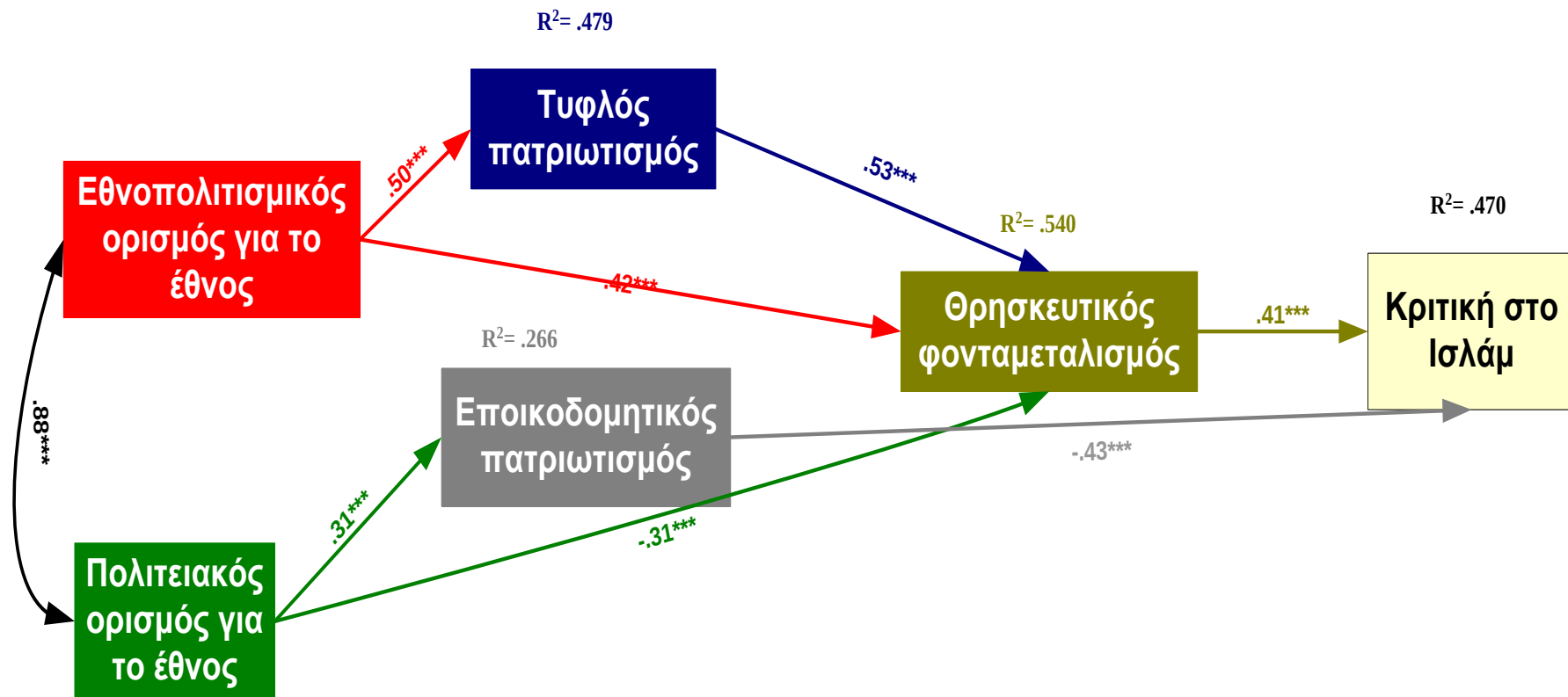
3.1.4. Τέταρτο μοντέλο: Κριτική απέναντι στο Ισλάμ

Στο τέταρτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους πρόσφυγες σχεδιάστηκε ακριβώς όπως τα προηγούμενα με εξαρτημένη μεταβλητή την κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Οι τρεις μορφές απειλής, η ταύτιση με την Ελλάδα και την Ευρώπη και οι δύο εκ των τριών μεταβλητών που αφορούσαν θρησκευτικά στοιχεία (αποδοχή ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων, στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό) δεν φάνηκαν να παίζουν κάποιον στατιστικά σημαντικό ρόλο στο μοντέλο και επομένως οι αντίστοιχες υποθέσεις δεν επιβεβαιώθηκαν.

Το τέταρτο τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους πρόσφυγες είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 123$, $\chi^2 = 12.374$, $df = 7$, $p = .089$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .966$, $RFI = .926$, $CFI = .984$, $RMSEA = .079$, $p_{close\ fit} = .218$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευσε 47% της διακύμανσης της κριτικής στο Ισλάμ για την ομάδα – στόχο των προσφύγων.

Το μοντέλο με τις στατιστικά σημαντικές διαδρομές εμφανίζεται στο Σήμα 5 και οι επιδράσεις (ολικές, άμεσες κι έμμεσες) εμφανίζονται αναλυτικά στον Πίνακα 12. Παρατηρούμε ότι ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος έχει άμεση θετική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και στο τυφλό πατριωτισμό. Ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος έχει άμεση αρνητική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και άμεση θετική επίδραση στον εποικοδομητικό πατριωτισμό. Ακόμη, ο τυφλός πατριωτισμός έχει άμεση θετική επίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός έχει άμεση αρνητική επίδραση στην κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Τέλος, ο θρησκευτικός

φονταμενταλισμός έχει άμεση θετική επίδραση στην κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Όσον αφορά τις στατιστικά σημαντικές έμμεσες επιδράσεις, η επίδραση του εθνοπολιτισμικού ορισμού του έθνους στην κριτική στο Ισλάμ είναι κυρίως έμμεση ($\beta = .280$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ενώ η επίδραση του πολιτειακού ορισμού του έθνους στην κριτική στο Ισλάμ είναι επίσης έμμεση ($\beta = -.261$), δηλαδή διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό πατριωτισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητικών στην κριτική στο Ισλάμ δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ($\beta = -.431$) και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός ($\beta = .410$), και ακολουθούν ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος ($\beta = .280$), ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος ($\beta = -.261$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($\beta = .218$). Οι υποθέσεις ότι ο τυφλός πατριωτισμός θα λειτουργεί ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και κριτικής στο Ισλάμ δεν επιβεβαιώθηκε, ενώ η υπόθεση ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός θα λειτουργεί ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση πολιτειακού ορισμού για το έθνος και κριτικής στο Ισλάμ επιβεβαιώθηκε.

Σχήμα 5 . Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ομάδα- στόχο των προσφύγων με «εξαρτημένη» μεταβλητή την κριτική στο Ισλάμ (Τέταρτο μοντέλο)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Συζήτηση

1. Ταύτιση με την Ελλάδα/ Ευρώπη και η σχέση της με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ

Ένα μέρος των υποθέσεων περιελάμβανε την αίσθηση απειλής (ρεαλιστικής, ασφαλείας, συμβολικής) ως διαμεσολαβητική μεταβλητή στη σχέση ταύτισης με την Ελλάδα και την Ευρώπη με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Όσον αφορά τη ταύτιση με την Ελλάδα, στο πρώτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για ομάδα – στόχο των μεταναστών δεν εμφανίστηκε στο μοντέλο, κι άρα δεν οδηγούσε σε καμία από τις εξαρτημένες μεταβλητές. Σχετικά με τη δεύτερη ομάδα στόχο- αυτή των προσφύγων- παρατηρήθηκε μια διαφορετική σχέση. Η ταύτιση με την Ελλάδα οδηγούσε σε προκατάληψη μέσω της αίσθησης ρεαλιστικής απειλής. Οι πρόσφυγες που κατέφθασαν στην Ελλάδα το τελευταίο διάστημα ίσως αντιμετωπίζονται ως μια απειλή απέναντι στην οικονομία, παρά ως μια απειλή στην ασφάλεια ή τον πολιτισμό. Οι πρόσφυγες μπορεί να αντιμετωπίζονται ευρύτερα ως επικίνδυνοι για την οικονομία των χωρών υποδοχής, κι ότι στερούν σημαντικούς πόρους του κράτους, καθώς τυγχάνουν ανάγκης για στέγαση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, βασικές πρώτες ανάγκες, φαγητό και ένδυση (Matsangou, 2015). Ακόμη, κοινή πεποίθηση μπορεί να αποτελεί η πιθανότητα ότι η απασχόληση προσφύγων θα στερήσει σημαντικές θέσεις εργασίας από τους πολίτες του εκάστοτε κράτους, με αποτέλεσμα να μειωθούν οι μισθοί, ενώ ταυτόχρονα η εισροή ενός μεγάλου αριθμού παιδιών προσφύγων μπορεί να αποτελέσει παράγοντα πίεσης για το εκπαιδευτικό σύστημα της εκάστοτε χώρας (Matsangou, 2015). Από την άλλη, η ευρωπαϊκή ταύτιση δεν εμφανίστηκε να οδηγεί άμεσα ή έμμεσα στην προκατάληψη ενάντια στο Ισλάμ για

καμία από τις δύο ομάδες στόχους. Το γεγονός αυτό μπορεί να είναι ενδεικτικό του ότι η ευρωπαϊκή ταύτιση δεν είναι επαρκής παράγοντας για τον καθορισμό της προκατάληψης ενάντια στο Ισλάμ.

2. Θρησκευτικά στοιχεία και προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ

Αναφορικά με τη θρησκευτική τοποθέτηση, οι ορθόδοξες χριστιανικές πεποιθήσεις φάνηκε να οδηγούν σε προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ μέσω της αίσθησης ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής για το πρώτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών με ομάδα- στόχο τους μετανάστες. Ωστόσο, οι στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό φάνηκαν να έχουν μόνο άμεση αρνητική σχέση με την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Η διαφορική αυτή επίδραση μοιάζει αναμενόμενη, καθώς οι ορθόδοξες χριστιανικές πεποιθήσεις σχετίζονται με περισσότερο μονολιθικές και φονταμενταλιστικές απόψεις, ενώ οι στάσεις απέναντι στο χριστιανισμό αφορούν περισσότερο τη διδασκαλία της γραφής και την ύπαρξη απόψεων που σχετίζονται με την αγάπη στο συνάνθρωπο. Όσον αφορά το θρησκευτικό φονταμενταλισμό, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μέσω της αίσθησης απειλής σχετικά με την ασφάλεια και της αίσθησης συμβολικής απειλής οδηγεί σε προκατάληψη ενάντια στο Ισλάμ για την ομάδα- στόχο των μεταναστών στο πρώτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών. Η Ελλάδα ως μία καθαρά ορθόδοξη χώρα μπορεί να βλέπει τους μουσουλμάνους μετανάστες - οι οποίοι είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στη χώρα, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες- ως μία απειλή για τη θρησκευτική ταυτότητα, γεγονός το οποίο τους κάνει να ταυτίζονται περισσότερο με τα θρησκευτικά στοιχεία και να γίνονται πιο προκατειλημμένοι είτε άμεσα (όπως στην περίπτωση των αντιλήψεων για τις χριστιανικές συμπεριφορές) είτε έμμεσα μέσω της αίσθησης ρεαλιστικής απειλής, αίσθησης απειλής σχετικά με την ασφάλεια και αίσθηση συμβολικής απειλής (στην

περίπτωση της αποδοχής των χριστιανικών πεποιθήσεων και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού). Οι μουσουλμάνοι μετανάστες θεωρούνται ότι φέρουν μαζί τους τη θρησκεία τους και γι' αυτό αποτελούν απειλή στο ισχύον θρησκευτικό στοιχείο της χώρας. Παρόμοια ευρήματα όσον αφορά τη θρησκευτικότητα και την αίσθηση απειλής από τους μουσουλμάνους είχαν και οι Croucher et al. (2014), οι οποίοι σε έρευνα τους στην Ισπανία βρήκαν ότι οι Ισπανοί που είχαν υψηλότερα ποσοστά θρησκευτικότητας ένιωθαν αυξημένη απειλή (ρεαλιστική και συμβολική) από τους μουσουλμάνους μετανάστες στη χώρα τους, κι αντιλαμβάνονταν ότι οι μετανάστες αυτοί προσπαθούσαν λιγότερο να προσαρμοστούν. Ωστόσο, στο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την προκατάληψη προς την ομάδα – στόχο των προσφύγων τα θρησκευτικά στοιχεία δεν εμφανίστηκαν να οδηγούν καμία στατιστικά σημαντική διαδρομή. Η έλλειψη αντίστοιχων ευρημάτων για την ομάδα-στόχο των προσφύγων μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν κρίνονται ως μόνιμοι κάτοικοι της χώρας που μπορεί να απαιτήσουν ειδικές συνθήκες θρησκευτικής λατρείας, όπως έχει συμβεί με τους μουσουλμάνους μετανάστες και το αίτημα τους για ίδρυση τζαμιού στην Αθήνα (Salvanou, 2014; Triandafyllidou & Kouki, 2013).

3. Ορισμός για το έθνος και προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ

Παρόλο που οι υποθέσεις προέβλεπαν ότι η σχέση του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος με τη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ θα διαμεσολαβείται από τον τυφλό πατριωτισμό, κάτι τέτοιο δεν φάνηκε να επιβεβαιώνεται στο τρίτο μοντέλο για την ομάδα-στόχο των προσφύγων, ενώ στο πρώτο μοντέλο για την ομάδα-στόχο των μεταναστών, η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε μερικώς. Το παράδοξο στη μερική επιβεβαίωση αυτή είναι το γεγονός ότι η σχέση η οποία εμφανίστηκε ήταν μη αναμενόμενη κι μη ερμηνεύσιμη σύμφωνα με την υπάρχουσα

βιβλιογραφία. Ενώ ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος αύξανε τον τυφλό πατριωτισμό, ο τυφλός πατριωτισμός φάνηκε να έχει αρνητική σχέση με τον προκατάληψη, εύρημα μη δικαιολογήσιμο από τη διαθέσιμη βιβλιογραφία.

Ακόμη, η υπόθεση η οποία προέβλεπε ότι η σχέση του πολιτειακού ορισμού για το έθνος με την προκατάληψη θα διαμεσολαβείται από τον εποικοδομητικό ορισμό για το έθνος, δεν επαληθεύτηκε καθώς ενώ ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος οδηγούσε αυξημένο εποικοδομητικό πατριωτισμό, ο εποικοδομητικός πατριωτισμός δεν φάνηκε να συνδέεται άμεσα με την προκατάληψη. Το εύρημα αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι όπως έχει δείξει η βιβλιογραφία ο ορισμός του έθνους και ο πατριωτισμός ναι μεν είναι μεταβλητές που συνδέονται μεταξύ τους και στη συνέχεια με την προκατάληψη, ωστόσο οι σχέσεις που έχουν βρεθεί είναι περισσότερο έμμεσες μέσω μεταβλητών όπως η αίσθηση διπλού ανήκειν και η αυτοχθονία να διαμεσολαβούν τη σχέση ορισμού για το έθνος και προκατάληψης, παρά ο πατριωτισμός (Mukherjee et al., 2012; Rothi et al., 2005; Verkuyten & Martinovic, 2015).

Στα αποτελέσματα, όμως, συναντάμε ένα σημαντικό εύρημα. Η σχέση ορισμού για το έθνος και προκατάληψης διαμεσολαβείται από την αίσθηση απειλής. Συγκεκριμένα, στο πρώτο μοντέλο για την ομάδα- στόχο των μεταναστών βρέθηκε ότι η αίσθηση συμβολικής και ρεαλιστικής απειλής λειτουργεί ως διαμεσολαβητική μεταβλητή στη σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και προκατάληψης. Τα αποτελέσματα για την προκατάληψη απέναντι στην ομάδα στόχο των προσφύγων έδειξαν ότι η σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και προκατάληψης διαμεσολαβείται και από τις τρεις μορφές αίσθησης απειλής (ρεαλιστικής, ασφαλείας και συμβολικής). Όσον αφορά τη σχέση πολιτειακού ορισμού για το έθνος και

προκατάληψης, αυτή φάνηκε να διαμεσολαβείται μέσω της αίσθησης συμβολικής απειλής για την ομάδα- στόχο των μεταναστών.

Ο ρόλος αυτός της αίσθησης απειλής στη σχέση εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος και προκατάληψης δείχνει πόσο καθοριστική είναι η σημασία της αίσθησης απειλής από μία εξωομάδα για τη γέννηση προκατάληψης. Τα άτομα που ταυτίζονται με μια ακραία αντίληψη για το ποιος πρέπει να ορίζεται Έλληνας βιώνουν μεγαλύτερη αίσθηση απειλής από οποιονδήποτε δεν ανταποκρίνεται σ' αυτόν τον ορισμό, και κατά συνέπεια αυξάνεται η προκατάληψή τους τόσο απέναντι στους μετανάστες όσο και στους πρόσφυγες (van der Noll et al., 2010; Velasco Gonzalez et al., 2008).

4. Διαχωρίζοντας την κριτική στο Ισλάμ από την έννοια της προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ

Στη παρούσα έρευνα η Ισλαμοφοβία αντιμετωπίστηκε ως μία έννοια αποτελούμενη από δύο συνιστώσες: την προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ και την κριτική απέναντι σ' αυτό (Imhoff & Recker, 2012).

Όσον αφορά τις υποθέσεις που περιελάμβαναν την κριτική απέναντι στο Ισλάμ το μεγαλύτερο μέρος αυτών δεν επαληθεύτηκε, τόσο στην περίπτωση των μεταναστών όσο και στην περίπτωση των προσφύγων. Οι υποθέσεις αυτές αφορούσαν το γεγονός ότι η ταύτιση με την Ελλάδα και αντίστοιχα με την Ευρώπη ή με τη χριστιανική ορθοδοξία θα οδηγούσαν σε κριτική απέναντι στο Ισλάμ μέσω της αίσθησης απειλής (ρεαλιστική, ασφαλείας, συμβολική). Συγκεκριμένα, στα μοντέλα ανάλυσης διαδρομών σχετικά με την κριτική απέναντι στο Ισλάμ τόσο για ομάδα – στόχο των μεταναστών όσο και γι' αυτήν τον προσφύγων η ταύτιση με την Ελλάδα

όχι μόνο δεν φάνηκε να οδηγεί σε κριτική απέναντι στο Ισλάμ μέσω των τριών μορφών απειλής, αλλά οι μεταβλητές της ταύτισης με την Ελλάδα και των τριών μορφών απειλής δεν εμφανίστηκαν καν στα δύο μοντέλα να οδηγούν την οποιαδήποτε διαδρομή. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην ίδια τη φύση της μεταβλητής αυτής, όπως την περιγράφουν οι Imhoff και Recker, 2012. Η κριτική απέναντι στο Ισλάμ αφορά την κριτική απέναντι σε κοσμικά στοιχεία του Ισλάμ, όπως η σχέση κράτους και θρησκείας γενικά, ισότητας φύλων ή την κριτική του ισλαμικού φονταμενταλισμού, και δεν σχετίζεται με προκατάληψη, γι' αυτό άλλωστε οι Imhoff και Recker (2012) αναφέρουν ότι δεν περιμένουν συσχέτιση μεταξύ της κριτικής στο Ισλάμ και των διαφόρων κλιμάκων που μετρούν προκατάληψη. Για τον λόγο αυτό οι σχέσεις που οδηγούσαν στην κριτική μέσω της αίσθησης απειλής δεν εμφανίστηκαν στατιστικά σημαντικές. Η αίσθηση απειλής – είτε πρόκειται για ρεαλιστική είτε για ασφαλείας είτε για συμβολική- είναι μία μεταβλητή που η έρευνα έχει συνδέσει καθαρά με την εμφάνιση προκατάληψης, η οποία μπορεί να αφορά την οποιαδήποτε εκάστοτε εξωομάδα (Stephan & Stephan, 1996; Stephan et al., 1999; Stephan et al., 2002; Riek et al., 2006; Velasco Gonzalez et al., 2008). Η προκατάληψη έρχεται ως αποτέλεσμα της αντιμετώπισης του άλλου ως απειλή για το ίδιο το άτομο και την ομάδα του, ενώ η κριτική δεν απαιτεί την ύπαρξη αίσθησης απειλής. Οι ίδιοι οι Imhoff και Recker (2012) στην έρευνα τους δεν βρήκαν σχέση μεταξύ της κριτικής στο Ισλάμ της δοκιμασίας άρρητων συνειρμών που χρησιμοποίησαν για τον συσχετισμό των μουσουλμάνων με την αίσθηση απειλής. Όπως δείχνουν και τα δικά μας αποτελέσματα αυτό ισχύει και στην περίπτωση που η αίσθηση απειλής εξετάζεται μέσω ερωτηματολογίου κι όχι άρρητων συνειρμών.

Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα είναι το γεγονός ότι ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος οδηγούσε σε κριτική απέναντι στο Ισλάμ μέσω του θρησκευτικού φονταμενταλισμού τόσο για την ομάδα – στόχο των μεταναστών όσο και γι' αυτή των προσφύγων. Ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος αποτελεί μια ακραία αντίληψη για το ποιος είναι Έλληνας και ποιος όχι, και καθώς σημαντικό κομμάτι του ορισμού του Έλληνα είναι το θρήσκευμα, είναι σχετικά αναμενόμενο να αυξάνει το θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Και καθώς η κριτική απέναντι στο Ισλάμ όπως εξετάζεται εδώ έχει αρνητική χροιά αυξάνεται από τον εθνοπολιτισμικό ορισμό για το έθνος μέσω του θρησκευτικού φονταμενταλισμού.

Από την άλλη, η υπόθεση που προέβλεπε ότι ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος θα οδηγεί σε λιγότερη κριτική στο Ισλάμ μέσω του εποικοδομητικού πατριωτισμού επιβεβαιώθηκε και για τις δύο ομάδες στόχους (μοντέλα 2 και 4). Συγκεκριμένα, και στα δύο μοντέλα ανάλυσης διαδρομών για την κριτική απέναντι στο Ισλάμ τόσο για την ομάδα – στόχο των μεταναστών όσο και γι' αυτή των προσφύγων βρέθηκε ότι ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος αυξάνει τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, ο οποίος με τη σειρά του συμβάλει σε λιγότερη κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Ο εποικοδομητικός πατριωτισμός σχετίζεται με μία στάση απέναντι στο κράτος περισσότερο επικριτική και η οποία αμφισβητεί τις όποιες μη ορθές πρακτικές του κράτους (Schatz et al., 1999). Για το λόγο αυτό μία τέτοια κριτική θεώρηση του κράτους και των πρακτικών του, κάνει το άτομο ανοιχτό στην πολιτική ενημέρωση και τον πολιτικό ακτιβισμό, με περισσότερη δεκτικότητα προς το ξένο, όπως φαίνεται από την αρνητική σχέση του εποικοδομητικού πατριωτισμού με την κριτική στο Ισλάμ. Ένα άτομο που ασκεί κριτική στο ίδιο του το κράτος είναι αναμενόμενο να ασκεί κριτική και στα κακώς κείμενα άλλων κρατών και πολιτισμών.

Ενώ η κριτική στο Ισλάμ δεν φαίνεται να σχετίζεται με την αίσθηση απειλής, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός οδηγούσε σε αυξημένη κριτική στο Ισλάμ, τόσο στην περίπτωση των μεταναστών όσο και στην περίπτωση των προσφύγων. Ακόμη, ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος φάνηκε να οδηγεί στην κριτική στο Ισλάμ μέσω του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, δηλαδή ο πολιτειακός ορισμός του έθνους μείωνε τα επίπεδα θρησκευτικού φονταμενταλισμού, ο οποίος συνδεόταν με αυξημένη κριτική προς το Ισλάμ, σχέση η οποία δεν συμπεριλαμβανόταν στις αρχικές υποθέσεις. Η σχέση αυτή φάνηκε να ισχύει και για τις δύο ομάδες- στόχους. Καθώς όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κομμάτι των αποτελεσμάτων, η κλίμακα της κριτικής απέναντι στο Ισλάμ αντιστράφηκε ώστε να υποδηλώνει μία αρνητική χροιά κριτικής, οι σχέσεις αυτές δεν προκαλούν εντύπωση. Οι Imhoff και Recker (2012) βρήκαν ότι η κριτική στο Ισλάμ είχε αρνητική σχέση με τη θρησκευτικότητα (χωρίς να υπάρξει αντιστροφή της κλίμακας της κριτικής), γεγονός που απέδωσαν στην αντίληψη της κριτικής απέναντι στο Ισλάμ ως μία κλίμακα που υποδηλώνει μία γενικότερη εναντίωση στην ανάμειξη του θρησκευτικού στοιχείου με το κοσμικό. Για το λόγο αυτό στην περίπτωση μας - όπου η κλίμακα της κριτικής είναι αντιστραμμένη- εμφανίζεται θετική σχέση μεταξύ αυτής του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Με απλά λόγια, στην περίπτωση που η κριτική εμφανίζεται ως θετική έννοια εμφανίζει αρνητική σχέση με τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ο οποίος υποδηλώνει κάτι το αρνητικό. Στην δική μας περίπτωση, όμως, η κλίμακα της κριτικής έχει αναστραφεί ώστε να υποδηλώνει αρνητικά στοιχεία κριτικής, κι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός συνεχίζει να παραμένει μία αρνητική έννοια, βλέπουμε μεταξύ των δύο κλιμάκων να υπάρχει θετική σχέση.

5. Μουσουλμάνοι μετανάστες και πρόσφυγες: Οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος

Στο δείγμα δεν εμφανίστηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων- στόχων ως προς καμία από τις υπό μέτρηση μεταβλητές. Παρόλο που οι όροι «μετανάστης» και «πρόσφυγας» σημαίνουν κάτι ουσιαστικά διαφορετικό ο ένας από τον άλλον, ίσως αυτό δεν είναι ευρέως κατανοητό και να είναι εγγεγραμμένοι στην κοινή γνώμη ως ταυτόσημοι. Ο *Guardian*, μάλιστα, αναφέρει ότι στις σύγχρονες συνθήκες μεταναστευτικής κρίσης οι δυο αυτοί όροι – παρά τις όποιες οικονομικές, κοινωνικές και νομικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους- χρησιμοποιούνται καθημερινά για να υποδηλώσουν το ίδιο πράγμα (Travis, 2015). Σ' αυτό ίσως να ευθύνεται και μία μερίδα του τύπου όπου οι όροι «πρόσφυγας» και «μετανάστης» χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά μεταξύ τους (Ago, 2015). Σ' αυτήν την αδυναμία διαχωρισμού των δύο όρων μπορεί να οφείλεται και η έλλειψη διαφορών μεταξύ των δύο ομάδων-στόχων στο δείγμα μας, η οποία μπορεί να είναι κι ενδεικτική της έλλειψης διαφορών των δύο όρων στην κοινή γνώμη της ελληνικής κοινωνίας.

6. Γενικά συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία να αναφερθεί είναι ο ρόλος της αίσθησης απειλής (ρεαλιστικής, ασφαλείας, συμβολικής). Η αίσθηση απειλής είναι αυτή που από το σύνολο των υπό μελέτη μεταβλητών βρέθηκε να οδηγεί τις περισσότερες φορές στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, αλλά όχι στην κριτική απέναντι στο Ισλάμ. Ο ρόλος της αίσθησης απειλής από την εξωομάδα, στην περίπτωση μας από τους μουσουλμάνους μετανάστες και πρόσφυγες, φάνηκε να είναι καταλυτικός στην ανάπτυξη προκατάληψης. Ίσως

μάλιστα εκεί να βρίσκεται και το κλειδί για την μείωση της προκατάληψης. Αν στο σύνολο της η ελληνική κοινωνία πάψει να βιώνει τους μουσουλμάνους μετανάστες και πρόσφυγες ως απειλή προς την ίδια, τότε ίσως και να μειωθεί η προκατάληψη ή οι όποιες αρνητικές και επιθετικές συμπεριφορές προς τις εξωομάδες αυτές, διευκολύνοντας έτσι την αρμονική συμβίωση τους σ' αυτές τις συνθήκες οικονομική, κοινωνικής και μεταναστευτικής κρίσης.

Ιδιαίτερα σημαντικός φάνηκε να είναι και ο ρόλος του εθνοπολιτισμικού ορισμού για το έθνος. Συγκριτικά με τον πολιτειακό ορισμό για το έθνος, ο εθνοπολιτισμικός φάνηκε να οδηγεί περισσότερες διαδρομές προς την προκατάληψη και την κριτική απέναντι στο Ισλάμ και να συνδέεται περισσότερο με μεταβλητές όπως η αίσθηση απειλής και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, τόσο στην περίπτωση των μεταναστών όσο και στην περίπτωση των προσφύγων. Το γεγονός αυτό μπορεί να είναι ενδεικτικό της σημασία που έχει ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος για τη γέννηση και τον καθορισμό των επιπέδων προκατάληψης. Ίσως, μάλιστα, διαχειριζόμενοι τον εθνοπολιτισμικό ορισμό για το έθνος- σε συνδυασμό με την αίσθηση απειλής που αναφέρθηκε προηγουμένως- να μπορέσουμε να παρέμβουμε για τη μείωση της προκατάληψης.

Συγκρίνοντας τα μοντέλα της προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ για τις δύο ομάδες- στόχους, φάνηκε ότι τα θρησκευτικά στοιχεία εμπλέκονται μόνο στην περίπτωση των μεταναστών, και καθόλου στην περίπτωση των προσφύγων. Οι πρόσφυγες ως δυνητικά προσωρινοί κάτοικοι της χώρας δεν μοιάζουν να απειλούν την θρησκευτική ταύτιση των Ελλήνων πολιτών της, καθώς οι ανάγκες τους και οι απαιτήσεις τους αφορούν την κάλυψη βασικών αναγκών, όπως η στέγαση, η ένδυση, τα τρόφιμα και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Από την άλλη, οι μετανάστες ως

μόνιμοι και φορολογούμενοι πολίτες της χώρας, επιζητούν τον σεβασμό απέναντι στο θρησκευτικό τους αίσθημα και την κάλυψη αυτού, κι αυτός είναι ο λόγος που η θρησκευτική ταύτιση των Ελλήνων- ως αντίθετη αυτής των μεταναστών- φαίνεται να επιδρά στην προκατάληψη. Σημαντικό είναι να τονιστεί το εύρημα ότι η ταύτιση με την Ελλάδα φάνηκε να οδηγεί σε προκατάληψη μέσω της αίσθησης ρεαλιστικής απειλής μόνο για την ομάδα - στόχο των προσφύγων. Καθώς τα άτομα που ταυτίζονται με την Ελλάδα έρχονται σε επαφή με τους πρόσφυγες ή και γενικά με το προσφυγικό ζήτημα στη χώρα, τα εθνικά στοιχεία είναι τα πρώτα που μπορεί να παρατηρούν ως διαφορά με τα άτομα αυτά γεγονός που αυξάνει την ρεαλιστική απειλή που νιώθουν απ' αυτούς (καθώς η Ελλάδα καλείται να προνοήσει για τα άτομα αυτά) με αποτέλεσμα να νιώθουν περισσότερο προκατειλημμένα προς τους πρόσφυγες, έστω κι αν οι πρόσφυγες δεν είναι μόνιμοι στη χώρα όπως είναι οι μετανάστες.

Όσον αφορά τη κριτική στο Ισλάμ, τα δύο μοντέλα ανάλυσης διαδρομών που εξετάστηκαν (ένα για την ομάδα- στόχο των μεταναστών κι ένα γι' αυτή των προσφύγων), φάνηκαν να είναι παρόμοια, καθώς εμπλέκονταν οι ίδιες ακριβώς μεταβλητές (ο εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος, ο πολιτειακός ορισμός για το έθνος, ο τυφλός και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός), οι οποίες οδηγούσαν στην κριτική είτε άμεσα είτε έμμεσα. Αυτό μπορεί είναι ενδεικτικό του ότι η κριτική στα κοσμικά στοιχεία του Ισλάμ δεν αφορά την θεσμικά πολιτειακή κατάσταση των ατόμων που κρίνονται ως εξωομάδα, το αν δηλαδή είναι μουσουλμάνοι μετανάστες ή πρόσφυγες, αλλά σχετίζεται με το Ισλάμ και τις ευρύτερες κοσμικές και πολιτισμικές του αξίες.

7. Περιορισμοί και μελλοντική έρευνα

Σ' αυτήν την έρευνα προφανώς υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί. Ο διαχωρισμός του δείγματος σε άτομα που το συμπλήρωσαν αυτοπροσώπως και σε άτομα που το συμπλήρωσαν μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή μπορεί να ενέχει κάποιες διαφορές μεταξύ των δύο μερών του δείγματος, οι οποίες ωστόσο εν προκειμένω δεν είναι δυνατό να διερευνηθούν. Ακόμη, το γεγονός ότι κάποιες ερωτήσεις φάνηκαν να μην φορτώνουν στους αναμενόμενους παράγοντες και τελικά δεν χρησιμοποιήθηκαν μπορεί να στέρησε από την προβλεπτική ικανότητα του εκάστοτε ερωτηματολογίου. Τέλος, η χρήση ερωτηματολογίων αυτό-αναφοράς πιθανώς δεν είναι πάντα ενδεικτική της πραγματικής κατάστασης, καθώς τα άτομα μπορεί να προσπαθούν να φανούν λιγότερο προκατειλημμένα ή να δηλώνουν λιγότερη ταύτιση με ακραίες απόψεις απ' αυτό που πραγματικά ισχύει.

Η έρευνα αυτή μπορεί να αποτελέσει ένα βήμα στην περαιτέρω ανάπτυξη της έρευνας πάνω στην προκατάληψη απέναντι στις εξωομάδες γενικά, και τους μουσουλμάνους ειδικότερα. Βασιζόμενοι στα παραπάνω ευρήματα σε μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να διερευνηθεί περισσότερο εις βάθος η σχέση του ορισμού για το έθνος, της αίσθησης απειλής και της συνεπαγόμενης προκατάληψης. Ακόμη, η χρήση άρρητων συνειρμών για τη μέτρηση των παραπάνω μεταβλητών ίσως προσφέρει πιο ξεκάθαρες και λιγότερο υποψιασμένες απαντήσεις.

Βιβλιογραφία

- Ago, N. (2015). Πρόσφυγες ή μετανάστες; Οι λέξεις έχουν σημασία. *Altsadiri. gr*, 27 Αυγούστου 2015. Ανακτήθηκε 25 Αυγούστου 2016 από <http://www.altsantiri.gr/gnwmes/prosfiges-i-metanastes-i-lexis-echoun-simasia/>.
- Alexander, C.A., & Welzel, C. (2011). Islam and patriarchy: How robust is Muslim support for patriarchal values? *International Review of Sociology*, 21(2), 249-276.
- Allen, C. (2007). Islamophobia and its consequences. In S. Amghar, A. Boubekeur, & M. Emerson (Eds.), *European Islam- Challenges for public policy and society* (pp. 144-167). Brussels: Center for European Policy Studies.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison- Wesley.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology Religion*, 14 (1), 47-54.
- Altemeyer, B. (2003). Why do religious fundamentalists tend to be prejudiced? *International Journal for the Psychology of Religion*, 13 (1), 17-28.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso.

- Bastian, B. & Haslam, N. (2008). Immigration from the perspective of hosts and immigrants: Roles of psychological essentialism and social identity. *Asian Journal of Social Psychology*, 11, 127-140.
- Blogowska, J., & Saroglou, V. (2011). Religious fundamentalism and limited prosociality as a function of the target. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50, 44-60,
- Brandt, M. J., & Reyna, C. (2010). The role of prejudice and the need for closure in religious fundamentalism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 715-725.
- Brandt, M. J., & Reyna, C. (2014). To love or hate thy neighbor: The role of authoritarianism and traditionalism in explaining the link between fundamentalism and racial prejudice. *Political Psychology*, 35, 207-223.
- Brandt, M. J. & Van Tongeren, D. R. (2015). People both high and low on religious fundamentalism are prejudiced toward dissimilar groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. DOI: [10.1037/pspp0000076](https://doi.org/10.1037/pspp0000076).
- Brutter, M. (2005). *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. Palgrave Macmillan.
- Castells, M. (2002). Local and global: Cities in the network society. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(5), 548-558.
- Commission on British Muslims and Islamophobia. (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. London: Runnymede Trust.

- Craig, M.A. & Richerson, J.A. (2012). Coalition or derogation? How perceived discrimination influences intraminority intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 759-777.
- Croucher, S. M. (2008). *Looking beyond the hijab*. Creskill, NJ: Hampton Press.
- Croucher, S. M. (2013). Integrated threat theory and acceptance of immigrant assimilation: An analysis of Muslim immigration in Western Europe. *Communication Monographs*, 80, 46-62.
- Croucher, S. M., & Cronn-Mills, D. (2011). *Religious misperceptions: The case of Muslims and Christians in France and Britain*. New York: Hampton Press.
- Croucher, S., Galy-Badenas, F., & Routsalainen, M. (2014). Host culture acceptance, religiosity, and the threat of Muslim immigration: An integrated threat analysis in Spain. *Journal of Intercultural Communication*, 15 (35). Retrieved from <http://immi.se/intercultural>.
- Delanty, G. (1995). *Inventing Europe*. Palgrave Macmillan.
- Dobbernack, J. & Modood, T. (2011). Tolerance and cultural diversity in Europe: Theoretical perspectives and contemporary developments. *Accept Pluralism: 2 Concepts and Theories, State of the Art Report 2011/03*. Ανακτήθηκε 25 Ιουνίου 2016 από <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/19790>.
- Duck, R. J., & Hunsberger, B. (1999). Religious orientation and prejudice: The role of religious proscription, right-wing. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 157-179.

- Duckitt, J. (1992). *The social psychology of prejudice*. New York: Praeger.
- Follesdal, A. (2002). Citizenship: European and Global. In N. Dower & J. Williams (Eds.) *Global Citizenship: A Global Reader* (pp. 71-83). Edinburg: Edinburg University.
- Golfried, J. & Miner, M. (2002). Quest religion and the problem of limited compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (4), 685-695.
- Hill, E. D., Cohen, A. B., Terrell, H. K., & Nagoshi, C. T. (2010). The role of social cognition in the religious fundamentalism-prejudice relationship. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49, 724-739.
- Hunsberger, B., & Jackson, L. M. (2005). Religion, meaning, and prejudice. *Journal of Social Issues*, 61, 807-826.
- Hunsberger, B., Pratt, M., & Pancer, S. M. (1994). Religious fundamentalism and integrative complexity of thought: A relationship for existential content only? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, 335-346.
- Imhoff, R., & Recker, J. (2012). Differentiating Islamophobia: Introducing a new scale to measure Islamoprejudice and secular Islam critique. *Political Psychology*, 33 (6), 811-824.
- Mukherjee, S., Molina, L. E., & Adams, G. (2012). National identity and immigrations policy: concern for legality or ethnocentric exclusion? *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12 (1), 21-32.

- Islam, R. M. & Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived outgroup variability and out-group attitude: An integrative model: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 700-710.
- Jackson, L. M., & Esses, V. M. (1997). Of scripture and ascription: The relation between religious fundamentalism and intergroup helping. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 893-906.
- Klausen, J. (2005). *The Challenge of Islam: Politics and Religion in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Langerbacher, N. & Schellenbeg, B. (2011). *Is Europe on the "Right" Path? Right-Wing Extremism and Right-Wing Populism in Europe*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung Forum.
- Laurence, J., & Vaisse, J. (2006). *Integrating Islam: Political and religious challenges in contemporary France*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Love, E. (2009). Confronting Islamophobia in the United States: Framing civil rights activism among Middle Eastern Americans. *Patterns of Prejudice*, 43, 401-425.
- Matsangou, E. (2015). Refugees are an economic benefit, not burden, to Europe. *World of Finance*, 2 Νοεμβρίου 2015. Ανακτήθηκε 25 Αυγούστου 2016 από <http://www.worldfinance.com/infrastructure-investment/government-policy/refugees-are-an-economic-benefit-not-burden-to-europe>.
- Menendez Alarcon, A. (1995). National identities confronting European integration. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 8(4).

- Messina, A. M. (2014). Identifying with Europe? In A. C. Gould & A.M. Messina *Europe's Contending Identities: Supranationalism, Ethnoregionalism, Religion and New Nationalism* (pp. 1-10). Cambridge University Press.
- Moore, K., Mason, P. & Lewis, J. (2008). *Images of Islam in the UK. The Representation of British Muslims in the National Print News Media 2000-2008*. UK: Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies.
- Mukherjee, S., Molina, L. E., & Adams, G. (2012). National identity and immigrations policy: concern for legality or ethnocentric exclusion? *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12 (1), 21-32.
- Muslims in Europe: Country Guide. *BBCNEWS*, 23 Δεκεμβρίου 2005. Ανακτήθηκε 25 Ιουνίου 2016 από <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4385768.stm>.
- Pakulski, J., & Tranter, B. (2000). Civic, national and denizen identity in Australia. *Journal of Sociology*, 36 (2), 205-222.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Diversity and Political Theory*. London: MacMillan.
- Pehrson, S., & Green, E. G. T. (2010). Who we are and who can join us: National identity content and entry criteria for new immigrants. *Journal of Social Issues*, 66 (4), 695-716.
- Powell, R. & Clarke, S. (2013). Religion, tolerance and intolerance. In S. Clarke, R. Powell & J. Savulescu *Religion, Intolerance and Conflict: A Scientific and Conceptual Investigation* (pp. 1-35). Oxford: Oxford University Press.

- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 336-353.
- Roets, A., & Van Hiel, A. (2011). Allport's prejudiced personality today need for closure as the motivated cognitive basis of prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 349-354.
- Rothi, D. M., Lyons, E., & Chrysoschoou, X. (2005). National attachment and patriotism in a European nation: A British study. *Political Psychology*, 26 (1), 135-155.
- Rowatt, W. C., Franklin, L. M., & Cotton, M. (2005). Patterns and personality correlates of implicit and explicit attitudes toward Christians and Muslims. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44 (1), 29-43.
- Rowatt, W.C., Tsang, J., Kelly, J., LaMartina, B., McCullers, M., & McKinley, A. (2006). Associations between religious personality dimensions and implicit homosexual prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(3), 397-406.
- Salvanou, E. (2014). Muslims in Athens: Narratives and Strategies of belonging. *Journal of Modern Greek Studies*, 32 (2), 339-366.
- Saroglou, V. (2002b). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15-25.
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, 20 (1), 151-174.

- Schiller, N. G. (2005). Racialized nations, evangelizing Christianity, police states and imperial power: missing in action in Bunzl's new Europe. *American Ethnologist*, 32(4), 526-532.
- Shaw, I. S. (2012). Stereotypical representations of Muslims and Islam following the 7/7 London terror attacks: Implications for intercultural communications and terrorism prevention. *International Communication Gazette*, 74, 509-524.
- Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 248-279.
- Sides, J. & Citrin, J. (2007). European opinion about immigration: The role of identities, interests and information. *British Journal of Politics and Society*, 37, 477-504.
- Sivanamdan, A. (2009). Foreword. In L. Fekete (eds) *A Suitable Enemy: Racism, Migrations and Islamophobia in Europe* (pp. viii-x). London: Pluto Press.
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism: Theory, ideology, history*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Snaiderman, P.M. & Hagendoorn, L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D.M. Mackie & E.R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions* (pp. 191-207). New York: Psychology Press.
- Staerkle, C., Sidanius, J., Green, E. G. T., & Molina, L. (2005). Ethnic minority-majority asymmetry and attitudes towards immigrants across 11 nations. *PsicologiaPolitica*, 30, 7-26.

- Staub, E. (1991, July). *Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action*. Paper presented at the meeting of the International Society for Political Psychology, Helsinki.
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Staub, E. (1997). Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. In D. Bar Tal & E. Staub (Eds.), *Patriotism: In the lives of individuals and nations* (pp. 213-228). Chicago: Nelson Hall Publishers.
- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., et al. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242–1254
- Stephan, W. G., & Renfro, L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D. Mackie & E. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 265–283). New York: Psychology Press.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221–2237.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez-Martinez, C., Schwarzwald, J., & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: Integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 559–576.

- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1993). Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive*.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1996). *Intergroup relations*. Boulder, CO: Westview.
- Strabac, Z., & Listhaug, O. (2007). Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, 37, 268-286.
- Sullivan, J. L., Fried, A., & Dietz, M. G. (1992). Patriotism, politics, and the presidential election. In G. G. Noam & T. E. Wren (Eds.), *The moral self* (pp. 337-358). Cambridge, MA: MIT Press.
- Tajfel, H. (1972). Social categorization (English translation of “La categorization sociale”). In S. Moscovici (Ed.), *Introduction a la psychologie sociale* (Vol. 1, pp. 272-302). Paris: Le Rousse.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An investigation theory of intergroup conflict. In W. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Taras, R. (2013). ‘Islamophobia never stands still’: Race, religion, and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 36 (3), 417-433.
- Travis, A. (2015). Migrants, refugees and asylum seekers: what's the difference? *The Guradian*, 28 Αυγούστου 2015. Ανακτήθηκε 25 Αυγούστου 2016 από

<https://www.theguardian.com/world/2015/aug/28/migrants-refugees-and-asylum-seekers-whats-the-difference>.

Triandafyllidou, A., & Kouki, H. (2013). Muslims immigrants and the Greek nation: The emergence of nationalist intolerance. *Ethnicities*, 13 (6), 709-728.

Triandafyllidou, A., & Maroukis, Th. (2012). *Migrants smuggling. Irregular migration from Asia and Africa to Europe*. London: Palgrave.

The Economist (2015). A choppy route to freedom: From Levantine war zones to leaky Aegean boats, people pour in. Retrieved November 13, 2015, from <http://www.economist.com/news/europe/21659761-levantine-war-zones-leaky-aegean-boats-people-pour-choppy-route-freedom> .

Van der Noll, J., Poppe, E., & Verkuyten, M. (2010). Political tolerance and prejudice: Differential reactions toward Muslims in the Netherlands. *Basic and Applied Social Psychology*, 32, 46-56.

Van der Noll, J. & Saroglou, V. (2015). Anti-Islam or anti-religion? Understanding objection against Islamic Education. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(2), 219-238.

Velasco Gonzalez, K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing the Integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47, 667-685.

Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2015). Behind the ethnic-civic distinction: Public attitudes towards immigrants' political rights in the Netherlands. *Social Science Research*, 53, 34-44.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1:**ΠΙΝΑΚΕΣ**

Πίνακας 1

Παραγοντική ανάλυση Scale for Islamophobia and Secular Critique of Islam (SIPSCI)

Ερώτηση	1	2
1. Το Ισλάμ και ο Χριστιανισμός μοιράζονται τις ίδιες παγκόσμιες ηθικές αρχές.	-.671	
2. Αν και κάποιες γυναίκες εθελοντικά φορούν μαντίλα, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι για κάποιες άλλες αυτό αποτελεί εξαναγκασμό.		.582
3. Στις μέρες μας δεν είναι ασυνήθιστο να είμαστε καχύποπτοι με τους Μουσουλμάνους.	.510	
4. Δεν πιστεύω ότι έχουμε λόγους να μιλάμε για σύγκρουση πολιτισμών ανάμεσα στο Ισλάμ και τη Δύση.	-.550	
5. Ο αυστηρός διαχωρισμός των δύο φύλων που ισχύει στο Ισλάμ δεν θα πρέπει να είναι αποδεκτός ούτε στον τομέα της δημόσιας υγείας ούτε στον τομέα της φυσικής αγωγής.		.656
6. Πιστεύω ότι η θρησκεία- ανεξάρτητα ποια θρησκεία είναι- αναδεικνύει τον καλύτερο εαυτό των ανθρώπων.		
7. Ο ισλαμικός κόσμος είναι οπισθοδρομικός και δεν ανταποκρίνεται στη νέα πραγματικότητα.	.629	
8. Το Ισλάμ είναι μία αρχαία θρησκεία που είναι αδύνατον να προσαρμοστεί στο παρόν.	.648	
9. Όταν οι Μουσουλμάνοι κάνουν κριτική σε συγκεκριμένες πλευρές του Δυτικού τρόπου ζωής, θα πρέπει τουλάχιστον να ακούμε τα επιχειρήματά τους.	-.522	
10. Οι φανατικοί ισλαμιστές αγωνίζονται για ένα δίκαιο σκοπό.		-.386
11. Όπως και με κάθε άλλη θρησκεία, πρέπει να ασκούμε κριτική στο Ισλάμ και τους εκπροσώπους του, όταν αυτοί εμπλέκονται σε μη θρησκευτικά ζητήματα.		.549
12. Είναι καθόλα αποδεκτό να αποκλείουμε τους Μουσουλμάνους από συγκεκριμένες θέσεις «κλειδιά», καθώς η κοινωνία μας είναι κυρίως Χριστιανική.	.704	
13. Πιστεύω πως είναι λάθος να χαρακτηρίζουμε τον ισλαμικό κόσμο ως ένα ενιαίο σχήμα.		.437
14. Κάθε κριτική για τη Δύση, που υποστηρίζεται από εκπροσώπους του Ισλάμ, είναι υπερβολική και αδικαιολόγητη.	.577	
15. Θα πρέπει να υποστηρίζουμε εκείνους τους φιλελεύθερους Μουσουλμάνους, οι οποίοι αποστασιοποιούνται από τη φανατική ερμηνεία του Ισλάμ.		.655
16. Οι Μουσουλμάνοι και η θρησκεία τους είναι τόσο διαφορετικοί από εμάς, που θα ήταν αφελές να απαιτούν μία ισότιμη πρόσβαση σε όλες τις θέσεις στην κοινωνία.	.713	
17. Είναι σκάνδαλο το γεγονός ότι σε κάποιες χώρες η μη συμμόρφωση με τους θρησκευτικούς κανόνες του Ισλάμ οδηγεί σε επίγεια τιμωρία.		.553

18. Τα παγκόσμια ανθρώπινα δικαιώματα και κάποιοι νομικοί κανόνες θα έπρεπε πάντα να βρίσκονται πάνω από τους θρησκευτικούς κανόνες	.544
19. Θεωρώ ότι το Ισλάμ είναι πάνω από όλα μια θρησκεία και ως εκ τούτου δεν σχετίζεται ούτε με πολιτική ούτε με πόλεμο	-.435
20. Η εχθρότητα απέναντι στους Μουσουλμάνους είναι μη αποδεκτή.	-.567
21. Κάποιος θα μπορούσε να πολεμά την πολιτική ιδεολογία του ισλαμικού φονταμενταλισμού, χωρίς να έχει τίποτα εναντίον των μη-φανατικών Μουσουλμάνων.	.530
22. Η θρησκεία πρέπει να είναι προσωπική υπόθεση· το να χρησιμοποιείς τις δικές σου θρησκευτικές πεποιθήσεις και συναισθήματα ως μέτρο για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι άλλοι είναι αντι-δημοκρατικό.	.606
23. Σε σχέση με άλλες θρησκείες και φιλοσοφικά ρεύματα, το Ισλάμ είναι μάλλον πρωτόγονο.	.619
24. Είναι λάθος να βάζουμε όλους τους Μουσουλμάνους στην ίδια κατηγορία.	-.524
25. Θεωρώ ότι η ισλαμική θρησκεία και οι επιθετικές της πλευρές, την προδιαθέτουν προς την τρομοκρατία.	.689
26. Σε σύγκριση με τους Δυτικο-Ευρωπαίους, οι Μουσουλμάνοι είναι μάλλον παράλογοι.	.756
27. Οπουδήποτε ζει και πηγαίνει σχολείο μεγάλος αριθμός Μουσουλμάνων, θα πρέπει στην εκπαίδευση να προσφέρεται η επιλογή της διδασκαλίας της ισλαμικής θρησκείας.	-.360
28. Είναι λάθος να αγνοήσουμε την απειλή του φανατισμένου Ισλάμ.	.533
29. Το Ισλάμ είναι πάνω από όλα μία θρησκεία, αλλά το φανατικό Ισλάμ είναι μία πολιτική ιδεολογία.	.502
30. Ο Μουσουλμανικός πολιτισμός έχει τόσο θεμελιωδώς διαφορετικές αξίες, που είναι δύσκολο να εντοπίσεις κοινούς στόχους και ιδανικά.	.613
31. Ο αυστηρός διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους είναι ένα επίτευγμα της Δύσης, το οποίο θα αποτελούσε πρόοδο για πολλές ισλαμικές χώρες.	.562
32. Το Ισλάμ είναι μία πολιτική ιδεολογία που χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση πολιτικών και στρατιωτικών στόχων.	.392
33. Η κριτική ενάντια στους αποκαλούμενους φονταμενταλιστές Μουσουλμάνους, το μόνο που καταφέρνει είναι να πυροδοτεί έχθρα κατά όλων των Μουσουλμάνων και πρέπει να χαρακτηριστεί ως ρατσισμός.	
34. Η θρησκεία γίνεται πρόβλημα όταν οι άνθρωποι ερμηνεύουν και εφαρμόζουν κατά γράμμα την Αγία Γραφή.	.503

Πίνακας 2

Παραγοντική ανάλυση ερωτηματολογίου για την αίσθηση απειλής

Ερώτηση	1	2	3
1. Οι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν γίνει λιγότερο διαθέσιμες για τους Έλληνες, λόγω της εισροής μεταναστών/ προσφύγων.	.748		
2. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες αποτελούν ισχυρό παράγοντα αύξησης της εγκληματικότητας στην Ελλάδα.	.675		
3. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πρέπει να μάθουν να συμμορφώνονται με τους κανόνες και τα πρότυπα της ελληνικής κοινωνίας το συντομότερο δυνατό μετά την άφιξή τους.	.653		
4. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με την εργασία βασικά μοιάζουν αρκετά με αυτές των Ελλήνων.			-.721
5. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> θα πρέπει να συμμετέχουν στον εορτασμό των εθνικών εορτών (π.χ. παρέλαση).			
6. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> πρέπει να είναι υποχρεωμένοι να προσαρμόζονται με τον τρόπο ζωής των Ελλήνων.	-.565		
7. Είναι καλό να δημιουργούνται πολιτισμικοί σύλλογοι για τους μετανάστες/ πρόσφυγες κάθε έθνους.			
8. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες θα έπρεπε να δικαιούνται την ίδια υγειονομική περίθαλψη με τους Έλληνες.			-.354
9. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> έχουν αλλάξει την ομορφιά του τόπου μας.			
10. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με θέματα οικογένειας και κοινωνικοποίησης των παιδιών βασικά μοιάζουν αρκετά με εκείνες των περισσότερων Ελλήνων.			-.784
11. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες παίρνουν περισσότερα από ό, τι συνεισφέρουν στην Ελλάδα.	.688		
12. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες έχουν αυξήσει τη φορολογική επιβάρυνση για τους Έλληνες.	.767		
13. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πολλές φορές ευθύνονται για την εξάπλωση ασθενειών.	.598		
14. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες θα πρέπει να διατηρούν την πολιτισμική τους ταυτότητα.			
15. Φοβάμαι για τρομοκρατικές επιθέσεις των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα.		.666	
16. Η πολυπολιτισμικότητα εμπλουτίζει την κουλτούρα των Ελλήνων.			
17. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με ηθικά θέματα <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.			.606

18. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με θρησκευτικά θέματα <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.	.569
19. Για την κάλυψη των αναγκών των μεταναστών/ προσφύγων δαπανούνται φυσικοί ή υλικοί πόροι (π.χ. έδαφος, τρόφιμα κ.τ.λ.) που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ευημερία των Ελλήνων.	
20. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> έχουν βίαιη συμπεριφορά απέναντι στους ντόπιους.	-.546
21. Φοβάμαι την αυξανόμενη βία από τους Μουσουλμάνους στη χώρα μου.	.609
22. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες/ πρόσφυγες θα πρέπει να σέβονται τη Χριστιανική Θρησκεία.	
23. Αποφεύγω να παρευρίσκομαι σε εκδηλώσεις με πολύ κόσμο γιατί φοβάμαι πιθανές τρομοκρατικές επιθέσεις από Μουσουλμάνους.	.887
24. Τζαμιά και άλλοι τόποι λατρείας των Μουσουλμάνων αλλοιώνουν την πολιτισμική ταυτότητα του έθνους.	
25. Φοβάμαι να πάω σε εμπορικά κέντρα μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις των Μουσουλμάνων στο Παρίσι.	.898
26. Τα παιδιά των μεταναστών/ προσφύγων πρέπει να έχουν το ίδιο δικαίωμα να φοιτούν σε δημόσια σχολεία στην Ελλάδα όπως και οι Έλληνες.	-.369
27. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πρέπει να δικαιούνται εργατικές κατοικίες ή επιδότηση ύδρευσης και ρεύματος, όπως οι φτωχοί Έλληνες.	-.566
28. Η εισροή μεταναστών/ προσφύγων υπονομεύει τον ελληνικό πολιτισμό.	.658
29. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων, όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.	.508
30. Αποφεύγω να χρησιμοποιώ το μετρό από φόβο για τρομοκρατικές επιθέσεις από Μουσουλμάνους.	.870
31. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> εκτοπίζουν τους Έλληνες εργαζόμενους από την εργασία τους.	-.529
32. Η ποιότητα των κοινωνικών υπηρεσιών που είναι διαθέσιμες στους Έλληνες έχει παραμείνει η ίδια, παρά τους μετανάστες/ πρόσφυγες που έρχονται στην Ελλάδα.	-.706

Πίνακας 3

Παραγοντική ανάλυση ερωτηματολογίου για τον πατριωτισμό

Ερώτηση	1	2
1. Επειδή ταυτίζομαι με τη χώρα μου, κάποιες από τις αποφάσεις της με θλίσουν.		.585
2. Εάν ασκώ κριτική στην Ελλάδα, το κάνω από αγάπη για τη χώρα μου.		.606
3. Σε γενικές γραμμές, οι άνθρωποι που διαμαρτύρονται και διαδηλώνουν ενάντια στην πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα είναι καλοί, αξιοπρεπείς, ευφυείς άνθρωποι.		
4. Είναι το καθήκον ενός καλού πολίτη να εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με τις εθνικές αποφάσεις.		.394
5. Η αμφισβήτηση των εθνικών αποφάσεων θα οδηγήσει στην πτώση της Ελλάδας.	.592	
6. Για να γίνουμε ένα δυνατό έθνος, εμείς ως πολίτες θα πρέπει να δεχτούμε την καθοδήγηση των εθνικών μας ηγετών χωρίς να τους αμφισβητούμε.	.671	
7. Η Ελλάδα έχει σχεδόν πάντα δίκιο.	.727	
8. Οι άνθρωποι <u>δεν</u> θα έπρεπε να προσπαθούν συνεχώς να αλλάξουν τον τρόπο που λειτουργούν τα πράγματα στην Ελλάδα.	.522	
9. Είναι καλό να εναντιωνόμαστε εμπράκτως στις κακές εθνικές πολιτικές.		.348
10. Οι Έλληνες θα πρέπει να δουλέψουν σκληρά για να οδηγήσουν τη χώρα σε θετική κατεύθυνση.		.473
11. Εάν κάποια άλλη χώρα διαφωνούσε με μια σημαντική πολιτική της Ελλάδας, για την οποία δε γνώριζα πολλά πράγματα, δε θα υποστήριζα απαραίτητα τη θέση της χώρας μου.		
12. Θα υποστήριζα τη χώρα μου είτε είχε δίκιο είτε άδικο.	.626	
13. Για να χτίσουμε ένα καλύτερο έθνος, θα πρέπει να είμαστε πρόθυμοι να αναγνωρίσουμε τα «λάθη» που κάνει η Ελλάδα.		.474
14. Υπάρχει υπερβολική κριτική για την Ελλάδα στον κόσμο και εμείς οι πολίτες της δε θα έπρεπε να τη κριτικάρουμε.	.645	
15. Όσον αφορά τα εθνικά ζητήματα, η Ελλάδα έχει σχεδόν πάντα δίκιο.	.670	
16. Προτιμώ να αναγνωρίζω τα λάθη στην ελληνική πολιτική παρά να την αποδέχομαι τυφλά.		.493
17. Η αμφισβήτηση των θεσμικών αποφάσεων είναι υποχρέωση του κάθε πολίτη.		.356
18. Αντιτίθεμαι σε κάποιες ελληνικές πολιτικές, επειδή ενδιαφέρομαι για τη χώρα μου και θέλω να την κάνω καλύτερη.		.727
19. Η Ελλάδα μπορεί να παραμείνει ένα ισχυρό έθνος μόνο αν εμείς ως πολίτες ενωθούμε αναντίρρητα πίσω από αυτή.	.486	
20. Εκφράζω την αγάπη μου για την Ελλάδα, υποστηρίζοντας τις προσπάθειες για θετική αλλαγή.		.637

21. Το να είσαι καλός Έλληνας πολίτης σημαίνει να αποδέχεσαι όλες τις αποφάσεις που λαμβάνονται από την κυβέρνηση για σένα.	.718
22. Οι άνθρωποι που <u>δεν</u> υποστηρίζουν ολόψυχα την Ελλάδα θα έπρεπε να πάνε σε άλλη χώρα.	.670
23. Θα έπρεπε να υπάρχει απόλυτη ελευθερία λόγου, ακόμη και για αυτούς που κριτικάρουν τη χώρα.	-.540
24. Πιστεύω ότι οι πολιτικές που εφαρμόζει η Ελλάδα είναι σχεδόν πάντα οι ηθικά σωστές.	.600
25. Είναι ανθελληνικό να ασκείς κριτική σε αυτή τη χώρα.	.694
26. Είναι κακό για το έθνος, απλώς να αποδέχομαι τις αποφάσεις της Ελλάδας ενώ διαφωνώ με αυτές.	
27. Ακόμα και αν προσωπικά διαφωνείς με τις πρακτικές της χώρας σου, θα πρέπει πάλι να υποστηρίζεις τη χώρα σου.	.552
28. Οι αντιρατσιστικές πορείες είναι ανθελληνικές.	.595
29. Εάν αγαπάς την Ελλάδα θα πρέπει να αναγνωρίζεις τα προβλήματά της και να προσπαθείς να τα διορθώσεις.	.638
30. Ως Έλληνες πολίτες θα πρέπει να βάλουμε στην άκρη τις προσωπικές μας πεποιθήσεις και ποτέ να μην διαμαρτυρόμαστε κατά της εθνικής πολιτικής.	.730
31. Υποστηρίζω τις πολιτικές που εφαρμόζει η Ελλάδα ακριβώς λόγω του ότι είναι οι πολιτικές της χώρας μου.	.791
32. Για να διατηρήσουν ένα δυνατό έθνος, οι πολίτες θα πρέπει να απαιτούν αλλαγές στις κυβερνητικές πολιτικές, όταν αισθάνονται ότι αυτό είναι απαραίτητο.	.624
33. Εκφράζω την αγάπη μου για την Ελλάδα, υποστηρίζοντας τις προσπάθειες για θετική αλλαγή.	.663
34. Δεν πρέπει να ανεχόμαστε τους πολίτες που αμφισβητούν τις εθνικές αποφάσεις.	.786

Πίνακας 4

Παραγοντική ανάλυση ερωτηματολογίου των αντιλήψεων για τον ορισμό του έθνους

Ερώτηση	1	2
Έλληνας θεωρείται αυτός που:		
1. Ασπάζεται τις κοινές παραδοσιακές ελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του χριστιανισμού.	.727	
2. Μοιράζεται μια αίσθηση κοινής εθνικής ευθύνης με τους άλλους Έλληνες.		.586
3. Τηρεί πιστά τις υποχρεώσεις του ως πολίτης.		.694
4. Μπορεί να εντοπίσει τις ελληνικές του ρίζες πολλές γενιές πίσω.	.774	
5. Πιστεύει στη διατήρηση των θεσμών της ελληνικής δημοκρατίας.		.659
6. Δεν έχει επηρεαστεί από μη ελληνικές κουλτούρες.	.763	
7. Εμπιστεύεται το ελληνικό νομικό σύστημα.		.429
8. Τηρεί κατά γράμμα τον παραδοσιακό ελληνικό τρόπο ζωής.	.830	
9. Πιστεύει ότι έχει ενεργό ρόλο στην ελληνική κοινωνία.		.642
10. Ορκίζεται πίστη στους θεσμούς της Ελλάδας.		.582
11. Πιστεύει στη διατήρηση της παραδοσιακής ελληνικής κουλτούρας.	.657	
12. Νιώθει την Ελλάδα πατρίδα του.		.637
13. Είναι περήφανος που το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα ονομάστηκε ευρώ (ελληνική ρίζα).	.478	
14. Δεν έχει επηρεαστεί από μη ελληνικά πολιτειακά συστήματα.	.766	
15. Μοιράζεται με τους άλλους Έλληνες μια κοινή αίσθηση πίστης και υποταγής στην Ελλάδα.	.561	
16. Είναι πιστός στο Σύνταγμα.		.705
17. Είναι περήφανος για τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της Ελλάδας.	.465	.544
18. Θεωρεί υψίστης σημασίας το δικαίωμα ψήφου.		.704
19. Είναι αφοσιωμένος στην ελληνική κοινωνία.		.726
20. Η οικογένειά του έχει ζήσει στην Ελλάδα για πολλές γενιές.	.720	
21. Έχει ελληνική υπηκοότητα.	.519	

22. Νιώθει Έλληνας.	.624
23. Ξέρει την ιστορία της Ελλάδας.	.628
24. Ανήκει στην ελληνική φυλή.	.808
25. Έχει γεννηθεί στην Ελλάδα.	.623
26. Μιλάει καλά ελληνικά.	.461
27. Έχει ζήσει στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.	.542

Πίνακας 5

Συσχετίσεις όλων των υπό μελέτη μεταβλητών για το σύνολο του δείγματος

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	M.O.	T.A.
1. Ηλικία	-															37.40	12.01
2. Εθνική ταύτιση	.221***	-														4.76	.95
3. Ευρωπαϊκή ταύτιση	-.020	.149	-													3.87	.91
4. Αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων	.135*	.584***	.057	-												4.40	1.65
5. Στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό	.181*	.597***	.040	.904***	-											4.62	.170
6. Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.161*	.543***	-.035	.741***	.763***	-										2.95	1.22
7. Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.212***	.614***	.018	.520***	.531***	.621***	-									4.15	1.12
8. Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	.126	.425***	.180**	.293***	.295***	.204**	.584***	-								5.01	1.05
9. Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής	.187**	.557***	.017	.524***	.509***	.560***	.660***	.335***	-							3.85	1.19
10. Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια	.175**	.478***	-.093	.523***	.554***	.590***	.595***	.298***	.697***	-						3.18	1.61
11. Αίσθηση συμβολικής απειλής	.137**	.396***	-.102	.370***	.347***	.345***	.494***	.250***	.647***	.532***	-					4.33	.92
12. Τυφλός πατριωτισμός	.276***	.585***	.003	.442***	.509***	.604***	.651***	.385***	.613***	.559***	.360***	-				2.69	.97
13. Εποικοδομητικός πατριωτισμός	.104	.308***	.011	.138*	.120	-.003	.231***	.416***	.117	.086	.155*	.056	-			5.86	.56
14. Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	.120	.497***	.005	.520***	.481***	.544***	.597***	.319***	.760***	.691***	.625***	.480***	.154*	-		4.24	.86
15. Κριτική απέναντι στο Ισλάμ	-.017	.209***	-.130*	.327***	.367***	.594***	.355***	-.053	.314***	.314***	.141**	.410***	-.332***	.202**	-	2.49	.74

*p< .05, **p< .01, ***p< .001

Πίνακας 6

Διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων στόχων (μετανάστες και πρόσφυγες) ως προς τις υπό μελέτη μεταβλητές

		M.O.	T.A.	<i>t</i>	<i>p</i>
Εθνική ταύτιση				.089	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.76	.95		
	Πρόσφυγες	4.78	1.05		
Ευρωπαϊκή ταύτιση				-.958	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	3.87	.91		
	Πρόσφυγες	3.75	.97		
Αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων				1.388	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.39	1.65		
	Πρόσφυγες	4.68	1.53		
Στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό				.333	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.62	1.71		
	Πρόσφυγες	4.70	1.66		
Θρησκευτικός φονταμενταλισμός				1.188	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	2.95	1.22		
	Πρόσφυγες	3.14	1.20		
Εθνοπολιτισμικός ορισμός του έθνους				-.092	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.15	1.12		
	Πρόσφυγες	4.14	1.38		
Πολιτειακός ορισμός για το έθνος				.875	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	5.01	1.05		
	Πρόσφυγες	5.13	1.07		
Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής				-.085	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	3.85	1.19		

	Πρόσφυγες	3.84	1.32		
Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια				-.100	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	3.18	1.61		
	Πρόσφυγες	3.16	1.66		
Αίσθηση συμβολικής απειλής				-.224	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.33	.92		
	Πρόσφυγες	4.31	1.01		
Τυφλός πατριωτισμός				.671	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	2.69	.97		
	Πρόσφυγες	2.78	1.00		
Εποικοδομητικός πατριωτισμός				-1.034	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	5.86	.56		
	Πρόσφυγες	5.78	.65		
Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ				-.138	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	4.24	.86		
	Πρόσφυγες	4.22	.97		
Κριτική απέναντι στο Ισλάμ				-1.176	<i>n. s.</i>
	Μετανάστες	5.52	.74		
	Πρόσφυγες	5.40	.80		

Πίνακας 7

Συσχετίσεις όλων των υπό μελέτη μεταβλητών για την ομάδα στόχο των μεταναστών

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	M.O.	T.A.
1. Ηλικία	-															37.40	12.01
2. Εθνική ταύτιση	.181	-														4.78	1.05
3. Ευρωπαϊκή ταύτιση	-.094	.176	-													3.75	.97
4. Αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων	.156	.646***	.146	-												4.68	1.53
5. Στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό	.201*	.634***	.126	.907***	-											4.70	1.66
6. Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.138	.581***	.058	.797***	.776***	-										3.14	1.20
7. Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.105	.619***	.132	.542***	.509***	.634***	-									4.14	1.38
8. Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	.015	.443***	.167	.266**	.312***	.211*	.573***	-								5.13	1.07
9. Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής	.164	.544***	.157	.556***	.527***	.556***	.606***	.314***	-							3.84	1.32
10. Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια	.103	.550***	-.015	.554***	.573***	.609***	.564***	.334***	.691***	-						3.16	1.66
11. Αίσθηση συμβολικής απειλής	.022	.347***	-.111	.407***	.319***	.308***	.398***	.055	.574***	.445***	-					4.31	1.01
12. Τυφλός πατριωτισμός	.209*	.593***	.084	.433***	.512***	.533***	.600***	.355***	.621***	.546***	.242*	-				2.78	1.00
13. Εποικοδομητικός πατριωτισμός	.053	.207*	-.035	.034	.000	-.021	.116	.296**	.023	.018	.003	.002	-			5.78	.65
14. Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	.047	.499***	.070	.620***	.506***	.572***	.588***	.259**	.707***	.656***	.571***	.374***	.133	-		4.22	.74
15. Κριτική απέναντι στο Ισλάμ	-.033	.270**	-.084	.397***	.389***	.576***	.397***	.024	.370***	.385***	.217*	.353***	-.316***	.200*	-	5.40	.80

*p< .05, **p< .01, ***p< .001

Πίνακας 8

Παράθεση των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ για την ομάδα-στόχο των μεταναστών (Πρώτο μοντέλο)

	Ολικές επιδράσεις	Άμεσες επιδράσεις	Έμμεσες επιδράσεις
Αποδοχή των χριστιανικών πεποιθήσεων	.341	.267	.074
Αντιλήψεις σχετικά με τον χριστιανισμό	-.168	-.168	.000
Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.055	.000	.055
Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.441	.134	.307
Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	-.044	.000	-.044
Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής	.247	.247	.000
Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια	.142	.142	.000
Αίσθηση συμβολικής απειλής	.120	.120	.000
Τυφλός πατριωτισμός	-.005	-.151	.146

Πίνακας 9

Παράθεση των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων στην κριτική στο Ισλάμ για την ομάδα-στόχο των μεταναστών (Δεύτερο μοντέλο)

	Ολικές επιδράσεις	Άμεσες επιδράσεις	Έμμεσες επιδράσεις
Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.342	.342	.000
Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.287	.000	.287
Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	-.156	.000	-.156
Τυφλός πατριωτισμός	.105	.000	.105
Εποικοδομητικός πατριωτισμός	-.401	-.401	.000

Πίνακας 10

Συσχετίσεις όλων των υπό μελέτη μεταβλητών για την ομάδα στόχο των προσφύγων

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	M.O.	T.A.
1. Ηλικία	-															37.40	12.01
2. Εθνική ταύτιση	.260**	-														4.76	.95
3. Ευρωπαϊκή ταύτιση	.042	.131	-													3.87	.91
4. Αποδοχή των ορθόδοξων χριστιανικών πεποιθήσεων	.123	.539***	-.010	-												4.39	1.65
5. Στάσεις απέναντι στο Χριστιανισμό	.164	.571***	-.031	.906***	-											4.62	1.71
6. Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.191*	.517***	-.106	.683***	.754***	-										2.95	1.22
7. Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.301***	.613***	-.060	.517***	.554***	.623***	-									4.15	1.12
8. Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	.237**	.412***	.198*	.312***	.278**	.192*	.597***	-								5.01	1.05
9. Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής	.208*	.567***	-.089	.505***	.498***	.570***	.696***	.354***	-							3.85	1.19
10. Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια	.244**	.423***	-.156	.502***	.537***	.578***	.620***	.270**	.702***	-						3.18	1.61
11. Αίσθηση συμβολικής απειλής	.239**	.432***	-.097	.346***	.373***	.380***	.558***	.404***	.700***	.599***	-					4.33	.92
12. Τυφλός πατριωτισμός	.347***	.580***	-.069	.448***	.506***	.664***	.692***	.408***	.609***	.570***	.453***	-				2.69	.97
13. Εποικοδομητικός πατριωτισμός	.143	.380***	.036	.238**	.218*	.020	.302***	.516***	.181*	.137	.258**	.101	-				
14. Προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ	.185*	.495***	-.045	.445***	.464***	.528***	.604***	.368***	.798***	.718***	.663***	.563***	.168	-			
15. Κριτική απέναντι στο Ισλάμ	.004	.165	-.157	.259**	.349***	.606***	.330***	-.123	.276**	.262**	.140	.451***	-.337***	.206*	-		

*p< .05, **p< .01, ***p< .001

Πίνακας 11

Παράθεση των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ για την ομάδα- στόχο των προσφύγων (Τρίτο μοντέλο)

	Ολικές επιδράσεις	Άμεσες επιδράσεις	Έμμεσες επιδράσεις
Ταύτιση με την Ελλάδα	.063	.000	.063
Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.418	.000	.418
Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	.009	.000	.009
Αίσθηση ρεαλιστικής απειλής	.365	.365	.000
Αίσθηση απειλής σχετικά με την ασφάλεια	.163	.163	.000
Αίσθηση συμβολικής απειλής	.139	.139	.000
Τυφλός πατριωτισμός	.158	.000	.158
Εποικοδομητικός πατριωτισμός	.028	.000	.028

Πίνακας 12

Παράθεση των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων στην κριτική στο Ισλάμ για την ομάδα- στόχο των προσφύγων (Τέταρτο μοντέλο)

	Ολικές επιδράσεις	Άμεσες επιδράσεις	Έμμεσες επιδράσεις
Θρησκευτικός φονταμενταλισμός	.410	.410	.000
Εθνοπολιτισμικός ορισμός για το έθνος	.280	.000	.280
Πολιτειακός ορισμός για το έθνος	-.261	.000	-.261
Τυφλός πατριωτισμός	.218	.000	.218
Εποικοδομητικός πατριωτισμός	-.431	-.431	.000

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II:**ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

(Μ)/ (Π)

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η έρευνα στην οποία σας ζητάμε να λάβετε μέρος αφορά τις απόψεις σας για τρέχοντα θέματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία.

Η έρευνα διεξάγεται στο πλαίσιο εκπόνησης διπλωματικής εργασίας στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Τμήματος Ψυχολογίας, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, και δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη δική σας συμμετοχή και συνεργασία. Η συμμετοχή σας αφορά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου που κρατάτε στα χέρια σας.

Οι απαντήσεις σας είναι εντελώς ανώνυμες και εμπιστευτικές. Σε κανένα σημείο του ερωτηματολογίου δε συμπληρώνετε το όνομά σας και κανένας εκτός από τους ερευνητές δεν έχει πρόσβαση στα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια.

Πρέπει να σας πούμε ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Η καλύτερη απάντηση είναι η δική σας προσωπική άποψη.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων για τη συνεργασία

Καθώς η παρούσα έρευνα σχετίζεται με τη μετανάστευση, παρακάτω δίνουμε κάποιους ορισμούς που θεωρούμε απαραίτητο ότι πρέπει να διευκρινιστούν.

Ως **πρόσφυγας** ορίζεται αυτός που αναγκάζεται να εγκαταλείψει την πατρίδα του και να καταφύγει σε μία ξένη χώρα λόγω πολέμου ή γενικευμένης βίας. Πρόσφυγας είναι επίσης όποιος κινδυνεύει στη χώρα του εξαιτίας πολιτικής, εθνικής, φυλετικής και θρησκευτικής δίωξης ή επειδή ανήκει σε μία ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα η οποία διώκεται.

Ως **οικονομικοί μετανάστες** ορίζονται αυτοί που εγκαταλείπουν τη χώρα τους προσπαθώντας να βρουν εργασία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Συχνά υποχρεώνονται να φύγουν λόγω περιβαλλοντικών συνθηκών και απόλυτης φτώχειας.

Από τους παραπάνω ορισμούς προκύπτουν κάποιες βασικές διαφορές. Ο πρόσφυγας, σε αντίθεση με τον οικονομικό μετανάστη, δεν επιλέγει να εγκαταλείψει τη χώρα του αλλά αναγκάζεται σε αυτό. Επίσης, ο πρόσφυγας φεύγει από τη χώρα του γιατί ζει μέσα στο φόβο και απειλείται η ζωή του, ενώ ο οικονομικός μετανάστης φεύγει για οικονομικούς λόγους. Τέλος, οι οικονομικοί μετανάστες μπορούν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους και δεν κινδυνεύει η ζωή τους.

Στην παρούσα έρευνα θα θέλαμε τις απόψεις σας συγκεκριμένα για τους οικονομικούς μετανάστες. Επομένως, όταν απαντάτε στις ερωτήσεις του παρόντος ερωτηματολογίου να έχετε κατά νου μόνο την έννοια του **οικονομικού μετανάστη και πιο συγκεκριμένα του Μουσουλμάνου οικονομικού μετανάστη/ πρόσφυγα και πιο συγκεκριμένα του Μουσουλμάνου πρόσφυγα.**

A. Για κάθε μία από τις παρακάτω προτάσεις, που αφορούν τις απόψεις σας για τους οικονομικούς μετανάστες/ πρόσφυγες, και συγκεκριμένα για τους Μουσουλμάνους οικονομικούς μετανάστες/ Μουσουλμάνους πρόσφυγες, κυκλώστε τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7
1. Οι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν γίνει λιγότερο διαθέσιμες για τους Έλληνες, λόγω της εισροής μεταναστών/ προσφύγων.					1 2 3 4 5 6 7	
2. Οι μετανάστες/πρόσφυγες αποτελούν ισχυρό παράγοντα αύξησης της εγκληματικότητας στην Ελλάδα.					1 2 3 4 5 6 7	
3. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πρέπει να μάθουν να συμμορφώνονται με τους κανόνες και τα πρότυπα της ελληνικής κοινωνίας το συντομότερο δυνατό μετά την άφιξή τους.					1 2 3 4 5 6 7	
4. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με την εργασία βασικά μοιάζουν αρκετά με αυτές των Ελλήνων.					1 2 3 4 5 6 7	
5. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> θα πρέπει να συμμετέχουν στον εορτασμό των εθνικών εορτών (π.χ. παρέλαση).					1 2 3 4 5 6 7	
6. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> πρέπει να είναι υποχρεωμένοι να προσαρμόζονται με τον τρόπο ζωής των Ελλήνων.					1 2 3 4 5 6 7	
7. Είναι καλό να δημιουργούνται πολιτισμικοί σύλλογοι για τους μετανάστες/ πρόσφυγες κάθε έθνους.					1 2 3 4 5 6 7	
8. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες θα έπρεπε να δικαιούνται την ίδια υγειονομική περίθαλψη με τους Έλληνες.					1 2 3 4 5 6 7	
9. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> έχουν αλλάξει την ομορφιά του τόπου μας.					1 2 3 4 5 6 7	
10. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με θέματα οικογένειας και κοινωνικοποίησης των παιδιών βασικά μοιάζουν αρκετά με εκείνες των περισσότερων Ελλήνων.					1 2 3 4 5 6 7	
11. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες παίρνουν περισσότερα από ό, τι συνεισφέρουν στην Ελλάδα.					1 2 3 4 5 6 7	
12. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες έχουν αυξήσει τη φορολογική επιβάρυνση για τους Έλληνες.					1 2 3 4 5 6 7	
13. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πολλές φορές ευθύνονται για την εξάπλωση ασθενειών.					1 2 3 4 5 6 7	
14. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες θα πρέπει να διατηρούν την πολιτισμική					1 2 3 4 5 6 7	

τους ταυτότητα.							
15. Φοβάμαι για τρομοκρατικές επιθέσεις των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
16. Η πολυπολιτισμικότητα εμπλουτίζει την κουλτούρα των Ελλήνων.	1	2	3	4	5	6	7
17. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με ηθικά θέματα <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.	1	2	3	4	5	6	7
18. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων σχετικά με θρησκευτικά θέματα <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.	1	2	3	4	5	6	7
19. Για την κάλυψη των αναγκών των μεταναστών/ προσφύγων δαπανούνται φυσικοί ή υλικοί πόροι(π.χ. έδαφος, τρόφιμα κ.τ.λ.) που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ευημερία των Ελλήνων.	1	2	3	4	5	6	7
20. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> έχουν βίαιη συμπεριφορά απέναντι στους ντόπιους.	1	2	3	4	5	6	7
21. Φοβάμαι την αυξανόμενη βία από τους Μουσουλμάνους στη χώρα μου.	1	2	3	4	5	6	7
22. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες/ πρόσφυγες θα πρέπει να σέβονται τη Χριστιανική Θρησκεία.	1	2	3	4	5	6	7
23. Αποφεύγω να παρευρίσκομαι σε εκδηλώσεις με πολύ κόσμο γιατί φοβάμαι πιθανές τρομοκρατικές επιθέσεις από Μουσουλμάνους.	1	2	3	4	5	6	7
24. Τζαμιά και άλλοι τόποι λατρείας των Μουσουλμάνων αλλοιώνουν την πολιτισμική ταυτότητα του έθνους.	1	2	3	4	5	6	7
25. Φοβάμαι να πάω σε εμπορικά κέντρα μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις των Μουσουλμάνων στο Παρίσι.	1	2	3	4	5	6	7
26. Τα παιδιά των μεταναστών/ προσφύγων πρέπει να έχουν το ίδιο δικαίωμα να φοιτούν σε δημόσια σχολεία στην Ελλάδα όπως και οι Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
27. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες πρέπει να δικαιούνται εργατικές κατοικίες ή επιδότηση ύδρευσης και ρεύματος, όπως οι φτωχοί Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
28. Η εισροή μεταναστών/ προσφύγων υπονομεύει τον ελληνικό πολιτισμό.	1	2	3	4	5	6	7
29. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών/ προσφύγων, όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις <u>δεν</u> είναι συμβατές με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των περισσότερων Ελλήνων.	1	2	3	4	5	6	7
30. Αποφεύγω να χρησιμοποιώ το μετρό από φόβο για τρομοκρατικές	1	2	3	4	5	6	7

επιθέσεις από Μουσουλμάνους.							
31. Οι μετανάστες/ πρόσφυγες <u>δεν</u> εκτοπίζουν τους Έλληνες εργαζόμενους από την εργασία τους.	1	2	3	4	5	6	7
32. Η ποιότητα των κοινωνικών υπηρεσιών που είναι διαθέσιμες στους Έλληνες έχει παραμείνει η ίδια, παρά τους μετανάστες/ πρόσφυγες που έρχονται στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7

Β. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν απόψεις για ΤΟ ΠΟΙΟΣ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΕΛΛΗΝΑΣ.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7

Έλληνας θεωρείται αυτός που:

1. Ασπάζεται τις κοινές παραδοσιακές ελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του χριστιανισμού.	1	2	3	4	5	6	7
2. Μοιράζεται μια αίσθηση κοινής εθνικής ευθύνης με τους άλλους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
3. Τηρεί πιστά τις υποχρεώσεις του ως πολίτης.	1	2	3	4	5	6	7
4. Μπορεί να εντοπίσει τις ελληνικές του ρίζες πολλές γενιές πίσω.	1	2	3	4	5	6	7
5. Πιστεύει στη διατήρηση των θεσμών της ελληνικής δημοκρατίας.	1	2	3	4	5	6	7
6. Δεν έχει επηρεαστεί από μη ελληνικές κουλτούρες.	1	2	3	4	5	6	7
7. Εμπιστεύεται το ελληνικό νομικό σύστημα.	1	2	3	4	5	6	7
8. Τηρεί κατά γράμμα τον παραδοσιακό ελληνικό τρόπο ζωής.	1	2	3	4	5	6	7
9. Πιστεύει ότι έχει ενεργό ρόλο στην ελληνική κοινωνία.	1	2	3	4	5	6	7
10. Ορκίζεται πίστη στους θεσμούς της Ελλάδας.	1	2	3	4	5	6	7
11. Πιστεύει στη διατήρηση της παραδοσιακής ελληνικής κουλτούρας.	1	2	3	4	5	6	7
12. Νιώθει την Ελλάδα πατρίδα του.	1	2	3	4	5	6	7

13. Είναι περήφανος που το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα ονομάστηκε ευρώ (ελληνική ρίζα).	1	2	3	4	5	6	7
14. Δεν έχει επηρεαστεί από μη ελληνικά πολιτειακά συστήματα.	1	2	3	4	5	6	7
15. Μοιράζεται με τους άλλους Έλληνες μια κοινή αίσθηση πίστης και υποταγής στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
16. Είναι πιστός στο Σύνταγμα.	1	2	3	4	5	6	7
17. Είναι περήφανος για τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της Ελλάδας.	1	2	3	4	5	6	7
18. Θεωρεί υψίστης σημασίας το δικαίωμα ψήφου.	1	2	3	4	5	6	7
19. Είναι αφοσιωμένος στην ελληνική κοινωνία.	1	2	3	4	5	6	7
20. Η οικογένειά του έχει ζήσει στην Ελλάδα για πολλές γενιές.	1	2	3	4	5	6	7
21. Έχει ελληνική υπηκοότητα.	1	2	3	4	5	6	7
22. Νιώθει Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
23. Ξέρει την ιστορία της Ελλάδας.	1	2	3	4	5	6	7
24. Ανήκει στην ελληνική φυλή.	1	2	3	4	5	6	7
25. Έχει γεννηθεί στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
26. Μιλάει καλά ελληνικά.	1	2	3	4	5	6	7
27. Έχει ζήσει στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.	1	2	3	4	5	6	7

Γ. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν τη ΣΤΑΣΗ ΣΑΣ ΩΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ.

Διαφωνώ Απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον Διαφωνώ	Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ	Μάλλον Συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7	
1. Επειδή ταυτίζομαι με τη χώρα μου, κάποιες από τις αποφάσεις της με θλίβουν.	1	2	3	4	5	6	7
2. Εάν ασκώ κριτική στην Ελλάδα, το κάνω από αγάπη για τη χώρα	1	2	3	4	5	6	7
3. Σε γενικές γραμμές, οι άνθρωποι που διαμαρτύρονται και διαδηλώνουν ενάντια στην πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα είναι καλοί, αξιοπρεπείς, ευφυείς άνθρωποι.	1	2	3	4	5	6	7
4. Είναι το καθήκον ενός καλού πολίτη να εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με τις εθνικές αποφάσεις.	1	2	3	4	5	6	7
5. Η αμφισβήτηση των εθνικών αποφάσεων θα οδηγήσει στην πτώση της Ελλάδας.	1	2	3	4	5	6	7

6. Για να γίνουμε ένα δυνατό έθνος, εμείς ως πολίτες θα πρέπει να δεχτούμε την καθοδήγηση των εθνικών μας ηγετών χωρίς να τους αμφισβητούμε.	1	2	3	4	5	6	7
7. Η Ελλάδα έχει σχεδόν πάντα δίκιο.	1	2	3	4	5	6	7
8. Οι άνθρωποι <u>δεν</u> θα έπρεπε να προσπαθούν συνεχώς να αλλάξουν τον τρόπο που λειτουργούν τα πράγματα στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
9. Είναι καλό να εναντιωνόμαστε εμπράκτως στις κακές εθνικές πολιτικές.	1	2	3	4	5	6	7
10. Οι Έλληνες θα πρέπει να δουλέψουν σκληρά για να οδηγήσουν τη χώρα σε θετική κατεύθυνση.	1	2	3	4	5	6	7
11. Εάν κάποια άλλη χώρα διαφωνούσε με μια σημαντική πολιτική της Ελλάδας, για την οποία δε γνώριζα πολλά πράγματα, δε θα υποστήριζα απαραίτητα τη θέση της χώρας μου.	1	2	3	4	5	6	7
12. Θα υποστήριζα τη χώρα μου είτε είχε δίκιο είτε άδικο.	1	2	3	4	5	6	7
13. Για να χτίσουμε ένα καλύτερο έθνος, θα πρέπει να είμαστε πρόθυμοι να αναγνωρίσουμε τα «λάθη» που κάνει η Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
14. Υπάρχει υπερβολική κριτική για την Ελλάδα στον κόσμο και εμείς οι πολίτες της δε θα έπρεπε να τη κριτικάρουμε.	1	2	3	4	5	6	7
15. Όσον αφορά τα εθνικά ζητήματα, η Ελλάδα έχει σχεδόν πάντα δίκιο.	1	2	3	4	5	6	7
16. Προτιμώ να αναγνωρίζω τα λάθη στην ελληνική πολιτική παρά να την αποδέχομαι τυφλά.	1	2	3	4	5	6	7
17. Η αμφισβήτηση των θεσμικών αποφάσεων είναι υποχρέωση του κάθε πολίτη.	1	2	3	4	5	6	7
18. Αντιτίθεται σε κάποιες ελληνικές πολιτικές, επειδή ενδιαφέρομαι για τη χώρα μου και θέλω να την κάνω καλύτερη.	1	2	3	4	5	6	7
19. Η Ελλάδα μπορεί να παραμείνει ένα ισχυρό έθνος μόνο αν εμείς ως πολίτες ενωθούμε αναντίρρητα πίσω από αυτή.	1	2	3	4	5	6	7
20. Εκφράζω την αγάπη μου για την Ελλάδα, υποστηρίζοντας τις προσπάθειες για θετική αλλαγή.	1	2	3	4	5	6	7
21. Το να είσαι καλός Έλληνας πολίτης σημαίνει να αποδέχεσαι όλες τις αποφάσεις που λαμβάνονται από την κυβέρνηση για σένα.	1	2	3	4	5	6	7
22. Οι άνθρωποι που <u>δεν</u> υποστηρίζουν ολόψυχα την Ελλάδα θα έπρεπε να πάνε σε άλλη χώρα.	1	2	3	4	5	6	7
23. Θα έπρεπε να υπάρχει απόλυτη ελευθερία λόγου, ακόμη και για αυτούς που κριτικάρουν τη χώρα.	1	2	3	4	5	6	7
24. Πιστεύω ότι οι πολιτικές που εφαρμόζει η Ελλάδα είναι σχεδόν πάντα οι ηθικά σωστές.	1	2	3	4	5	6	7
25. Είναι ανθελληνικό να ασκείς κριτική σε αυτή τη χώρα.	1	2	3	4	5	6	7
26. Είναι κακό για το έθνος, απλώς να αποδέχομαι τις αποφάσεις της Ελλάδας ενώ διαφωνώ με αυτές.	1	2	3	4	5	6	7
27. Ακόμα και αν προσωπικά διαφωνείς με τις πρακτικές της χώρας σου, θα πρέπει πάλι να υποστηρίξεις τη χώρα σου.	1	2	3	4	5	6	7
28. Οι αντιρατσιστικές πορείες είναι ανθελληνικές.	1	2	3	4	5	6	7
29. Εάν αγαπάς την Ελλάδα θα πρέπει να αναγνωρίζεις τα προβλήματά της και να προσπαθείς να τα διορθώσεις.	1	2	3	4	5	6	7

30. Ως Έλληνες πολίτες θα πρέπει να βάλουμε στην άκρη τις προσωπικές μας πεποιθήσεις και ποτέ να μην διαμαρτυρόμαστε κατά της εθνικής πολιτικής.	1	2	3	4	5	6	7
31. Υποστηρίζω τις πολιτικές που εφαρμόζει η Ελλάδα ακριβώς λόγω του ότι είναι οι πολιτικές της χώρας μου.	1	2	3	4	5	6	7
32. Για να διατηρήσουν ένα δυνατό έθνος, οι πολίτες θα πρέπει να απαιτούν αλλαγές στις κυβερνητικές πολιτικές, όταν αισθάνονται ότι αυτό είναι απαραίτητο.	1	2	3	4	5	6	7
33. Εκφράζω την αγάπη μου για την Ελλάδα, υποστηρίζοντας τις προσπάθειες για θετική αλλαγή.	1	2	3	4	5	6	7
34. Δεν πρέπει να ανεχόμαστε τους πολίτες που αμφισβητούν τις εθνικές αποφάσεις.	1	2	3	4	5	6	7

Δ. Οι παρακάτω προτάσεις αφορούν το πώς αισθάνεστε ως Έλληνας. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ Ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7	
1. Όταν είμαι σε μία ομάδα Ελλήνων, έχω πραγματικά την αίσθηση του «ανήκειν».	1	2	3	4	5	6	7
2. Το γεγονός ότι είμαι Έλληνας σπάνια περνάει από το μυαλό μου.	1	2	3	4	5	6	7
3. Γενικά, χαίρομαι που είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
4. Το να σκέφτομαι το γεγονός ότι είμαι Έλληνας μερικές φορές μου δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7
5. Αισθάνομαι ισχυρούς δεσμούς με τους άλλους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
6. Δεν αισθάνομαι καλά που είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
7. Το ότι είμαι Έλληνας αντανakλά σημαντικά το ποιος είμαι.	1	2	3	4	5	6	7
8. Γενικά, το ότι είμαι Έλληνας <u>δεν</u> σχετίζεται πολύ με το πώς νιώθω για τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
9. Πραγματικά ταιριάζω με άλλους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
10. Στην καθημερινή μου ζωή, συχνά σκέφτομαι το τι σημαίνει να είσαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
11. Συχνά, το μετανιώνω που είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
12. Έχω πολλά κοινά με τους άλλους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7

13. Γενικά, το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντική πτυχή της αυτό-εικόνας μου.	1	2	3	4	5	6	7
14. Το βρίσκω δύσκολο να δεθώ με άλλους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7

**Ε. Οι παρακάτω προτάσεις αφορούν το πώς αισθάνεστε ως Ευρωπαίος.
Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές.**

Διαφωνώ Απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον Διαφωνώ	Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ	Μάλλον Συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7	
1. Όταν είμαι σε μία ομάδα Ευρωπαίων, έχω πραγματικά την αίσθηση του «ανήκειν».	1	2	3	4	5	6	7
2. Το γεγονός ότι είμαι Ευρωπαίος σπάνια περνάει από το μυαλό μου.	1	2	3	4	5	6	7
3. Γενικά, χαίρομαι που είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
4. Το να σκέφτομαι το γεγονός ότι είμαι Ευρωπαίος μερικές φορές μου δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7
5. Αισθάνομαι ισχυρούς δεσμούς με τους άλλους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7
6. Δεν αισθάνομαι καλά που είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
7. Το ότι είμαι Ευρωπαίος αντανακλά σημαντικά το ποιος είμαι.	1	2	3	4	5	6	7
8. Γενικά, το ότι είμαι Ευρωπαίος <u>δεν</u> σχετίζεται πολύ με το πώς νιώθω για τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
9. Πραγματικά ταιριάζω με άλλους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7
10. Στην καθημερινή μου ζωή, συχνά σκέφτομαι το τι σημαίνει να είσαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
11. Συχνά, το μετανιώνω που είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
12. Έχω πολλά κοινά με τους άλλους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7
13. Γενικά, το ότι είμαι Ευρωπαίος είναι σημαντική πτυχή της αυτό-εικόνας μου.	1	2	3	4	5	6	7
14. Το βρίσκω δύσκολο να δεθώ με άλλους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7

ΣΤ. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν ορθόδοξες χριστιανικές πεποιθήσεις.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7
1.	Ο Ιησούς Χριστός είναι ο Μονογενής Υιός του Θεού.					1 2 3 4 5 6 7
2.	Η Αγία Γραφή αν και είναι ένα σημαντικό βιβλίο ηθικών διδασχών, δεν είναι περισσότερο εμπνευσμένη από το Θεό συγκριτικά με πολλά άλλα τέτοια βιβλία στην ανθρώπινη ιστορία.					1 2 3 4 5 6 7
3.	Η έννοια του Θεού είναι μία παλιά πρόληψη που δεν χρειάζεται πλέον, για να εξηγήσει τα πράγματα στη σύγχρονη εποχή.					1 2 3 4 5 6 7
4.	Μέσω της ζωής, του θανάτου και της Ανάστασης του Ιησού Χριστού, ο Θεός μας έδωσε τον τρόπο να συγχωρεθούν οι ανθρώπινες αμαρτίες.					1 2 3 4 5 6 7
5.	Παρά το τι πιστεύουν πολλοί άνθρωποι, δεν υπάρχει αυτό που ονομάζουμε «Θεός» που είναι πανταχού παρόν και βλέπει τις πράξεις μας.					1 2 3 4 5 6 7
6.	Ο Ιησούς Χριστός σταυρώθηκε, πέθανε και ενταφιάστηκε αλλά την Τρίτη μέρα αναστήθηκε από τους νεκρούς.					1 2 3 4 5 6 7

Ζ. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7
1.	Το βρίσκω βαρετό να ακούω την Αγία Γραφή.					1 2 3 4 5 6 7
2.	Ξέρω ότι ο Ιησούς Χριστός με βοηθάει.					1 2 3 4 5 6 7
3.	Με βοηθάει πολύ να προσεύχομαι.					1 2 3 4 5 6 7
4.	Η εκκλησία είναι πολύ σημαντική για εμένα.					1 2 3 4 5 6 7
5.	Νομίζω ότι το να πηγαίνω στην εκκλησία είναι χάσιμο χρόνου.					1 2 3 4 5 6 7
6.	Θέλω να αγαπώ τον Ιησού Χριστό.					1 2 3 4 5 6 7

7. Νομίζω ότι οι εκκλησιαστικές λειτουργίες είναι βαρετές .	1	2	3	4	5	6	7
8. Νομίζω ότι οι άνθρωποι που προσεύχονται είναι ανόητοι.	1	2	3	4	5	6	7
9. Ο Θεός με βοηθάει να ζω μία καλύτερη ζωή.	1	2	3	4	5	6	7
10. Μου αρέσει πολύ να μαθαίνω για το Θεό.	1	2	3	4	5	6	7
11. Ο Θεός σημαίνει πολλά για μένα.	1	2	3	4	5	6	7
12. Πιστεύω ότι ο Θεός βοηθά τους ανθρώπους.	1	2	3	4	5	6	7
13. Ξέρω ότι ο Ιησούς Χριστός είναι πολύ κοντά μου.	1	2	3	4	5	6	7
14. Νομίζω ότι η προσευχή είναι ένα καλό πράγμα.	1	2	3	4	5	6	7
15. Νομίζω ότι η Αγία Γραφή είναι ξεπερασμένη.	1	2	3	4	5	6	7
16. Πιστεύω ότι ο Θεός ακούει τις προσευχές.	1	2	3	4	5	6	7
17. Ο Ιησούς Χριστός δεν σημαίνει τίποτα για μένα.	1	2	3	4	5	6	7
18. Ο Θεός είναι πολύ αληθινός για μένα.	1	2	3	4	5	6	7
19. Νομίζω ότι το να προσεύχεσαι δεν προσφέρει κάτι.	1	2	3	4	5	6	7
20. Η ιδέα της ύπαρξης του Θεού σημαίνει πολλά για μένα.	1	2	3	4	5	6	7
21. Πιστεύω ότι ο Ιησούς Χριστός ακόμα βοηθά τους ανθρώπους.	1	2	3	4	5	6	7
22. Γνωρίζω ότι ο Θεός με βοηθάει.	1	2	3	4	5	6	7
23. Το βρίσκω δύσκολο να πιστεύω στο Θεό.	1	2	3	4	5	6	7

Η. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν ευρύτερες θρησκευτικές απόψεις.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα					
1	2	3	4	5	6	7					
1. Ο Θεός έχει δώσει στην ανθρωπότητα έναν ολοκληρωμένο, αλάνθαστο «οδηγό» για την ευτυχία και τη σωτηρία που πρέπει να ακολουθούμε πιστά.					1	2	3	4	5	6	7
2. <u>Όλες</u> οι θρησκείες στον κόσμο έχουν «ψεγάδια» και λάθος διδαχές.					1	2	3	4	5	6	7
3. Από όλους τους ανθρώπους σε αυτή τη γη, αυτοί που έχουν μια ξεχωριστή σχέση με το Θεό είναι εκείνοι που πιστεύουν πιο πολύ στις αποκαλύψεις Του και προσπαθούν να ακολουθούν πιστά τους νόμους του.					1	2	3	4	5	6	7

4. Οι καθιερωμένες παραδόσεις στη θρησκεία δείχνουν τον καλύτερο τρόπο για να τιμάς και να υπηρετείς το Θεό και δεν πρέπει ποτέ να αλλοιώνονται.	1	2	3	4	5	6	7
5. Η θρησκεία πρέπει να παραδέχεται όλα τα παλιά λάθη και να προσαρμόζεται στη σύγχρονη ζωή, προκειμένου να ωφελήσει την ανθρωπότητα.	1	2	3	4	5	6	7
6. Αν το σκεφτείς καλά, υπάρχουν μόνο δύο είδη ανθρώπων στον κόσμο: οι Δίκαιοι, που θα ανταμειφθούν από το Θεό, και οι υπόλοιποι, που δεν θα ανταμειφθούν.	1	2	3	4	5	6	7
7. Διάφορες θρησκείες και φιλοσοφίες πρεσβεύουν διαφορετικές εκδοχές της αλήθειας, και μπορεί να είναι εξίσου σωστές με το δικό της τρόπο η καθεμία.	1	2	3	4	5	6	7
8. Η βασική αιτία του κακού στον κόσμο είναι ο Σατανάς, που ακόμα και σήμερα παλεύει διαρκώς με σφοδρότητα ενάντια στο Θεό.	1	2	3	4	5	6	7
9. Είναι πιο σημαντικό να είσαι καλός άνθρωπος, από το να πιστεύεις στο Θεό και στη σωστή θρησκεία.	1	2	3	4	5	6	7
10. Καμία θρησκεία δεν είναι πιο κοντά στο Θεό, ούτε ο Θεός ευνοεί κάποια συγκεκριμένη ομάδα πιστών.	1	2	3	4	5	6	7
11. Ο Θεός θα τιμωρήσει με τον πιο αυστηρό τρόπο αυτούς που εγκαταλείπουν την αληθινή Του θρησκεία.	1	2	3	4	5	6	7
12. Καμία από τις Ιερές Γραφές μιας μεμονωμένης θρησκείας, δεν περιέχει όλες τις σημαντικές αλήθειες για τη ζωή .	1	2	3	4	5	6	7
13. Είναι ανόητο να σκέφτεται κανείς ότι οι άνθρωποι μπορούν να χωριστούν σε «Καλούς» και «Κακούς». Ο καθένας κάνει κάποιες καλές και κάποιες κακές πράξεις.	1	2	3	4	5	6	7
14. Οι αληθινοί πιστοί του Θεού πρέπει να θυμούνται ότι Εκείνος απαιτεί να πολεμούν <u>διαρκώς</u> τον Σατανά και τους συμμάχους του σε αυτό τον κόσμο.	1	2	3	4	5	6	7
15. Οι γονείς θα πρέπει να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να μελετούν όλες τις θρησκείες χωρίς προκατάληψη, και μετά να αποφασίσουν από μόνα τους τι θα πιστέψουν.	1	2	3	4	5	6	7
16. <u>Υπάρχει</u> μία θρησκεία σε αυτό τον κόσμο που διδάσκει αλάνθαστα την αλήθεια του Θεού.	1	2	3	4	5	6	7
17. Ο «Σατανάς» είναι απλώς ένα όνομα που οι άνθρωποι δίνουν στις δικές τους κακές παρορμήσεις. Στην πραγματικότητα, <u>δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα</u> όπως ο «Διαβολικός Πρίγκιπας τους Σκότους», ο οποίος μας βάζει σε πειρασμό .	1	2	3	4	5	6	7

18. Όποτε η επιστήμη και οι Ιερές Γραφές έρχονται σε σύγκρουση, η επιστήμη είναι εκείνη που πρέπει να κάνει λάθος.	1	2	3	4	5	6	7
19. Δεν υπάρχει κανένα σώμα διδασχών ή σύνολο ιερών κειμένων που να είναι εντελώς αλάνθαστο.	1	2	3	4	5	6	7
20. Για να ζήσει κανείς την καλύτερη και πιο ουσιαστική ζωή θα πρέπει να ανήκει στη μία και μοναδική αληθινή θρησκεία.	1	2	3	4	5	6	7

Θ. Παρακαλούμε απαντήστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν το Ισλάμ και τους Μουσουλμάνους γενικά.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7	
1. Το Ισλάμ και ο Χριστιανισμός μοιράζονται τις ίδιες παγκόσμιες ηθικές αρχές.	1	2	3	4	5	6	7
2. Αν και κάποιες γυναίκες εθελοντικά φορούν μαντίλα, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι για κάποιες άλλες αυτό αποτελεί εξαναγκασμό.	1	2	3	4	5	6	7
3. Στις μέρες μας δεν είναι ασυνήθιστο να είμαστε καχύποπτοι με τους Μουσουλμάνους.	1	2	3	4	5	6	7
4. Δεν πιστεύω ότι έχουμε λόγους να μιλάμε για σύγκρουση πολιτισμών ανάμεσα στο Ισλάμ και τη Δύση.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ο αυστηρός διαχωρισμός των δύο φύλων που ισχύει στο Ισλάμ δεν θα πρέπει να είναι αποδεκτός ούτε στον τομέα της δημόσιας υγείας ούτε στον τομέα της φυσικής αγωγής.	1	2	3	4	5	6	7
6. Πιστεύω ότι η θρησκεία- ανεξάρτητα ποια θρησκεία είναι- αναδεικνύει τον καλύτερο εαυτό των ανθρώπων.	1	2	3	4	5	6	7
7. Ο ισλαμικός κόσμος είναι οπισθοδρομικός και δεν ανταποκρίνεται στη νέα πραγματικότητα.	1	2	3	4	5	6	7
8. Το Ισλάμ είναι μία αρχαία θρησκεία που είναι αδύνατον να προσαρμοστεί στο παρόν.	1	2	3	4	5	6	7
9. Όταν οι Μουσουλμάνοι κάνουν κριτική σε συγκεκριμένες πλευρές του Δυτικού τρόπου ζωής, θα πρέπει τουλάχιστον να ακούμε τα επιχειρήματά τους.	1	2	3	4	5	6	7
10. Οι φανατικοί ισλαμιστές αγωνίζονται για ένα δίκαιο σκοπό.	1	2	3	4	5	6	7
11. Όπως και με κάθε άλλη θρησκεία, πρέπει να ασκούμε κριτική στο Ισλάμ και τους εκπροσώπους του, όταν αυτοί εμπλέκονται	1	2	3	4	5	6	7

σε μη θρησκευτικά ζητήματα.							
12. Είναι καθόλα αποδεκτό να αποκλείουμε τους Μουσουλμάνους από συγκεκριμένες θέσεις «κλειδιά», καθώς η κοινωνία μας είναι κυρίως Χριστιανική.	1	2	3	4	5	6	7
13. Πιστεύω πως είναι λάθος να χαρακτηρίζουμε τον ισλαμικό κόσμο ως ένα ενιαίο σχήμα.	1	2	3	4	5	6	7
14. Κάθε κριτική για τη Δύση, που υποστηρίζεται από εκπροσώπους του Ισλάμ, είναι υπερβολική και αδικαιολόγητη.	1	2	3	4	5	6	7
15. Θα πρέπει να υποστηρίζουμε εκείνους τους φιλελεύθερους Μουσουλμάνους, οι οποίοι αποστασιοποιούνται από τη φανατική ερμηνεία του Ισλάμ.	1	2	3	4	5	6	7
16. Οι Μουσουλμάνοι και η θρησκεία τους είναι τόσο διαφορετικοί από εμάς, που θα ήταν αφελές να απαιτούν μία ισότιμη πρόσβαση σε όλες τις θέσεις στην κοινωνία.	1	2	3	4	5	6	7
17. Είναι σκάνδαλο το γεγονός ότι σε κάποιες χώρες η μη συμμόρφωση με τους θρησκευτικούς κανόνες του Ισλάμ οδηγεί σε επίγεια τιμωρία.	1	2	3	4	5	6	7
18. Τα παγκόσμια ανθρώπινα δικαιώματα και κάποιοι νομικοί κανόνες θα έπρεπε πάντα να βρίσκονται πάνω από τους θρησκευτικούς κανόνες.	1	2	3	4	5	6	7
19. Θεωρώ ότι το Ισλάμ είναι πάνω από όλα μία θρησκεία και ως εκ τούτου δεν σχετίζεται ούτε με πολιτική ούτε με πόλεμο.	1	2	3	4	5	6	7
20. Η εχθρότητα απέναντι στους Μουσουλμάνους είναι μη αποδεκτή.	1	2	3	4	5	6	7
21. Κάποιος θα μπορούσε να πολεμά την πολιτική ιδεολογία του ισλαμικού φονταμενταλισμού, χωρίς να έχει τίποτα εναντίον των μη-φανατικών Μουσουλμάνων.	1	2	3	4	5	6	7
22. Η θρησκεία πρέπει να είναι προσωπική υπόθεση· το να χρησιμοποιείς τις δικές σου θρησκευτικές πεποιθήσεις και συναισθήματα ως μέτρο για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι άλλοι είναι αντι-δημοκρατικό.	1	2	3	4	5	6	7
23. Σε σχέση με άλλες θρησκείες και φιλοσοφικά ρεύματα, το Ισλάμ είναι μάλλον πρωτόγονο.	1	2	3	4	5	6	7
24. Είναι λάθος να βάζουμε όλους τους Μουσουλμάνους στην ίδια κατηγορία.	1	2	3	4	5	6	7
25. Θεωρώ ότι η ισλαμική θρησκεία και οι επιθετικές της πλευρές, την προδιαθέτουν προς την τρομοκρατία.	1	2	3	4	5	6	7
26. Σε σύγκριση με τους Δυτικο-Ευρωπαίους, οι Μουσουλμάνοι είναι μάλλον παράλογοι.	1	2	3	4	5	6	7
27. Οπουδήποτε ζει και πηγαίνει σχολείο μεγάλος αριθμός Μουσουλμάνων, θα πρέπει στην εκπαίδευση να προσφέρεται η	1	2	3	4	5	6	7

επιλογή της διδασκαλίας της ισλαμικής θρησκείας.							
28. Είναι λάθος να αγνοήσουμε την απειλή του φανατισμένου Ισλάμ.	1	2	3	4	5	6	7
29. Το Ισλάμ είναι πάνω από όλα μία θρησκεία, αλλά το φανατικό Ισλάμ είναι μία πολιτική ιδεολογία.	1	2	3	4	5	6	7
30. Ο Μουσουλμανικός πολιτισμός έχει τόσο θεμελιωδώς διαφορετικές αξίες, που είναι δύσκολο να εντοπίσεις κοινούς στόχους και ιδανικά.	1	2	3	4	5	6	7
31. Ο αυστηρός διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους είναι ένα επίτευγμα της Δύσης, το οποίο θα αποτελούσε πρόοδο για πολλές ισλαμικές χώρες.	1	2	3	4	5	6	7
32. Το Ισλάμ είναι μία πολιτική ιδεολογία που χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση πολιτικών και στρατιωτικών στόχων.	1	2	3	4	5	6	7
33. Η κριτική ενάντια στους αποκαλούμενους φονταμενταλιστές Μουσουλμάνους, το μόνο που καταφέρει είναι να πυροδοτεί έχθρα κατά όλων των Μουσουλμάνων και πρέπει να χαρακτηριστεί ως ρατσισμός.	1	2	3	4	5	6	7
34. Η θρησκεία γίνεται πρόβλημα όταν οι άνθρωποι ερμηνεύουν και εφαρμόζουν κατά γράμμα την Αγία Γραφή.	1	2	3	4	5	6	7

Φύλο: Άνδρας ☐ Γυναίκα ☐

Ηλικία:

Απασχόληση: Φοιτητής ☐
Εργαζόμενος ☐
Άνεργος ☐
Συνταξιούχος ☐

Το επάγγελμά σας:

Επίπεδο εκπαίδευσης: Δημοτικό ☐
Γυμνάσιο ☐
Λύκειο ☐
Μετα-λυκειακή εκπαίδευση ☐
ΑΕΙ-ΤΕΙ ☐

Περιοχή κατοικίας στην Αθήνα:

Τόπος καταγωγής: Αστικό κέντρο (> 10.000 κατοίκους) ☐
Ημιαστική περιοχή (2.000-10.000 κατοίκους) ☐
Αγροτική περιοχή (< 2.000 κατοίκους) ☐

Χώρα γέννησης:.....

Υπηκοότητα:.....

Θρησκεία:.....

Χώρα γέννησης μητέρας:

Υπηκοότητα μητέρας:.....

Χώρα γέννησης πατέρα:

Υπηκοότητα πατέρα:.....

Επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας : Δημοτικό ☐
Γυμνάσιο ☐
Λύκειο ☐
Μετα-λυκειακή εκπαίδευση ☐
ΑΕΙ-ΤΕΙ ☐

Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα : Δημοτικό ☐
Γυμνάσιο ☐
Λύκειο ☐
Μετα-λυκειακή εκπαίδευση ☐
ΑΕΙ-ΤΕΙ ☐